

Nieuw Letterkundig Magazijn. Jaargang 21

bron

Nieuw Letterkundig Magazijn. Jaargang 21. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, Leiden
2003

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_nie012200301_01/colofon.htm

© 2007 dbnl

[nummer 1]

Redactioneel

Het warme zomerweer ten spijt serveert de redactie dit keer geen spuitwater of breezers. Het dienblad bevat wel koffie met cake, in aansluiting op het thema van de Boekenweek 2003: 'Styx - leven en dood in de letteren'.

'Vervolg je weg en laat de lui maar dazen!' Onder deze van vitaliteit getuigende titel is nog tot en met 7 september in het Letterkundig Museum te Den Haag een tentoonstelling te zien over leven en werk van Theun de Vries. Eén passant die men op zijn levensweg tegenkomt, duldt echter weinig tegenspraak: de Man met de Zeis. Binnen het oeuvre van De Vries verscheen dit sinistere heerschap al vroeg ten tonele. August Hans den Boef analyseert in het openingsartikel van deze aflevering de dood als thema en motief in de poëzie van De Vries in relatie tot diens jeugd, hetgeen met vele dichtregels wordt onderbouwd.

De dood is gesteld op bootjes die reizigers overzetten. Of de trekschuit zo'n bootje was, is onzeker. In het gedicht 'De trekschuit', waarvan P.C. Hooftprijswinnaar H.H. ter Balkt een verbeterde en verhelderde versie aan het *Nieuw Letterkundig Magazijn* bijdroeg, heeft de schuit vreemde kostgangers en wordt een doods en dreigend landschap doorkruist. Peter Altena toont dit zonderlinge oord dat Nederland heet door een 'close reading' van het gedicht, waarin Ter Balkt Heine op reis stuurt door het Nederlandse landschap. Geleidelijk aan roept deze 'whodunit' vermoedens op bij de lezer, die daarin op het juiste moment wordt bevestigd.

Met Beets 'never a dull moment', reden waarom George Slieker opnieuw aandacht aan hem besteedt; dit keer wordt het huis van de familie Stastok voor de verbeelding van de lezer - met verwaarlozing van de grenzen die de tijd stelt - tot leven geroepen.

Het boekenweekthema verleidde Kees Thomassen tot een bezoek aan de intieme begraafplaats De Groenesteeg, alwaar hij in gedachten verzonk boven het graf van zijn favoriete dode Pieter Otto van der Chijs (de redactie staat niet in voor de gepropageerde uitspraak van die naam), numismaticus en 'vergeten lid' van de Maatschappij.

In de sectie kleine berichten opnieuw aandacht voor Beets, nu in verband met de herdenking van zijn honderdste sterfdag. Een merkwaardig gezelschap baarde opzien in de binnenstad van Leiden bij de onthulling van een gevelsteen aan het huis op de Breestraat.

Weinig lezers in het zonovergoten vaderland zullen dit nummer als een verkoelende dorstlesser ervaren, maar wellicht nodigt de inhoud uit tot een beschouwelijk ogenblik bij een bakkie troost.

Theun de Vries als dichter over de Man met de Zeis
Dit is de tijd die tijd vermorzelt
Voor J.d.B.

August Hans den Boef

De dood is een schandaal.
 Maxim Gorki

‘Styx - leven en dood in de letteren’ was het thema van de Boekenweek 2003. Merkwaardig dat bij die gelegenheid niemand aandacht heeft besteed aan het werk van Theun de Vries. Bij zijn poëzie speelt de dood een belangrijke rol als thema en motief, hetgeen hij in interviews heeft gekoppeld aan een jeugdneurose waarvan dwangvoorstellingen over de dood een symptoom waren. Ik heb de indruk dat binnen het poëtische oeuvre van Theun de Vries die dood een lijfelijke aanwezigheid is. De Dood, ook al treedt hij in een tekst niet letterlijk of slechts indirect als zodanig op. Het gaat niet om een symbool van de eindigheid van het bestaan en zeker niet om het natuurverschijnsel dat Adrian Belew anno 2003 bezingt op de laatste cd van King Crimson: ‘Dead is a fact of life’. Nee, het gaat om niemand minder dan de Man met de Zeis.

In ‘Een gunst van het leven’ (*Nieuw Letterkundig Magazijn* XIX-2, december 2001) geeft De Vries de plaats van poëzie in zijn werk aan. Volgens de auteur drukt zijn emotionele levenshelpt zich bij voorkeur uit in Friese lyriek en blijft het Nederlands voor hem het instrument voor het epische. Ik denk dat het adjectief Fries bij deze observatie gevoeglijk gemist kan worden. Wat die emotionele kant betreft, kent De Vries' proza één uitzondering, niet toevallig de verzameling *autofiction* die wordt aangeduid als ‘de vertellingen van Wilt Tjaarda’.

Tijd van handelen is de periode 1911-1925, locatie het Friese dorp Eslawolde, een fictieve naam die uiteraard verwijst naar Veenwouden (Feanwâlden), het dorp waarin De Vries in 1907 werd geboren. De vertellingen vormen geen beschrijving van een pastorale idylle, zelfs niet van een idylle die wordt verstoord, en ze bevatten de sociale motieven uit het overige proza uit die tijd. Maar in de vertellingen duiken ook doodsmotieven op die we uit de poëzie kennen. Bovendien behoren ze tot de minderheid van De Vries' prozateksten die in de eerste persoon zijn verrat.

De tegels van de haard (1941) bevat het verhaal ‘Dodenmaal’. Grootmoeder Saske Salverda is overleden, wat de kleine Wilt naar eigen zeggen minder trof dan de dood van een oud vrouwtje, ‘Vogeltje’. Behaagziek vertelt hij ieder op school dat zijn grootmoeder dood is, om zich vervolgens in de aandacht te koesteren. Het lijk van zijn grootmoeder boezemt hem geen angst in, doodsbang is hij daarentegen voor de ‘boshond’ die hij dreigend hoort janken. Bij het maal na de begrafenis valt hij voldaan en geborgen op de schoot van zijn grootvader in slaap.

In ‘Slachtmaand’ (*De vogels om het erf*, 1978) rent Wilt weg als hij het zwarte bloed van een zeug in het gras ziet spuiten en aan het slot ziet hij ‘trage, grote, glinsterende tranen’ in de ogen van een varken dat zijn dood tegemoet loopt. De dood van grootvader Tjaarda bewoog ‘hemel en aarde’, vertelt Wilt in ‘Sterven’ (*De*

namen in de boom, 1967). Hij herinnert zich opeens een wandeling met zijn grootvader, jaren terug, waarbij ze een kerkhof tegenkwamen, met een hek van spijlen met gekruiste beenderen en doodshoofden. Wilt wist niet wat het waren, 'maar ik bespeurde in die grijnzende schedels zonder neus en tanden een stille en dwingende gruwel'. Nu zijn grootvader dood is, ligt hij 'roerloos in mijn bed onder een loodzwaar besef van sterfelijkheid'. Hij lijdt 'pijn van vertwijfeling' in 'het besef dat dit grootvaders doodskist was, dat grootvader daarin lag en dat ik de lucht rook van de dood'. Hij wil niet kijken naar het lijk, maar wordt toch

gedwongen om door het ruitje het geelverkleurde gezicht te zien. Hij heeft het gevoel dat de familie de grootvader niet wilde ‘prijsgenven aan deze volstreckte vredigheid omdat zij de vernietiging was’.

Als hij naar buiten is gevlucht, vraagt hij God om zijn grootvader nog een keer levend te maken. Als God dat gebed niet verhoort, begint hij hevig te twifelen aan diens bestaan. Geschokt reageert Wilt als de dragers met een hoek van de kist tegen een brugleuninkje stoten. Wanneer later de grootmoeder van moederszijde sterft, is dan ook zijn reactie tegengesteld aan die bij de dood van Saske Salverda.

Veel eerder dan in het proza treedt de afschrikwekkende Dood op in de poëzie. Al in De Vries' eerste poëziebundel, een verzameling gedichten bij etsen van Holbein, door de auteur bescheiden ‘bijschriften’ genoemd: *Hans Holbein de Jonge. Doodendans. Een zinnebeeld in veertig bladen. Met bijschriften van Theun de Vries* (1926). Het zijn echte gedichten, maar misschien is die bescheidenheid de reden dat De Vries zelf zijn bundel *Terugkeer* uit 1927 als zijn poëziedebuut in boekvorm beschouwt. Hij vond de bundel wel zo belangrijk dat hij eigenhandig een ontwerp heeft vervaardigd voor een boekomslag met de titel *La danse macabre* (die misschien verwijst naar een gelijknamig, destijds populair symfonisch gedicht van Charles-Camille Saint-Saëns uit 1874).

Tussen 1524 en 1525 heeft Holbein zijn *Totentanz* gemaakt, een serie gravures die de mens wijzen op zijn sterfelijkheid. Het genre van de dodendans dateert uit de late Middeleeuwen. Wij kennen bijvoorbeeld het prachtige *Vander mollenfeeste* van Anthonis de Roovere uit de vijftiende eeuw. Bij de dodendans wordt de camera telkens op een andere maatschappelijke functionaris gericht en wordt zo op een specifieke manier de sterfelijkheid benadrukt. De paus, de kardinaal en zo het rijtje af tot de laagste geestelijke rang en zo verder. Koning, keizer, admiraal, doodgaan doen ze allemaal. Vervolgens nog eens de vrouwelijke pendanten van deze functionarissen, plus de levensfasen, van grijsaard tot kind.

Het is niet duidelijk of De Vries *Vander mollenfeeste* kende toen hij vierhonderd jaar later als gymnasiast gedichten bij de gravures van Holbein maakte. Zijn aanpak is niet zo

Hans Holbein, 'Dood en Baanderheer'.

ironisch als die van zijn voorganger De Roovere. Denk aan de slotregels in *Vander mollenfeeste*:

Hoe jonc sy sijn, hoe blijde van gheeste
Dit dansen die reyen mach hier niet dueren
Ghy moet ghaen danssen ter mollen feeste.

Misschien ontbreekt de ironie ook omdat De Vries dicht bij de afbeeldingen blijft. Soms suggereren de gravures dat de sterfelijke figuren de Dood niet kunnen zien, wat een spanning veroorzaakt bij de kijker die weet wat het object niet weet. Maar De Vries gaat verder dan Holbein: bij hem ziet iedereen de Dood. Wil hij de huiver beschrijven van die personages? Zoals de Perzische tuinman van P.N. van Eyck, wanneer hij rozen snoeit en achter zich kijkt: ‘Daar stond de Dood.’

De Vries' houding tegenover de clerus in *Doodendans* is die van een kind van de Reformatie. En de kleur rood is de kleur van de zonde, nog niet die van de revolutie. Het verbleken van de kleuren lijkt al te verwijzen naar latere poëzie, in *Terugkeer* (1927), maar vooral in *Westersche nachten* (1930). De regels in 'Dood en grijsaard':

Zoo treedt hij, vreugden-moe en smartenziek,
de leste gang op Diens muziek

verbinden we achteraf met de roman *De dood kwam met muziek* (1979).

Ik vind de vierendertig gedichten in *Doodendans* interessanter dan de zeventien (pre-

Houtsnede: Jozef Cantré.

cies de helft) in *Terugkeer*. Die zijn weliswaar gevarieerder in onderwerp en soms vitalistisch van karakter en minder ouderwets in de stijl. Maar meer nog dan *Terugkeer* is *Doodendans* een experiment met verschillende metrum, ritmes en rijmschema's.

1926 was ook het jaar dat De Vries een baantje kreeg bij uitgeverij Nijgh & Van Ditmar in Rotterdam en zijn gedicht 'Deemoed en vreugde' in de *Socialistische Gids* verscheen, partijorgaan van de SDAP, waarin dat jaar ook Jef Last publiceerde. Zoals de titel suggereert, hinkt het gedicht op twee gedachten. Tot de deemoed-kant behoren deze regels:

De nachtgevaarten der fabrieken beuren
over de stad
schaduw-rotsen, en giftge geuren
walmen uit hun holen en deuren
en zinken mat.

Die beelden zouden nog ingegeven kunnen worden door de bij de dichter ontkiemende compassie met de fabrieksarbeiders, maar na een witregel worden ze gevolgd door:

Als een verschrikking rijst een witte maandag
uit barensweeën.

Dit zijn beelden die frequent zullen opduiken in *Terugkeer* en *Westersche nachten*.

Tegen Jan Boelens vertelde De Vries in 1981 dat hij in Rotterdam zijn eerste nerveuze inzinking kreeg. Eigenlijk had men de negentienjarige jongen naar een psychiater moeten verwijzen, aldus de auteur, maar dat was toen nog niet gebruikelijk en de artsen gaven hem een valeriaandrankje. Hij kwam in pathologische angstsituaties terecht, waarna hij door de verliefdheid op zijn latere vrouw weer terugkeerde 'naar het normale leven'. Naar zijn zeggen verwijst daarnaar het titelgedicht van de bundel *Terugkeer*.¹

De slotregels daarvan luiden inderdaad:

Zij kwam van ver, de blindelingse vlagen
Van wanhoop stierven aan mijn hart,
verzaad.

Een vrouw wier handen in de mijne lagen
Riep met één lach den dood uit mijn gelaat.

In *Terugkeer* is ook het gedicht 'Angst' relevant, vooral deze regels:

Wat voor ver geheim ben ik zoo dicht nabij,
Dat elke nacht, sterreloos en verduisterd,
Mijn zinnen bleek maakt, maar mijn hart
angst-rood,

En steeds wanneer ik om mijn broosheid
schrei
De tijd mij droever vindt en meer ontlusterd
En zwakker voor den hartstocht van de dood?

Wederom is de dood een actieve, aanwezige figuur. Zo ook in de bundel *De vervreemding* (1928), in 'Onmacht':

Het najaar ritselt en de dood begint
dieper te zingen door mijn doelloos leven.

Het titelgedicht van de bundel bevat deze regels:

Alle wolken zijn gedord van ver
en de maan gloort dood, in niets
weerkaatst

De slotregel van 'Het Einde van den Faun' luidt:

Maar er was geen wederkeer.

Ook *De vervreemding* besluit weer met gedichten die de genezing door liefde benadrukken: 'Praeludium' en 'Eden'.

Toch zal er na het stadium van de verliefdheid nog veel poëzie verschijnen waarin de doodsangst een rol speelt. In *Meesters en vrienden* uit 1962 vertelt De Vries dat de

‘oude kwaal’ in zijn binnenste met kracht was herleefd na zijn ‘terugkeer’ in 1929 in het noorden; een vrijwel pathologisch dwangdenken aan de dood. Geen slaapdranken, koude douches of lichaamsbeweging konden de voorstellingen uit hem verjagen: ‘Ik vermeed de nabijheid van kerkhoven, en als ik een begrafenisstoet zag aankomen, maakte ik hals over kop rechtsomkeert.’ In de bundel *Westersche nachten* ziet De Vries die proces weerspiegeld. De heldere levenstoon in de laatste verzen is volgens hem dan ook ‘gewild en voorbarig’: ‘de grondstemming van de gedichten is de “nacht”, de dood, of liever de innerlijke verscheurdheid, die mij nog lang na 1930 zou bijblijven.’²

Westersche nachten is een bundel vol verval, machteloosheid, onvruchtbare natuur en meestal boze dromen, vooral in het eerste deel, dat ‘Herfst en schaduw’ is genoemd. Neem uit het gedicht ‘De boeren II’ de regels:

Vee sterft; de zonen worden dronkaards,
spelers;
dochters hoereeren met de laagste knechten;
een oude veete komt het volk verdeelen,
teistert de dorpen en is niet te slechten.

[...] men sterft
Weerloos en laat een duister leven achter.

Zijn de ontaarde boeren weerloos tegen de Dood? Tekenend is ook deze regel uit ‘Zelfportret’:

Met geen aardsche zekerheid geboren dan
die van den dood,
en de hemelsche verloren - o geheim van
wijn en brood! -

Zie het slot van ‘Voor middernacht’:

Er reizen velen af. Er keeren weinig weer.

En van ‘Het dorp’:

Maar levenden en dooden erkennen mij niet
meer.

Of ‘De steden’:

Zelfmoordenaars dolen langs 't zwarte water.

Deze regel wijst vooruit naar het gedicht ‘Epitaaf’, waarin de Dood weer rondwaart; deze maal in het leven van een deerne:

De laatste minnaar die mij heeft genomen
werd tegelijk mijn diep en veilig graf.
Wie oordeelt mij dat ik het donker stroomen
van 't water niet weerstaan kon en mij gaf?

Zo helder als De Vries zelf de levenstoon van deel twee, ‘Gezang der aarde’, noemt is die toch niet altijd. Ook dit deel, waarvan de afzonderlijke gedichten met een Romeins cijfer zijn genummerd, bevat regels als deze, in III:

Bij haar doodlijk schijnsel zwellen
laatste rozen onverwacht
in een wreede wulpsche pracht -
en wie ziet voelt zich ontstellen.

Rozen en de dood vormen een combinatie die in de poëzie van De Vries vaker voorkomt. In V vinden we wat De Vries zelf ‘gewild en voorbarig’ noemt:

Niet meer de zwarte fluiten van den dood
lokkend uit het zwaarmoedig blauwe
  landschap -
Maar koud en rein de lucht, en als kristal
een strenge dag door deze schemerschaduw.
O eeuwig zelfbehoud: gij vraagt muziek
van zuivre harpen, van een zuivre ziel!

Boeiend overigens dat de muziek, die in De Vries' oeuvre zo'n centrale rol speelt, de bevrijding moet bieden. In *Verzen* (1932) behandelt het gedicht ‘De doode vrouw’ het motief van de gestorven verwant op een andere manier dan huiver voor de Dood:

Als ik mij weenend neerwierp in het gruis
der wegen, zou ik haren slaap vermoeien:
zij sluimert rustig in het groote huis.

Deze hele bundel is er meer een van het bezweren van de angst dan van het beschrijven. Deze sfeer keert in *Sneeuw op de Fudsj. Japansche motieven* (1932) terug binnen een Japonoise setting, bijvoorbeeld in ‘Maannacht (Hokusai)’:

Tusschen uw borsten siddert een doodsbleke
  geurloze maanroos
De maan heeft zich verhangen aan de
  hemelspil
[...] het spiegelbeeld
der halcyonische maan.

‘Halcyonisch’ betekent hier ‘vredig en gelukkig’: het tegenbeeld van de verhangen maan.

Eveneens in *Meesters en vrienden* vertelt De Vries over een ervaring, niet lang na de verschijning van *Westersche nachten*. Op een zonnige voormiddag in april 1931 moest hij naar de begrafenis van de dichter Aart van

Theun de Vries. Frontispice uit Meesters en vrienden.

der Leeuw, op wie hij erg was gesteld. ‘Toen ik in Voorburg uit de blauwe tram stapte, verkeerde ik in een complete zenuwcrisis. De voorstelling van de man, met wie ik emotioneel sterk verbonden was geweest, liggende in een kist, levenloos onder de aarde, besprong mij op weg naar het kerkhof met zoveel beklemmend realisme, dat ik op mijn weg terugkeerde. Ik vermande mij na een minuut of tien en ging voor de tweede keer naar het kerkhof; achter hekken en bomen zag ik mensen bewegen, dragers in het zwart, heel het spookachtig beeld van dood en verderf; het zweet brak mij uit; ik was een flauwte nabij, ik strompelde zo hard ik kon weg en kwam ergens op een bank zittend langzaam weer tot mezelf: ik wist, dat ik niet aan het graf van Aart van der Leeuw kon staan.’³

Kort daarna raadde de kunstcriticus en dichter Albert Plasschaert hem met klem aan die psychische inzinkingen door een eigen wilsbesluit te breken. De Vries is daarvoor altijd dankbaar gebleven. Later zou hij zijn gedicht ‘De schelp’ aan Plasschaert opdragen. ‘Mijn crisis op de begrafenisdag van Aart van der Leeuw was de laatste in haar soort die mij voor de dood op de vlucht joeg.’

Na de verschijning van *Westersche nachten* keren de motieven van droom, dood en bedorven natuur nog geregeld terug. Bijvoorbeeld in ‘Boerenballade’, verschenen in het tijdschrift *Helikon* (1935):

De beesten stierven als aan pest,
de put droogde in, op dorre mest
teert spookbloem nog en distelkruid
en zuigt de bruine weiden uit.

De nachten tieren in het huis;
daar leven zij als droomgespuis,
de vampyrs op de dode grond:
godslasterlijk in hart en mond.

Zelfs in het gedicht ‘Vijfjarenplan’ dat De Vries in het CPH-blad *Politiek en Cultuur* (1938) publiceerde, wordt in het begin een stervende natuur opgeroepen. Zij het dat het om een functioneel beeld gaat, in het licht van de verbeteringen die het communisme zal brengen. Ik vind ook een latere sequentie mooi:

De boeren die niet meer om regen bidden
Leven naar gemeenschappelijke wet.

De ranken van de dood, zij sterven af;

Het communisme is dus in staat om de stervende natuur te genezen.

Al deze thema's en motieven balt de Vries samen in *De dood. Een gedicht* (1947), een lang gedicht dat De Vries componeerde in het doorgangskamp Amersfoort. Aan Hans van de Waarsenburg vertelde De Vries dat toen hij in 1944 in het kamp Amersfoort aankwam, hij vanaf de eerste dag ‘de gedachte aan dood en vernietiging’ was gaan negeren.⁴ Dat wilsbesluit werkte niet altijd, omdat er verschillende mensen werden geexecuteerd. In ‘De eerste golf’, dat De Vries niet lang na de bevrijding in

De Vrije Katheder publiceerde, schrijft hij dat in de opwindig tijdens de slag om Arnhem twee medegevangenen door de Duitsers werden gemitrailleerd. Aan het eind van september 1944 was het kamp weer vol en bleven de Duitsers gevangenen aanslepen en wegvoeren, 'als was er voor hen niets veranderd'. Die sfeer van verwachting en teleurstelling roept De Vries ook op in het eveneens in Amersfoort geschreven, ongepubliceerde, gedicht 'Transport':

de vrijheid is duur
en dient betaald,
hoevelen worden
nog weggehaald,
geplet in de vijzel
van dit geweld?

In uw naam vrijheid,
wordt de lafste tot held,
is ieder schatplichtig
aan uw idool -
neem mij dan en plet mij
geblutste obool.

Een fraai pars pro toto in deze laatste regel. De obool is de munt die Grieken op de tong van de doden legden, zodat veerman Charon het lichaam over de Styx kon roeien naar de Onderwereld. Minder somber klinkt 'Allerzielen', opgedragen aan medekampgenoot pastoor J.H.M. Teipe:

De winter is op til, 't gaat misschien
sneeuwen
Voordat de vrijheid hier weer kan bestaan.

De rest van het gedicht wijst vooruit naar de sfeer van verzet en opbouw van het nieuwe Nederland, waarin diverse gezindten samenwerken.

Belangrijker dan de pastoor was voor De Vries zijn kampgenoot Leo Boekraad. Voor hem schreef hij onder andere de 'Ballade van de heimwee' (augustus 1944, op de achterkant van een transportlijst voor politieke gevangenen), die later fungeerde als inleiding bij een bundel kamppoëzie van Leo Boekraad zelf. De ballade werd herdrukt in het CPN-blad *Politiek & Cultuur* en, net als 'Allerzielen', in de bundel *Het zwaard des levens* (1966).

Er komen beelden in voor van het vredige boerenleven waarnaar het onderwerp van het gedicht - een jonge gevangene in het kamp - heimwee heeft. Regels als 'kinderlandschappen, reeds ontkleurd en vaag' en 'de tijd wordt geel van herfstverdriet' verwijzen naar *Westersche nachten*. Naar de dodendans verwijst de Vries al snel:

De dood plukt hier een rot, afvallig fruit
[...] om hem een dans, aan 't poppensnoer
te leren.

Dat snoer keert nog een keer terug als 'poppentouw'.

Verwant hiermee is de 'Ballade van de Rozentuin', uit hetzelfde jaar en in 1945 gepubliceerd in de bundel *Geschonden land*, naast poëzie van onder anderen Aafjes, Helman en Den Brabander. Onder het gedicht geeft de auteur de volgende toelichting: 'In het Concentratie-Kamp Amersfoort was de "Rozentuin" een door prikkeldraad afgeschoten ruimte, waar nieuwelingen ontvangen en anderen voor hun "disciplinaire vergrijpen" met lijfstraffen gefolterd werden.' De Vries zet die ironie aanvankelijk voort - 'gaardeniers zijn zij die 't doodshoofd dragen' - maar transformeert die al snel in een grimmige metafoor: 't gebloemte is menselijk en bevreesd'. Hierbij sluiten vergelijkingen aan als 'aangetast in nerf en wortel' en 'rottend'. Zoals het fruit in 'Ballade van de heimwee'. De Vries besluit met een optimistisch toekomstbeeld: in de zon van de bevrijding zullen echte rozen worden geplant, 'op de grafstêe waar 't verzet begon'.

Leo Boekraad heeft ervoor gezorgd dat De Vries in een rustiger barak kwam te liggen toen hij ziek was. Daar lag ook de verzetsman Gerard Vlas, met wie De Vries steeds meer contact kreeg en die hem inspireerde tot de laatste twee verhalen uit *De*

laars (1946): 'Nieuwjaar' en 'De heilige terreur', geschreven na zijn vrijlating in de lente van 1945. En kennelijk ook tot het gedicht 'De terrorist', dat met het nieuwjaarsverhaal kort na de oorlog in *De Vrije Katheder* verscheen. Interessant is dat 'De heilige terreur' en het eveneens op Vlas geïnspireerde verhaal 'De ontsnapping' (verschenen in 1966) niet zijn opgenomen in *Wieken tegen de tralies. Verzamelde verhalen over onderdrukking en verzet* (1982). Waren ze te bars van toon?

Een groot deel van de poëzie die De Vries in het kamp schreef, bleef ongepubliceerd: 'Kamp', 'Gedicht Oudejaar 1944', 'Proefbalans', 'Dromen van een gevangen minnaar', 'Een vriend' en 'De trap'. Merkwaardig is dat De Vries, Boekraad en Vlas ontbreken in de tv-documentaire en het bijbehorende boek *De geschiedenis van een plek* (1980), door Armando, Hans Verhagen en Maud Keus.

Vrienden smokkelden het manuscript van *De dood* in verschillende stukken het kamp uit. In zijn hoofd reconstrueerde De Vries het gedicht en publiceerde dat in 1945 in *De Gids*. Toen kreeg hij de kampversie terug en maakte hij van beide versies de *Helikon*-editie van 1947.

In het begin van dit gedicht vinden we echo's uit *Doodendans*: de dood als een skelet, in een middeleeuwse pij. Later draagt hij de laarzen en het uniform van de SS. Eerst roept de verteller sterfgevallen en begrafenissen uit zijn herinnering op. Aangrijpend is de scène waarin hij in het ziekenhuis naast zijn moeder ligt voor een bloedtransfusie. Tever-

geefs. In het kamp is de dood voor hem concreet geworden, niet meer verborgen.
Het gedicht begint met scènes die reminiscenties opwekken met de Tjaarda-verhalen:

Eigenlijk is hij mij steeds
van kindsbeen bekend geweest;
als men het oude geslacht
der boeren grafwaarts bracht
trok men mij mee langs de kist
zo klein als ik was, en ik wist
dat dit het afscheid was:
een versteend gezicht onder glas;
wat begreep ik van het venijn
dat hen brandde vóór magere Hein
hun de dorperse nekslag gaf,
[...] die zomerdag
toen grootvader roerloos lag
dacht ik buiten de dood te zien staan,
en ik riep hem toornig aan
[...] maar hij kroop in een kreuk van zijn
ziel -
de winterslaap van een reptiel.

Aldus formuleert deze fraaie vergelijking dat de dood onafscheidelijk is. Hij vormt zelfs een tweeling met de ik. Wanneer zijn grootmoeder sterft:

Ik dorst niet te zien in haar graf:
toen men haar onder aarde besloot
verborg ik mij voor die dood -
een lafhartig vermeden strijd,

Ontroerend is de dood van de moeder, nadat hij haar vergeefs zijn bloed heeft gegeven, zoals zij hem vroeger het leven heeft gegeven:

Maar over ons boog zich de dood;
hij was nu gekleed in het wit,
ik zag zijn blinkend gebit
toen hij met een glimlach zei:
- laat haar los, zij is al van mij;
[...] want zijn pij viel los en hij scheen
van chroom en kristal gebouwd;

De Maaier van Holbein in een nieuwe gedaante. Een keer laat de ik zich verleiden om 'op zijn handwerk in te gaan':

Ik geloofde 't en viel uit de vlucht
van dat halcyonisch bedrog
in zijn roofdierleger terug.
[...] een beenderhand sloot om mijn mond,
en van het zonnehalfrond
stiet men mij naar een lichtschuwe plek,
de dood sprong mij op de nek,
met zijn knie in mijn ruggegraat.

Weer dat ‘halcyonisch’, in dezelfde betekenis als in *Sneeuw op de Fudsj*. Dan volgt er een (politieke) toevoeging die De Vries voor zijn *Gids*-versie van 1945 heeft gemaakt:

toen bemerkte ik zijn honds verraad,
want had hij mij gans en al
in de onontkoombare val,
omringd met zijn knechtengespuis
dat onder het heidense kruis
naar onze levens grijpt
en ons lachend de strot afknijpt -
de dood kwam in 't zelfde gewaad:
gehelmd en gelaarsd als soldaat,

Wat verderop maakt De Vries een vergelijking met de dood, die (de maan) doet denken aan *Westersche nachten*:

De hyena in 't rijk van de maan

Aan het slot valt het (rebelse) verzet tegen de dood (impliciet) samen met het verzet tegen de Duitsers:

hoe ik, zo gekwetst als ik ben,
u toch niet als meester erken;
vleindig uw werk als tyran:
nooit onderwerpt zich een man.

In het handschrift heeft de Vries de slotregel verscheidene malen gewijzigd:

- ik zal vallen als een man
- ik val met de trots van een man
- nooit buigt/voegt zich de vrije man.

De lezer, zeker in 1945, maar ook in 1947, zal het slot vooral hebben opgevat als het trotseren van de bezetter. In het licht van De Vries' oeuvre neig ik het als een individueel verzet tegen de Dood te beschouwen.

Later heeft De Vries geregeld over de dood geschreven. Dat hij in verzetspoëzie en communistische gelegenheidsgedichten geen fatalistische angsten opvoert, ligt voor de hand. Interessanter is dat de poëzie soms dezelfde verdringingsrituelen hanteert als vroeger.

Het gedicht ‘Russengerkshof’ (*NU*, 1948), dat verwijst naar de begraafplaats bij Oud-Leusden, is een aanklacht. De engel des doods moet het bericht naar Moskou brengen en vertellen dat hier Russen met een nekschot zijn vermoord ‘en dat hun moordenaars nog in leven zijn’. Boodschapper is de engel hier, niet de Angel Exterminador van Jose Borges.

Rond oudejaar 1951 reageerde De Vries op de mededeling dat Kotälla geen doodstraf, maar levenslang had gekregen. Een vonnis

dat als een schokgolf door Nederland ging, heeft mijn vader mij ooit verteld, die in het kamp Amersfoort door Kotälla is geschopt. De Vries' 'Brief van de P.D.A.-gevangene nr. 4710 aan Joseph Kotälla, Oberscharführer' is sarcastisch en ironisch. Interessant is wat hij uit de mond van de kampbaas zelf optekent:

Dood is dood, zo zei jij; een bek vol aarde
bijt en blaft niet meer.

Maar nog interessanter is het beeld dat De Vries schetst van degenen die het fascisme willen laten terugkeren:

Hoor je het slijpen van de bijl, het oliën
der galggetouwen, het klikken van boeien
en grendels; zie je reeds kilometerlengten
van prikkeldraad, waaraan duizenden
nieuwe rozentuinen kunnen worden opgericht.

Hier verwijst De Vries impliciet naar zijn 'Ballade van de rozentuin' uit 1945.

Hoe reageert De Vries in 1953 op de dood van Stalin, wanneer hij als lid van het CPN-partijbestuur aanwezig is bij de begrafenisplechtigheden? Het gedicht 'Uitvaart (Moskou, 9 maart 1953)' heeft deze formulering:

Hij zal rusten, zal hij slapen; wat hij
schiep houdt macht en adem.

Stalin is dus niet dood, maar slaapt als koning Arthur en keizer Barbarossa om ooit het volk weer te verlossen. Maar het is ook een typisch Vriesiaanse bezweringsformule die lijkt op die in de 'doode vrouw' uit 1932.

Eveneens in 1953 wijdde De Vries een gedicht aan de dood van Julius en Ethel Rosenberg op de elektrische stoel in Amerika, veroordeeld vanwege spionage voor de Sovjetunie. Het gedicht heet 'Executie' en het slot luidt:

Ethel en Julius gaan niet meer dood.
Wat hen naar 't leven stond, dat is vannacht
Gevonnist.

Ook hier de ontkenning van de dood.

Aan Hans van de Waarsenburg vertelde De Vries dat bij hem het kampsyndroom waaraan na de oorlog velen leden een verheviging van zijn jeugdneurose is. 'Als ik een paniek- of angstaanval krijg, spitst alles in

mij zich toe op dood en vernietiging. Ik word dan volledig beheerst door de gedachte aan sterven, aan geliquideerd, uitgewist, weggevaagd worden.’⁵ Volgens De Vries moest hij daarom afstand doen van activiteiten en functies in de openbaarheid, zoals in 1974 het voorzitterschap van de Nederlandse PEN.

In 1968 verscheen de kleine bundel *In Memoriam* van D.A. Tamminga, een cyclus geschreven naar aanleiding van de dood van zijn zoon. Theun de Vries maakte hiervan dat jaar een Nederlandse vertaling die in 1975 samen met het origineel in boekvorm verscheen. Er zijn veel overeenkomsten tussen de gedichten van Tamminga en de latere, Friestalige gedichten van De Vries, niet het minst door de rol die het landschap speelt. Maar thematisch zijn er ook grote verschillen. De dichter betreurt zijn jonggestorven zoon en staat letterlijk stil bij allerlei plekken waar ze samen waren. De aanpak van Tamminga is die van traditionele klacht om het sterven van een beminde, waarbij de kruisdood van Gods' zoon en het vooruitzicht van een hiernamaals het leed verzachten. Maar bij De Vries speelt de ‘Kruseling [...] oan in Hout’ geen rol. De Vries verzet zich tegen de manier waarop iemand sterft, crepeert, of - in zijn latere poëzie - berust in de dood als een natuurlijk gebeuren, zoals de Grieken dat deden. Bij *Holbein* is dat onvermijdelijke natuurproces nog enigszins ingebed in de christelijke ideologie, conform de opvattingen van de zestiende-eeuwse graveur. Bij latere poëzie zien we ook een terugkeer naar oude motieven.

De bundel *Earst en lêst* (1977, daarop zinspeelt De Vries in ‘Een gunst van het leven’ als hij spreekt over de opleving van zijn Friestalige poëzie) heeft de regel waarin de dood als persoon wordt opgeroepen:

De dea praet súntsjes út 'e linebeammen
(de dood praat zachtjes uit de lindebomen)

Het gedicht ‘Dies illa’ uit *Atlantische avond* (1979) lijkt een ervaring als van Wilt Tjaarda te beschrijven:

Boven het gele huis
Zie ik de rook
Dwarrelen en neerslaan.
Blinden en gordijnen
Gesloten.
Ik open de deur; de spiegel
In het voorhuis
Behangen met zwart floers.
Binnen mompelen zij.
Ik durf de kamer
Niet binnengaan.

Het gedicht ‘Simmer’ uit de bundel *Snie en oare gedichten* (1981) vertelt over een echtpaar dat 's zomers de liefde bedrijft, maar vreest dat de kinderen het kunnen horen. De oude moeder snoeit rozen:

de dea stiet efter har mei syn skjirre, togearre
dogge hja: knip-knip
(de dood staat achter haar met zijn schaar,
tezamen
doen ze: knip-knip)

Hier heeft De Vries de ironie van de gravures van Holbein bereikt. Ook in recenter werk treedt de dood op als persoon. In *Syrische kwatrijnen* (1995) wordt onder de vier uitersten ook de dood verbeeld:

De ene genade: niet te kennen 't jaar
De dag, het uur, vervliegt. Dit is de tijd
Die tijd vermorzelt. De seconde slijt.
De vijand doet zijn kaken van elkaar.

Wederom zijn het de kaken van een aanwezige figuur.

Eindnoten:

- 1 *Gesprekken op donderdag. Theun de Vries praat met Jan Boelens*, Amsterdam 1981, p. 24-25.
- 2 Theun de Vries, *Meesters en vrienden*. Literaire leerjaren, Amsterdam 1962, p. 70.
- 3 Idem, p. 115.
- 4 Hans van de Waarsenburg, *Theun de Vries. Portret van een kunstenaar*, Amsterdam 1984, p. 72.
- 5 Idem, p. 80.

H.H. ter Balkt over Heinrich Heine, Holland en de trekschuit
‘Wat wordt het leven hier kunstig nagebootst!’

Peter Altena

‘Nederland is een zonderling land’, zo begon P.C. Hoofdprijswinnaar H.H. ter Balkt in 1992 zijn beschrijving van de staat der Lage Landen. ‘In dit land staan de meeste pretparken van alle landen ter wereld.’¹ In zijn *Laaglandse hymnen*, in bundels verschenen van 1993 tot en met 2003, vereeuwigde Ter Balkt de hoogte- en dieptepunten van de geschiedenis van dit zonderlinge land. Afkeer en liefde wisselen in zijn werk stuivertje als het om Nederland gaat. In een van zijn gedichten, ‘De trekschuit’, zond hij Heinrich Heine op inspectie door dit verpretparkte land.

Over de dwaalwegen die Heinrich Heine in Nederland insloeg, doen vaak dwaze verhalen de ronde. Befamd binnen de grenzen van ons taalgebied is de boutade van Heine, dat hij in geval van een zondvloed naar Holland zou afreizen, omdat daar alles vijftig jaar later gebeurde. Toen Heine-kenners als Martin van Amerongen vaststelden dat deze verontrustende uitspraak nooit door Heine gedaan was, luchtte dat nauwelijks op.²

In 1988 onthulde J.A. Kruse dat de meeste Nederlandse bezoekers aan het door hem beheerde Heine-Archiv in Düsseldorf informeerden naar de uitspraak van Heine over de Hollandse vertraging van vijftig jaar. Het was echter vooral de manier waarop de Nederlanders die vraag stelden, die hem frappeerde: ‘auf eine süffisant einvernehmliche Weise, so als hätte der literarische Narr Heine mal wieder so recht den Nagel auf den Kopf getroffen’.³ Nederlanders verlangden zo zeer naar voorlijkheid en waren tegelijkertijd zo vertrouwd met de ervaring achter de mode aan te lopen dat de hekeling van een buitenstaander er als koek in ging. Een curieuze combinatie van hoogmoed en zelfkwellend. Waar Heinrich Heine in zijn schrijven meer dan eens de waarheid hulde in het kleed van de scherp geformuleerde belediging, hoopten Nederlanders van harte dat hij ook gidsland Nederland en de Nederlanders de eer van de bespotting zou aandoen en in de vaderlandse hoogmoedige kuif wenste te pikken. Effectiever eerbewijs was nauwelijks denkbaar.

In zijn *Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland* (1835), waarin hij Duitsland en de eigen ‘Geistesgeschichte’ voor vreemdelingen verklaarde, had Heine de Nederlanders op hun wenken bediend: in het kielzog van zijn Spinoza-bespreking hekelde hij de achterlijke strafrechtspleging in Nederland. Die was zo zorgvuldig dat de kwaliteit schade leed. Nergens werd men immers zo beroerd opgehangen als in Nederland:

U hebt er geen idee van hoe oneindig veel voorbereidingen en ceremonies daarbij komen kijken. De schuldige sterft tegelijkertijd van verveling en de toeschouwer heeft daarbij ruimschoots gelegenheid om over de zaak na te denken.⁴

En dat voor een land dat zich erop beroemde juist modern en menselijk te straffen! Vergaapten buitenlandse toeristen zich in Amsterdam niet aan de rasp- en spinhuizen,

waar de gevangenen nuttig werk verrichtten en zich bezichtigen lieten? Nederlanders hadden dan nog niet eens gelezen wat Heine in zijn *Memoiren* schreef over het Nederlands, naar zijn idee een patois van kikkers.

Waar lag Nederland in de ogen van Heine? Ingeklemd tussen Düsseldorf, waar hij in 1797 geboren was, en de Noordzee bevond zich een laag, nat en moerassig land. In zijn beroemde *Buch der Lieder* (1827) wijdde hij ruim twintig gedichten aan 'Die Nordsee'. In een ervan, 'Seegespenst', stuurt Heine een ikfiguur met een schip de Noordzee op en hij laat hem met dromerige ogen in het water schouwen. Na enige tijd, door een schemering van nevels, ziet hij de kerktorens van een stad, ja 'eine ganze Stadt, / Altertümlich niederländisch': in die Nederlands ogende

Heine. Lithografie: August Allebé. Uit: Ausgewählte Gedichte (1858).

stad wemelt het van ‘Bedächtige Männer, schwarzbemäntelt’, mooie meisjes van wie de bloemengezichtjes zedig in zwarte mutsjes gevangen zijn, bejaarde vrouwen die op weg naar de kerk hun ‘Gesangbuch’ dragen. Een nors en zwaartillend Nederland? In deze verzonken stad zoekt de reiziger, vervuld van verlangen en weemoed, het meisje van zijn dromen. Juist als de schepeling te water dreigt te gaan om verenigd te worden met zijn ‘Immergeliebte’ grijpt de kapitein hem bij de lurven.

Zo was Nederland Heine nabij, maar op veilige afstand. Diverse keren was hij van zins geweest Nederland, dat nog net niet verzwolgen was door zondvloed of zee, te bezoeken, maar pas in augustus 1827 kwam het ervan en bracht hij enkele dagen in Rotterdam, Leiden en Amsterdam door, tussenstops op de reis van Engeland naar Norderney. Heine werd niet op slag verliefd, zoals hij op 13 februari 1838 in een brief aan K.A. Varnhagen von Ense bekende: ‘Ich liebe die Holländer nicht, aber ich habe Achtung für sie, sie haben Charakter, sie besitzen Volkswürde, [...]’.⁵

In 1844 reisde hij andermaal via Nederland, nu leidde de weg van Hamburg naar Parijs langs Amsterdam en Den Haag. De échte Nederlanders en de dagen in Nederland hadden zijn beeld van het land en de inwoners nauwelijks beïnvloed. Ook voor Heine waren Nederlanders - conform de elders heersende opvattingen - de verburgerlijkte Chinezen van Europa en ziellose uitbuiters. In hun nauwsluitende, sobere en zwarte kleding ontwaarde Heine enkel hypocrieten.

De meeste Nederlanders namen het Heine in de negentiende en twintigste eeuw niet kwalijk dat hij zo schreef. Integendeel. Heine had een Nederlander kunnen zijn, zoals Nop Maas in de catalogus bij de grote Heine-tentoonstelling in 1997 beargumenteerde.⁶ Nederlanders waren er dol op bespot te worden. Essayisten als Conrad Busken Huet en Menno ter Braak bewonderden Heine en deden in hun kritiek op Nederland nauwelijks onder voor hun idool. Multatuli beweerde zeer van Heine te houden en niettemin blij te zijn hem nimmer ontmoet te hebben.

In *Max Havelaar* lijkt Batavus Droogstoppel gegoten in de mal van het buitenlandse cliché van de Nederlandse koopman. Van dat cliché wordt Droogstoppel echter gered waar hij het durft op te nemen tegen de dichter Heinrich Heine: hij kritiseert diens rijm dwang. In het bedrijfspand aan de Lauriergracht waart de geest van Heine echter vervaarlijk rond: het is de jonge Hamburger Ernest Stern die in de nabijheid van koffie blijft dromen en schwärmen en onder zijn pen ontwikkelt Max Havelaar zich tot een romantische held.

In Nederland werd Heine veel gelezen: zijn poëzie, maar ook de *Memoiren des Herren von Schnabelewopski* (1834) met de beroemde Leidse bladzijden. In 1956 en 1957 bezorgde Jacques Presser twee Heine-bloemlezingen, twee populaire Ooievaartjes, ongegeneerd in het Duits. Heine verscheen in deze bloemlezingen als een overlevende, als een Duitse en joodse dichter, die de boekverbranding en de holocaust heeft getrotseerd. Als de ‘Dichter’ die net als Presser aan de ‘Richter’ en ‘Henker’ uiteindelijk ontsnapt was.

H.H. ter Balkt, winnaar van de P.C. Hooftprijs 2003, stuurde in 1985 de dichter Heinrich Heine op dooltocht door het Nederlands landschap, in het gedicht ‘De

trekschuit'. De reis, die Heine bijna 130 jaar na zijn dood werd aangeboden, was het gevolg van een bijzonder initiatief: een ontmoeting van Duitse en Nederlandse kunstenaars met elkaar en Heinrich Heine. De tentoonstelling, waar tientallen kunstenaars uit het Rijnland en Zuid- en Oost-Nederland in beeld 'rea-

geerden' op Heine en zijn werk, deed van 27 maart tot en met 25 april 1986 de foyer van de Nijmeegse stadsschouwburg aan. Voor- en nadien reisde de tentoonstelling langs onder meer Düsseldorf, Heerlen, Amsterdam, Venlo en Bielefeld.

In het boek dat de tentoonstelling begeleidde, schreef de toenmalige minister-president van Noordrijn-Westfalen, Johannes Rau, een voorwoord, waarin hij Nederland en Duitsland feliciteerde met de vanzelfsprekendheid en de 'Normalität' van de culturele ontmoeting tussen beide landen. In alfabetisch gelid verschenen vervolgens in *Heinrich Heine. Een ontmoeting / Eine Begegnung* behalve de beeldend kunstenaars ook nog dichters en essayisten. Van Nederlandse zijde schreven naast Ter Balkt nog Martin van Amerongen, Louis Ferron, Wiel Kusters en Hans van de Waarsenburg over Heine.⁷

De geestige beschouwing van Van Amerongen vond later een weg in het eerste hoofdstuk van zijn Heine-monografie, *Het matrassengraf. Heine's sterfbed 1848-1856* (1985). Ook Kusters herdrukte nadien de gedichten die hij bijdroeg - 'Heine' (met de prachtige meerduidige slotzin: 'Vlieg, houd Heine warm') en 'Die Harzreise: Klausthal' - in de bundel *Het leven op stoomschepen* (1986). Ter Balkt publiceerde in het Heine-boek onder het kopje 'Dooltochten van Heinrich Heine' behalve 'De trekschuit' nog een tweede gedicht, het kwatrijn 'Zilverglans':

Zilverglanzend ijs moet je spannen
over 't wak tot het goudglans krijgt
IJs; kristallen; ziedaar je opgaaf,
wil je leven nog ergens eindigen

'De trekschuit' keerde in de bundel *Aardes deuren* (1987) snel terug, terwijl 'Zilverglans' lang moest wachten en onweerstaanbaar veranderd werd opgenomen in *Tegen de bijlen* (1998).

Zilverglans

Zilverglanzend ijs moest je smeden
Boven het koudvuur jou onbekend
Kerf niet het gesneden Bergkristal
Van Lotharius, een oud baken

De herinnering aan Heine is in het nieuwe 'Zilverglans' verdwenen; behouden is de 'onmogelijke' opdracht het ijs te bewerken. Toegevoegd

Trekschuit, eerste kwart negentiende eeuw.

de waarschuwing wat gesneden is niet te versnijden. In de aantekeningen bij zijn verzen liet Ter Balkt zijn eigenzinnige kraai Corvus Corone (zijn zelfgeschapen Eckermann) opmerken dat het bergkristal, waarschijnlijk vervaardigd in opdracht van Lotharius II, uit de negende eeuw (855-869) stamde.⁸

In de omvangrijke verzamelbundel *In de waterwingebieden* (2000) was wel 'Zilverglans' opgenomen, maar niet 'De trekschuit'. Navraag bij Ter Balkt leerde dat 'De trekschuit' gesneuveld was omdat voor *In de waterwingebieden* maar een beperkte keus gedaan kon worden.

‘De trekschuit’, waarvan hiernaast een verbeterde versie afgedrukt wordt, mist nu in het opschrift de suggestie dat het om een van de ‘Dooltochten’ van Heine gaat. De verwijzing naar Heine, nog voorzichtig in initialen in het motto, wordt pas zichtbaar in de twee laatste woorden van het gedicht en dan nog - ofschoon zonder vraagteken - in vragende zin.

Het gedicht ‘De trekschuit’ opent met een uitroep, besloten met een uitroepteken: ‘Wat wordt het leven hier kunstig nagebootst!’ Duister blijft vooralsnog de identiteit van degene die zich zo aangenaam verrast acht door de kunstige imitatie van het leven, zeker na het wegvallen van de verzameltitel uit het Nederlands-Duitse Heine-boek. Tijd en plaats lijken in combinatie met de titel van het gedicht scherper te bepalen: het Nederland van de zeventiende, achttiende of begin negentiende eeuw. Niets zo kenmerkend voor de Lage Landen als de trekschuit. Heine doopte in zijn *Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland* het land waarin Descartes zijn filosofisch werk schreef en uitgaf, ‘het stille, zwijgzame land van trekschuiten en Hollanders’.⁹ De ‘trekschuit era’

Trekschuit versus trein in 1839. Atlas van Stolk, Amsterdam.

duurde zo'n twee eeuwen (1632-1839), nog enkele jaren na de introductie van de spoorwegen beheerste de trekschuit de vaderlandse mobiliteit.¹⁰

Niet alleen toeristen verwonderden zich destijds over de trekschuit, maar ook vaderlanders: zij werden niet moe te wijzen op het wonderbaarlijke van het vervoermiddel. In zijn tijdschrift *Den Ontleeder der Gebreeken* stelde de achttiende-eeuwse satiricus Jacob Campo Weyerman de trekschuit vol verbazing voor:

Een Trekschuit is een Konstwerktuig dat de Reizigers van de eene Plaats transporteert na de andere, en dat in de Lengte van een Kaarslaade, en in de Breete een Lynbaan verbeelt. In dat Konstwerktuig verzaamen allerlei Soort van Kreeften; men ontmoet 'er Heeren van 't eerste en ook van 't achterste fatsoen; en men ziet 'er Dames van een beproefde, en ook van een wankelende Deugd.¹¹

In de trekschuit kwam iedereen. Het trage reistempo noodde als het ware tot vertellen. Le Francq van Berkheij zag in trekschuiten 'vrye plaatsen, waarin elk met bescheidenheid het zyne vrylyk zegt'.¹² Het is echter niet de democratische verleiding die Ter Balkt in de trekschuit aantrekt: het is het kunstige van het 'Konstwerktuig', dat hem in het oog springt. Is de trekschuit zoals Nederland 'gemaakt', als zodanig Nederland op zijn smalst? Van beproefde en belegen guitigheid is de bewering dat God de wereld schiep, behalve Nederland, want dat deden de Nederlanders zelf. Of behoort de trekschuit tot hetzelfde dichtelijke domein van verrukkelijke machines als de hooikeerder en de aardappelsorteermachine, dat Ter Balkt in zijn werk als een toegewijde conservator in gebruik houdt?

Aanvankelijk lijkt de trekschuit als bewijsmateriaal in de zaak van de Nederlandse kunstmatigheid prettig te fascineren, in een landschap van veelal rechtlijnige trekvaarten. Aan die onbewolktheid komt snel een einde: aan de hemel wijzen rookwolken op vuur en verbranding. Is de Nederlandse hemel vervangen door rookwolken?

In elk geval vindt de inscheping plaats onder een donker wolkendek. Het is een meervoudig ik - majesteteitelijk en waarachtig - dat het schip betreedt, drijft en reist. Naast het wij blijkt er een jullie in het gedicht paraat: dat 'jullie' lijkt de eigenaar van het landschap, de regenlucht, de mist; de aanbieder van de november van vroeg invallende duisternis. Richten de reizigers een verwijt aan de bewoner van het 'hier', het land dat zo kunstig het leven nabootst? Aanbidden zij, de Nederlanders het grauwe kalf van de voorlaatste maand van het jaar, de vreugdeloosheid bij uitstek?

Het landschap waar de trekschuit doorheen drijft, viert deze droeve erediens van november: boomtakken zingen psalmen en 'zeelten' met mutsen en hoeden slurpen 'leven' uk de mist. Een gecalviniseerde natuur. Wat moeten zeelten met hun hoofddeksels in die natuur? De complete en de incomplete vissers zullen zich verbazen over dit voorkomen van de zeelt.

Wie of wat is de zeelt? Een karperachtige riviervis, die ook wel met de fraaie naam ‘muithond’ aangeduid wordt. De zeelt mag bogen op een bruine kleur, kleine schubbetjes en een ‘Slymerig Lyf’. Volgens de achttiende-eeuwse geleerde Martinus Houttuyn beminnen de zeelten ‘staande Wateren, die Moerassig zyn, of langzaam vloeiende Rivieren’. Naar verluidt verkiezen zij ‘vervuilde Modderige plaatsen van de Vyvers’ en leven ze van ‘Slyk en Vuiligheid’. Ontroerend is het dat Houttuyn de zeelten vanwege hun kleine ‘Kneveltjes’ ‘een droevige Figuur’ laat slaan, als waren zij de Don Quijotes van de vaderlandse visgronden.

H.H. ter Balkt**De trekschuit**

*Ich liebe die Holländer nicht, aber
ich habe Achtung für sie
H.H., Brief (13-2-1838)*

Wat wordt het leven hier
kustig nagebootst! rookwolken
zijn de hemel, een krakend oor

is de trekschuit, wij schepen ons in
Daar stampvoet het paardje,
daar drijven wij, ketelstenen

reizigers, schubben aan de dromerige
regenlucht van 't zwijgen
Jullie god heet november

Druppelende boomtakken zingen
hun psalmen; zeelten met mutsen
en hoeden, slurpen zuurstof

uit de mist... Vogel op de oeverwal,
roerdomp en reiger, zie drijven
tikkende horloges; kikkerharten,

vissen en zwammen; trijpen
monden, droge vagijnen,
kaartspelers, zwavelig

donkergeel als pijprook; aard- en -
zinkleurige lucht daalt op
het paardje en op de trekschuit

Augustus mummelt en druppelt
Uit de gezichten dwarrelen
lome spreuken als trage sporen

Post dan, avondmist, deze brief
van de mist van gisteren aan
eergisteren - dit land, platter

dan een afgeslagen oor. Bruin
het water, zwart de hoeden, oker
de oevers; helemaal verstijfd

tuimelen rokken en ridderzwammen
uit de trekschuit; ben ik nog wel
heinrich heine

Zo zijn de zeelten, maar wie zijn zij? Met hun mutsen en hoeden moeten zij welhaast menselijk zijn. Zijn het calvinisten? De mutsjes herinneren aan de in het water verzonken mutsjes die in het ‘Seegespenst’ gezien werden. De vergelijking van mensen met vissen is bekend van het schilderij ‘De Zielenvissers’ (1614) van Adriaan Pietersz. van de Venne: op dit schilderij proberen rooms-katholieken en protestanten om strijd gelovigen op te vissen en aan de haak te slaan. Welke kenmerken de zeelt gemeen heeft met de calvinist, verbiedt de goede smaak uit te spreken.

De zeelt slurpt zuurstof uit de mist: het leven wordt hier zuinigjes geïnhaleerd.

Op de oevers van de trekvaart zien de reizigers vogels, het allitererend duo ‘roerdomp en reiger’. De zeelt, die de modder zoekt, vormt voor de reiger een moeilijke prooi.

Voorbij drijft de trekschuit: met de ‘tikkende horloges’ doen de haast en de tijd die geld is hun intrede in het leven dat voorbijgaat. Wat in het vocht huist - kikkerharten, vissen en zwammen - reist mee. Behoort het kikkerhart toe aan de kouwe kikker? De vagijnen zijn droog en de monden van trijp: de lust is geweken en de waarheid wordt met velours uitgesproken. Intussen wordt het zwavelig duivels prentenboek geopend. Waar gekaart wordt, loert immers vanouds Satan. Hypocrisie hier op een trekschuitje.

Donkere lichten dalen neer op de trekschuit. Is het in het gedicht augustus? November is in het gedicht geen tijdsaanduiding, maar de naam van de afgod der Nederlanders. In dit augustus daalt het tempo en gaat de levensdrift verloren: er wordt in alle loomheid en traagheid gemummeld, gedwarreld en gedruppeld. De trekschuit vaart in de richting van ‘the heart of darkness’.

De lethargie wordt doorbroken met de oproep aan de avondmist in het universum van Ter Balkt leeft alles en laat alles en iedereen zich aanspreken- om ‘deze brief’ terug in de tijd af te leveren. Is het gedicht ‘deze brief’? Brief in een fles? In het gedicht is er een ‘jullie’, aan wie de brief gericht kan zijn. Parallel aan ‘deze brief’ is er ‘dit land’, waarvan de duistere balans wordt opgemaakt.

In de laatste regels verlaten de reizigers - intussen verstijfd - de trekschuit. Wat begon met verwondering, eindigt na een reis door het landschap van het calvinisme in een voorstadium van rigor mortis. De verwondering over de kunstige nabootsing van het leven verkeert in een bange vraag: ‘ben ik nog wel heinrich heine’. Identiteit gaat in dit lage land reddeloos verloren.

Wiel Kusters duidde deze vraag zonder vraagteken door zich een aantal nieuwe vragen te stellen: ‘Twijfelt Heine, op reis in Holland, aan zichzelf? Of twijfelt H.H. ter Balkt hier aan zijn identiteit? Is Ter Balkt een vreemdeling onder ons?’¹³

Kusters slaat hier vragenderwijs het bruggetje tussen de twee Harry's: Harry ter Balkt verschijnt hier in de gedaante van Harry Heine. Het identificerend vermogen van Ter Balkt - in de bundel *Aardes deuren* kruipt de dichter onder meer in de huid van de schilder Turner en in de hoefijzers van de paarden van Erasmus - kent nauwelijks grenzen. Zijn liefde voor Heine maakt een dergelijke vereenzelviging ook verleidelijk. In *Tirade* verklaarde Ter Balkt: ‘Van Heinrich Heine heb ik zo lang gehouden dat ik bijna zeg, altijd, ook al is dat niet waar.’¹⁴

In de liefde past wel enige overdrijving.

Evenzeer in de afkeer. De vaderlandse kwelgeest is in de ogen van Ter Balkt Johan Calvijn: ‘Op een houten keukenstoel zit op een wolk in de Laaglandse hemel, Calvijn.’

Haat en leedvermaak importeerde Calvijn naar de Nederlanden: ‘Als pepernoten strooide hij zijn blijde gaven in het rond: de doodsheid, de starheid, de ijver, het boekhouden en vooral het dubbele, de verklikkunst en de predestinatie.’¹⁵

In de *Laaglandse hymnen*, dat grote project van H.H. ter Balkt, verschijnt Calvijn andermaal als een dodelijke erflater: ‘kleurloosheid en schraalheid, list en geld, uitverkiezing, vlijt, voorbestemming en hagepreken’, ziedaar de Geneefse ‘stroom van zoetigheden’ die Calvijn over het noorden goot.¹⁶

Voor Ter Balkt in zijn hymnen vanaf 1991 de strijd aanbond tegen Calvijn en diens geest, nam hij in 1985, in ‘De trekschuit’, de naam van Heine aan om het vaderlands landschap te verkennen: achting ja, maar geen liefde. In zijn hekeling van Holland volgt Ter Balkt Heine. Of de toekenning van de P.C. Hooftprijs aan Ter Balkt nu ook betekent dat Nederlanders zijn afkeer van het pretpark delen, is onbekend.

Eindnoten:

- 1 H.H. ter Balkt, ‘In de dagen na Achterberg’, *Achterbergkroniek* 11 (1992), nr. 20, p. 12.
- 2 Martin van Amerongen, *Heine en Holland* (Amsterdam 1997), p. 12-20.
- 3 J.A. Kruse, ‘Schnabelewopski in Leiden oder Heine und die Niederlande’, in: A.A. van den Braembussche & Ph. van Engeldorp Gastelaars (red.), *Rose und Kartoffel. Ein Heinrich Heine-Symposium* (Amsterdam 1988), p. 104.
- 4 Heinrich Heine, *Religie en filosofie in Duitsland* (Amsterdam 1964), p. 58.
- 5 J.A. Kruse, ‘Schnabelewopski in Leiden’, p. 112.
- 6 Nop Maas, ‘Heine war ein Holländer’, in: Joseph A. Kruse (red.), ‘*Ich Narr des Glücks*’. *Heinrich Heine 1797-1856. Bilder einer Ausstellung* (Stuttgart/Weimar 1997), p. 235-240.
- 7 Reinhold Bräuer, Willem van Lieshout e.a. (red.), *Heinrich Heine. Een ontmoeting / Eine Begegnung. Duitse en Nederlandse kunstenaars over Heinrich Heine* (z.pl., z.j. [1985]). Met dank aan Willem van Lieshout (Lent), die mijn nieuwsgierigheid beloonde met een exemplaar van het Heine-boek.
- 8 Het bergkristal werd hernomen in de Laaglandse hymne ‘Het bergkristal van Lotharius II’, in: H.H. ter Balkt, *Laaglandse hymnen I-III* (Amsterdam 2003), p. 120.
- 9 Heinrich Heine, *Religie en filosofie*, p. 50.
- 10 Jan de Vries, *Barges and capitalism. Passenger transportation in the Dutch economy 1632-1839* (Utrecht 1981), p. 17.
- 11 Jacob Campo Weyerman, *Den Ontleeder der Gebreeken* I, nr. 51 (25 september 1724), p. 403.
- 12 Geciteerd via Adèle Nieuweboer, *Schuitje varen, theetje drinken. Reizen en vertellen in achttiende-eeuws Nederland* (Culemborg 1984), p. 80.
- 13 Wiel Kusters, ‘H.H. ter Balkt. Jan Campertprijs 1988. Een dichter met drie sterren’, in: Harry Bekkering (red.), *Jan Campertprijzen 1988* (’s-Gravenhage 1988), p. 54.
- 14 H.H. ter Balkt, ‘Invloeden’, *Tirade* 37 (1993), nr. 345, p. 102.
- 15 H.H. ter Balkt, ‘In de dagen na Achterberg’, p. 15. Het Calvijnbeeld van Ter Balkt komt aan bod in: E.H. Bary, ‘“Het hoofd van Calvijn boven de horizon”. De kerkgeschiedenis in het poëtisch oeuvre van H.H. ter Balkt’, *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* 5 (2002), nr. 4, p. 107-114.
- 16 H.H. ter Balkt, ‘Jehan Calvin of de cromme chromosomen van 't conincrijk (1)’, *Laaglandse hymnen I-III*, p. 56.

Ongenoegen in een achterkamer

George Slieker

Wanneer Hildebrand in het *Camera Obscura*-opstel ‘De Familie Stastok’ bij zijn oom en tante aankomt, wordt hij ontvangen ‘in een achterkamer met een hoog licht’. Oom is enigszins verbitterd dat neef op een donderdag is gekomen, ‘als wanneer de voorkamer gedaan werd’, zodat hij nu genoodzaakt is hem achter te ontvangen. Er ontspint zich een hele discussie waarbij oom zijn ongenoegen over achterkamers uitspreekt en aangeeft dat hij er niet van houdt. Overigens, aldus Hildebrand ‘een redewisseling die op de goelijkste en vriendelijkste wijze gevoerd werd’. Menig lezer zal zich hebben afgevraagd wat ooms redenen geweest kunnen zijn om niet van een achterkamer met een hoog licht te houden. De beschrijving van het huis, die Beets geeft, kan wellicht veel verklaren.

Eerder in het hoofdstuk ‘De Ontvangst’ beschrijft Beets het huis van zijn oom als volgt: ‘Het had een trapgevel en de bovenste verdieping was met kruiskozijsen in het lood. Het had slechts één zijkamer, met twee schuiframen met middelsoort ruiten, versierd door groene gazen gordijntjes op breede koperen roeden.’ Duidelijk is dat het huis uit de zeventiende eeuw stamt, de tijd immers dat de trapgevel in de Nederlandse woningbouw zijn glorietijd beleefde.

Dit geveltype wordt in Nederland nog veel aangetroffen en vooral in het westen van ons land zijn er overal rijk versierde voorbeelden aan te wijzen. Ook de ramen van de bovenverdieping, met glas in lood, wijzen op een zeventiende-eeuwse oorsprong. Pas zo'n honderd jaar later, in het begin van de achttiende eeuw, was de techniek zo ver ontwikkeld dat glas in grotere oppervlaktes vervaardigd kon worden. Toen ontstond het raamtype van de voorkamer dat Beets beschrijft

Het huis van de familie Stastok. Tekening door F. Carl Sierig uit de tiende druk van de Camera Obscura (1878).

en dat afkomstig was uit Engeland, de zogenaamde ‘sashwindows’, een type schuifraam dat wij in diverse vormen nog steeds kennen. Ongetwijfeld zal deze modernisering van het oude huis het werk zijn geweest van oom Stastoks grootvader of vader. Daarbij was uiteraard de voorkamer, als belangrijkste vertrek van het huis aan de straatkant gelegen, als eerste aan de beurt en maakten de oude ramen plaats voor de toen hoogst moderne ‘schuiframen met middelsoort ruiten’. Het interieur van de voorkamer zal vermoedelijk toen eveneens zijn gemoderniseerd. Dat betekende in de achttiende eeuw stoffen wandbespanning of behangselschilderingen en een witgestuct plafond dat de zeventiende-eeuwse balklagen aan het oog onttrok. Oom was minder vernieuwingsgezind; zijn enige bijdrage was de ‘vernieuwerwetsching’ van de behangselschilderingen in de tuinkamer, overigens een naar onze maatstaven tamelijk barbaarse ingreep. Voor het overige was hij tevreden met pijpjes roken, zijn courant en zijn borreltje bij ‘de wagen van tweeën’ en werd zo het spreekwoordelijke voorbeeld van de negentiende-eeuwse gezapigheid.

Wanneer neef Pieter thuis is gekomen en men gevierden achter zit, komt het gesprek ook op ‘het goudleren behangsel in de kamer’, waarvoor ‘de muilenmakers te Waalwijk [...] grote sommen zouden hebben willen geven’. Goudleren wandbekleding was een zeventiende-eeuwse vinding waarbij het leer, veelal voorzien van reliëfs en bladgoud of -zilver op een regelwerk tegen de wanden werd gespannen. In de loop van de achttiende eeuw verdween het om plaats te maken voor stoffen bespanningen of behangselschilderingen, die op hun beurt vervangen werden door gedrukt papieren behang.

Ongetwijfeld zal de achterkamer voor de Stastoks van minder (representatief) belang zijn geweest dan de voorkamer en dat is wellicht de reden dat dit vertrek ontsnapt is aan de achttiende-eeuwse moderniseringswoede. Zo bleef de achterkamer met het hoge licht in zijn oude toestand.

Op diverse plaatsen in Nederland zijn nog voorbeelden van een dergelijke wandbekleding te vinden.¹ Wie zo'n ruimte wel eens heeft betreden, kent ook meteen de handicap van zo'n vertrek: de zware donkerlederen wandbekleding geeft een sombere indruk. Deze wordt in dit geval nog eens versterkt door het ‘hoge licht’. Ik vermoed dat dit een raam was boven ooghoogte² hetgeen weer samenhangt met de wat merkwaardige plattegrond van oom Stastoks huis. In het hoofdstuk waarin Keesje zijn relaas doet, beschrijft Beets hoe achter ‘de achterkamer met het hoge licht, die om het huis van de buurman heensprong’, de keuken lag. Wellicht was deze keuken in een latere periode aangebouwd, waardoor het oorspronkelijk raam plaats moest maken voor het ‘hoge licht’.

Het zijn dan ook wellicht het ouderwetse, sombere karakter van de kamer en de ongelukkige lichtval die ooms ongenoegen verklaren: hij kon neef niet ontvangen in het meest representatieve vertrek van het huis, maar was genoodzaakt dit te doen in een naar zijn zin ouderwetse en donkere kamer, waar hij zich, meer nog dan op andere donderdagen, verjaagd zal hebben gevoeld uit zijn favoriete vertrek, vanwaar hij onbelemmerd zicht had op het voorbijkomen van de ‘wagen van tweeën’, zodat

die dag Keesje hem daar attent op moest maken. Ongetwijfeld was er in de voorkamer ook een fraai uurwerk, onontbeerlijk voor 'lieden van de klok'.

Eindnoten:

- 1 Het Frans Halsmuseum in Beets' geboorteplaats Haarlem heeft een goudleerzaal.
- 2 Zie ook: Hildebrand, *Camera Obscura*. Delta-reeks (1998), deel 2, p. 151.

Pieter Otto van der Chijs (1802-1867)

Een pelgrimage

Kees Thomassen

Het thema van de Boekenweek 2003 was een goede stimulans om de doden weer eens met een bezoek te vereren en daar komt in Leiden maar één plek voor in aanmerking: de Groenesteeg. Een intieme begraafplaats van nog geen achthonderd graven, aangelegd op een stuk van de vroegere stadswal ter hoogte van de Zijlsingel.

Een mooie gelegenheid ook om eindelijk eens het boekje aan te schaffen dat Ingrid Moerman hieraan wijdde: *Groenesteeg. Een historische begraafplaats in Leiden* (Leiden 2000).¹ Naast een inleiding en een alfabetische namenlijst van alle lijken die hier vanaf 1813 tot 1976 ter aarde zijn besteld, bevat de publicatie ook een aantal korte biografische notities van gedenkwaardige personen. Hieronder de gebruikelijke bestuurders, predikanten en kunstenaars, maar - Leiden verloochent zich niet - ook geleerden, dekenfabrikanten en jeneverstokers. Het streven was kennelijk niet schools alle beroemdheden naar voren te halen maar eerder de diversiteit in de bevolking van de begraafplaats te illustreren: geen Matthijs Siegenbeek dus, wel Anna Cornelia Carventus, die in 1853 ene Vincent van Gogh ter wereld bracht.

Het zij zo, maar wat mij hogelijk frustrereert, is dat er geen biootje van af kon voor mijn favoriete lijk, rustend in vak F, zandgraf 242: Pieter Otto van der Chijs (Delft, 22 augustus 1802 - Leiden, 4 november 1867). Het schrijven ervan zou niet moeilijk zijn geweest, want in de *Levensberichten der afgestorvene medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Bijlage tot de Handelingen van 1869* (Leiden 1869) neemt J.F.G. Meijer negentien pagina's de tijd om ons meer over 's mans faits et gestes te vertellen dan wij willen weten, traditiegetrouw afgesloten met een 'Lijst der geschriften', die vier bladzijden druks beslaat.

Zou een stukje over Van der Chijs (spreek uit: sjijs) thuishoren in de rubriek 'Vergeten leden', die de redactie van het *Letterkundig Magazijn* al menig keer van een dreigend kopijgebrek heeft gered? Ik geloof van niet, want 'vergeten' is een relatief begrip. Goed, u zegt die naam waarschijnlijk niets, maar u bent ook geen numismaat. Zoals elk vak zijn baanbrekers heeft, de al dan niet bescheiden ploeters die voor het eerst alle kennis op een terrein bijeen trachten te brengen, zo heeft de numismatiek Van der Chijs. In de *Verhandelingen uitgegeven door Teyler's Tweede Genootschap* publiceert hij van 1851 tot en met 1866 in negen delen een uitputtend overzicht van alle tot dan bekende Nederlandse munten en penningen, met afbeeldingen in steendruk. Een ook in typografisch opzicht bewonderenswaardige onderneming, waarvoor Joh. Enschedé en Zn. te Haarlem speciaal gotische letters en diverse tekenjjes in een onwaarschijnlijk klein corps goot. Voeg daarbij het *Tijdschrift voor Algemeene Munten Penningkunde* dat hij in 1833 opzette en zijn benoeming in 1835 tot directeur van het na de dood van C.J.C. Reuvens (ook Groenesteeg!) opgerichte universitaire Penningkabinet, dan moge duidelijk zijn dat - ook al is zijn werk door de tijd achterhaald - totale vergetelheid nimmer Van der Chijs' deel zal zijn.

Ook ik ben geen numismaat. Waarom dan toch die herhaalde pelgrimage naar de Groenesteeg? Dat heeft alles te maken met een heel andere activiteit van Van der Chijs. Toen in 1818 de Maatschappij van Weldadigheid werd opgericht, die tot doel had het grote aantal bedelaars in de steden terug te dringen door hun een kans op een menswaardig bestaan te bieden in op te richten kolonies, was de zestienjarige Pieter direct enthousiast. De aankoop van munten en penningen moest even rusten, het zakgeld werd aangewend voor de aanschaf van een obligatie in de Maatschappij, een abonnement op het door haar uitgegeven tijdschrift *De Star* en een reisje naar de eerste gerealiseerde kolonie Frederiksoord. Zijn betrokkenheid bij het nobele streven van de club leidde ertoe dat hij in 1826 werd aangezocht als redactiesecretaris van *De Star*, dat in 1827 werd voortgezet als *De Vriend des Vaderlands*.² De bekende truc om een teruglopend aantal abonnees op te krikken door aan het oude de frisheid van limoenen en aldus de schijn van nieuw mee te geven. Dat redacteurschap was bepaald geen sinecure, maar er stond wel wat tegenover. *Star* en *Vriend* werden voor eigen risico uitgegeven door de Amsterdamse boekhandelaar Joh. van der Hey en Zoon. De Maatschappij kreeg voor de geleverde kopij een honorarium dat gerelateerd was aan het aantal abonnementen: voor driehonderd verkochte exemplaren *f* 300 en voor elke honderd meer nog eens *f* 300. Het honorarium van Van der Chijs bedroeg een kwart van het Maatschappijhonorarium. Het eerste jaar van het bestaan van *De Vriend* was hij spekkoper: de in 1827 afgezette duizend exemplaren krikten zijn bescheiden inkomen met maar liefst *f* 600 op. Tot verdriet van Van der Chijs waren de limoenen al snel uitgewerkt en daalde de vergoeding in krap zes jaar tot een luttele *f* 214,50. Reden voor een jaarlijks terugkerend gesteggel tussen hem en J.P. Ciriaci, zijn contactpersoon bij de Permanente Commissie van de Maatschappij van Weldadigheid, waarvan zijn voorzet uit 1829 te mooi is om niet te citeren:

Mijn geheele inkomen alhier, zonder eenige de minste emolumenten (ik zoude wel van *negatieve* kunnen spreken) beloopt slechts *f* 1.000 dus kan UWelEd. wel nagaan dat mij iedere vermeerdering van inkomen hoogst welkom zoude zijn, ten einde aan mijn verlangen om met het meisje mijner keuze vereenigd te worden, te kunnen voldoen.

Met het meisje (Helena Catharina Maas) kwam het op 4 augustus 1830 allemaal prima in orde, maar de Permanente Commissie ging niet verder dan vanaf 1833 het honorarium op *f* 250 te fixeren, steevast met de toevoeging ‘zonder consequenties voor een volgend jaar’, waartegen Van der Chijs weinig meer kon doen dan in het briefje waarmee hij de ondertekende kwitantie voor het honorarium terugzond gemelijk te reppen van ‘mijn zuur verdiend geworden honorarium’.

Waartoe die uitweiding over dat honorarium? Heel simpel. Toen Van der Chijs doorhad dat er niets extra's in het vat zat, moet hij gedacht hebben: dan maar minder tijd in de klus steken. Onder de Leidse studenten die in 1831 zijn huis frequenteerden, bevond zich ook Jan Pieter Heije, die kort daarna als medicus te Amsterdam goed werk zou leveren in de strijd tegen de cholera,

maar die wij natuurlijk vooral nog kennen dankzij evergreens als ‘Zie de maan schijnt door de bomen’, ‘De zilvertvoot’ en ‘Het karretje op de zandweg reed’. Heije was maar wat graag bereid om door levering van kopij de redactiesecretaris van een deel van zijn zorgen over *De Vriend* af te helpen. Sterker nog, hij introduceerde daarnaast Aernout Drost, E.J. Potgieter en R.C. Bakhuizen van den Brink als vaste leveranciers. Scribenten die in 1835 zouden worden opgevolgd door de lichter Beets en Hasebroek c.s. De gevolgen waren in meerdere opzichten dramatisch. Van oudsher waren de lezers gewend om naast uitgebreide verslagen over het wel en wee van de Maatschappij van Weldadigheid in *Star* en *Vriend* hoofdzakelijk artikelen op het terrein van de staathuishoudkunde, geschiedenis, godsdienst, onderwijs, landbouw en veeteelt, armenzorg, en plaats- en streekbeschrijvingen aan te treffen. Vanaf 1832 begint de rubriek letterkunde echter disproportioneel te stijgen: schommelde deze sinds 1827 rond de twaalf procent, in 1834 is het aandeel bijna veertig procent. En wat voor letterkunde! Niet de gezapige kritiek die in Yntema's *Vaderlandsche Letteroefeningen* werd gedebiteerd, maar stukken waaruit onmiskenbaar een jeugdig elan, een wens tot vernieuwing sprak. Goed, het aandeel van Bakhuizen in het geheel was zeer bescheiden. Heije was wel heel enthousiast, maar overschreeuwde zichzelf vaak. De weloverwogen kritieken van Drost hebben we echter indirect toch maar mooi aan Van der Chijs te danken. Door het ontijdig overlijden van Drost is de belofte die uit zijn *Vriend*-stukken sprak helaas nooit waargemaakt, maar dit geldt gelukkig niet voor Potgieter. Had deze niet in *De Vriend* (en later in *De Muzen*) zijn eerste schreden op het glibberige pad van de literaire kritiek kunnen zetten, dan is het nog maar de vraag of hij zich in 1837 capabel genoeg geacht zou hebben om mede aan de wieg van *De Gids* te staan. Dezelfde *Gids* overigens die anno 2003 in de honderdzesenzestigste jaargang (!) in het kader van de Boekenweek een themanummer *Ten grave. Grafredes voor bewonderde of gehate, werkelijke of fictieve, dode of levende schrijvers, denkers, politici, wetenschappers, romanpersonages of andere figuren* uitbracht. Zou het niet passend en billijk zijn geweest als daarin ook een rede had gestaan voor de bewoner van Groenesteeg, vak F, zandgraf 242?

Eindnoten:

- 1 Een - helaas sterk ingekort - derivaat van: *Groenesteeg. Geschiedenis van een Leidse begraafplaats*. Onder redactie van Ingrid W.L. Moerman en R.C.J. van Maanen. Utrecht 1994 (*Leidse historische reeks*, 10).
- 2 Mijn afstudeerscriptie uit alweer 1977 handelde over het letterkundige tijdschrift *De Muzen*. In dat kader werden ook *De Star* en *De Vriend des Vaderlands* bestudeerd. Voor notenfetisjisten: er bevindt zich een exemplaar in het scriptiearchief van de Vakgroep Nederlands te Leiden.

Nicolaas Beets herdacht

Het lijkt erop dat Leiden patent heeft op fraai weer wanneer er iets letterkundigs te vieren valt. Vorig jaar, op zaterdag 16 maart, de dag waarop de verschijning van de studie-uitgave van Klikspans *Studentenschetsen* met een symposium luister werd

bijgezet, scheen de zon uitbundig. Op zaterdag 15 maart jl. deed ze dat weer. Tegen tweeën zag het winkelend publiek op de Breesstraat zich een aanzienlijk, gemêleerd gezelschap verzamelen voor het huisnummer

114c. Tot verbazing van de argeloze voorbijgangers voegde zich bij dit gezelschap een aantal in negentiende-eeuwse kledij gestoken personen van beiderlei kunne. Men kwam daar bijeen om te gedenken dat Nicolaas Beets twee dagen eerder op ruim 88-jarige leeftijd precies honderd jaar geleden de ogen voorgoed had gesloten. In zijn eerste jaar als student aan de Leidse Academie hield hij domicilie aan de Beestenmarkt (bijna had ik geschreven Beetsenmarkt), waar het geblaat van de te verhandelen schapen zijn nachtrust verstoorde,

maar de rest van zijn studietijd heeft hij in een op deze plek staand pand op kamers gewoond. Hier heeft hij ook belangrijke delen geschreven voor wat zijn bekendste boek is gebleven, de *Camera Obscura*. Na een kort woord van Peter van Zonneveld, dat door het verkeerslawaaï helaas nauwelijks te verstaan was, trad een der in historisch kostuum gestoken personen naar voren in wie de meeste omstanders reeds de jonge Nicolaas Beets, alias Hildebrand, herkend hadden. Met een ferme ruk aan het koord trok hij het doek weg dat een pas geplaatste gevelsteen bedekte. Deze handeling sloot het eerste en meest speelse onderdeel van de plechtige herdenking af.

Hierna begaf het gehele gezelschap zich te voet naar het Faciliteitengebouw van de Faculteit der Letteren aan de Cleveringaplaats. In afwachting van het begin van de herdenkingsbijeenkomst konden de genodigden hier onder het genot van een kopje koffie of thee een gesprek aanknopen met deze of gene. Nadat iedereen had plaatsgenomen in een der grote zalen sprak de bibliothecaris van de Maatschappij, P.W.J.L. Gerretsen, een woord van welkom. Hij richtte zich met name tot de leden van de familie Beets, voor wie deze dag in het bijzonder memorabel was. In zijn herdenkingsrede ging Peter van Zonneveld in op het leven en de betekenis van Beets als schrijver en dichter, als predikant, en als hoogleraar. Zeker sinds de grootse, nationale huldiging bij zijn zeventigste verjaardag genoot hij de status van Bekende Nederlander. Uit niet lang geleden boven water gekomen brieven van een zoon van zijn zuster Dorothea komt echter naar voren dat de alom geliefde persoonlijkheid in huiselijke kring wel eens een minder prettige kant van zijn karakter toonde. Maar er bestaan gereede twijfels of dit neefje zijn oom zonder vooringenomenheid beschouwde. Op Van Zonnevelds rede volgde een optreden van de Letterlievende Vereniging J.J. Cremer uit Haarlem. Een aantal figuren uit de *Camera Obscura* stelde zich op (aangepaste) tekst van H.L. Prenen aan het publiek voor. De meeste bijval verwierf Robertus Nurks ('Niet veel zaaks!').

Voorafgaand aan de aanbieding van het eerste exemplaar van *De Beetscollectie te Leiden* schetste André Bouwman, conservator Westerse handschriften van de Leidse universiteitsbibliotheek, de geschiedenis van de totstandkoming van de verzameling-Beets. Drie jaar na zijn overlijden ontving de bibliotheek door bemiddeling van zijn zoon Adriaan een eerste part uit de schriftelijke nalatenschap en in de loop van de eeuw zouden, met tussenpozen, door schenking en aankoop diverse delen volgen. Reeds in 1978 is door Ellen Krol een begin gemaakt met de inventarisatie van de papieren, in 1993 volgde een globale ordening in dozen, maar pas in de tweede helft van 2002 kon, mede dankzij het ter beschikking komen van financiële middelen vanuit het zogeheten Metamorfoze-project, absolute prioriteit aan de beschrijving van de collectie gegeven worden. Het resultaat is een 448 pagina's tellend, rijk geïllustreerd boekwerk. Uit handen van de heer Gerretsen nam de heer Gijs Beets, demograaf en achterachterkleinzoon van Nicolaas, het eerste exemplaar in ontvangst. Hij dankte, namens de familie, allen die aan de totstandkoming hadden bijgedragen van dit naslagwerk waar geen Beetsvorser omheen kan. Toch sloot hij niet uit dat er binnen of buiten de familie nog nieuwe papieren zouden kunnen opduiken. De inventaris daarvan zou dan in 2014, bij gelegenheid van de tweehonderdste geboortedag, als supplement bij dit boekdeel kunnen verschijnen.

Nog was de koek niet op. Opnieuw nam Peter van Zonneveld het woord, om de uitgave *Jeugd in het Beetsenhuis*, de herinneringen van Ada Went-Beets, de jongste

dochter van Nicolaas, kort toe te lichten. Tijdens de Tweede Wereldoorlog stelde zij deze jeugdherinneringen te boek op initiatief van haar schoonzoon, P. Rienstra van Stuyvesande. Ze bieden een informeel inkijkje in huize Beets in de Boothstraat in Utrecht. Het eerste exemplaar werd overhandigd aan mevrouw Peti van Campen-de Lange, petekind en erfgename van het echtpaar Rienstra van Stuyvesande-Went. Daarna sloot de heer Gerretsen het officiële gedeelte af, niet echter dan nadat hij had gewezen op de tentoonstelling 'Beets 1903 - 2003' in de nabijgelegen Universiteitsbibliotheek. In een aantal vitrines waren daar t/m 11 mei jl. bijzondere stukken uit de Beetscollectie te bewonderen. Bij het verlaten van de zaal ontving eenieder een vouwblad met merendeels niet eerder gepubliceerde gedichten van Beets.

Dick Welsink

De inventaris *De Beetscollectie te Leiden*, samengesteld door André Bouwman, m.m.v. Ellen Krol en ingeleid door Peter van Zonneveld, is verschenen als nr. 36 in de reeks Codices Manuscripti van de Universiteitsbibliotheek Leiden en is voor €40 verkrijgbaar bij de receptie van de bibliotheek.

Jeugd in het Beetsenhuis van Ada Geertruida Went-Beets, uitgeverij Athenae Batavae, is te bestellen bij Universiteitsbibliotheek Leiden, Postbus 9501, 2300 RA Leiden, t.a.v. K. van Ommen. Het boekje kost € 12, exclusief verzendkosten.

Beide uitgaven zijn ook per e-mail te bestellen:

K_van_Ommen@library.leidenuniv.nl.

Twaalfde Bert van Selm-lezing **Plaatjes kijken**

Op dinsdag 2 september 2003 zal de twaalfde Bert van Selm-lezing plaatsvinden met de voordracht die Piet Verkruijsse zal houden onder de titel *Plaatjes kijken. Raadsels rond illustraties in oude boeken.*

Boeken met plaatjes zijn altijd

leuker dan boeken zonder plaatjes, maar hoe komt een uitgever ertoe illustraties aan zijn drukwerk toe te voegen en welke keuzes heeft hij? Neemt hij hout of koper en drukt hij de prenten op afzonderlijke bladen of binnen het katern tussen de tekst? Kiezen voor het een of het ander heeft de nodige consequenties voor de productie van een publicatie. De drukkershandboeken uit het verleden verschaffen weinig details over hoe het illustreren in de praktijk in zijn werk ging. Er zit voor de boekarcheoloog weinig anders op dan te gaan graven in dat geïllustreerde drukwerk uit het verleden om te kijken naar wat die plaatjes aan bijzonderheden prijsgeven. Kunnen we ons op die manier een beeld vormen van de technieken die toegepast werden én van de strategieën die boekproducenten volgden?

Dr. P.J. Verkrujssse is universitair docent bij de leerstoelgroep Historische Nederlandse Letterkunde en universitair hoofddocent bij Boekwetenschap en Handschriftenkunde van de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. Hij promoveerde in 1983 op de descriptieve bibliografie van de Zeeuwse kroniekschrijver en vertaler Mattheus Smallegange. Zijn publicaties bewegen zich op het terrein van de systematische en analytische bibliografie (onder andere het digitale zoekprogramma voor de Nederlandse letterkunde *BIZON*, bibliografieën van en over Johan de Brune, G.A. Bredero en het journaal van W.Y. Bontekoe) en de letterkunde van de renaissance. Recentelijk publiceerde hij een editie van het reisdagboek van Arnout Hellemans Hooft. Hij is redacteur van het digitale tijdschrift voor de neerlandistiek *Neder-L*, van het biografisch woordenboek *De Nederlandse en Vlaamse auteurs*, van het *Letterkundig Lexicon voor de Neerlandistiek* en van de reeks *Litteraire Tijdschriften in Nederland*.

Alumni van de Opleiding Nederlandse taal en cultuur, studenten, docenten, vakgenoten en alle andere belangstellenden worden van harte uitgenodigd deze lezing bij te wonen. De lezing vindt plaats in zaal 011 van het Centraal Faciliteitsgebouw (gebouw 1175) van het Witte Singel/Doelencomplex te Leiden en begint klokke 16.15 uur. Aansluitend wordt in het restaurant een drankje geschonken. Toegangskaarten voor de lezing kunnen *vanaf heden tot eind augustus* worden aangevraagd bij de Universiteit Leiden, Opleiding Nederlandse taal en cultuur, Commissie Bert van Selm-lezing, P.N. van Eyckhof 1, Postbus 9515, 2300 RA Leiden of via b.p.m.dongelmans@let.leiden.univ.nl. Men kan ook gelijktijdig met de bestelling van de uitgave van de lezing op de bankoverschrijving een toegangkaart aanvragen. De toegangskaarten worden kort na medio augustus toegestuurd. Voor nadere informatie: secretariaat van de Opleiding Nederlandse taal en cultuur, tel. 071-5272604.

De twaalfde Bert van Selm-lezing zal worden uitgegeven door de Stichting Neerlandistiek Leiden in samenwerking met De Ammoniet en zal verschijnen op 2 september 2003. U kunt in het bezit komen van een of meer exemplaren door €10,25 (of een veelvoud daarvan) over te maken op postbankrekening 3881447 van de Stichting Neerlandistiek Leiden, Postbus 9515, 2300 RA Leiden; o.v.v. 'Twaalfde Bert van Selm-lezing'. De bestelling is op 2 september na afloop van de lezing af te halen of zal na die datum worden toegezonden.

U kunt de Bert van Selm-lezing steunen door abonnee te worden. Indien u dat wilt, kunt u dit kenbaar maken door op uw overschrijvingskaart of uw aanvraag voor een toegangkaart het woord 'abonnee' te vermelden. U krijgt dan met ingang van dit jaar automatisch elk jaar een uitnodiging voor de lezing toegestuurd en u verzekert

zich van een exemplaar van de gedrukte tekst. Dit ligt op de dag van de lezing voor u klaar of het wordt u toegezonden (vergezeld van een rekening).

Jubileumnummer *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* verschenen

Op 21 juni 2003 is in Teylers Museum te Haarlem, tijdens de jaarlijkse ledenvergadering van de Nederlandse Boekhistorische Vereniging, het tiende *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* gepresenteerd. Dit jubileum-*Jaarboek*, een themanummer, verschijnt onder de titel 'Bij de tijd. Boeken in Nederland 1950-2000' en is gewijd aan ontwikkelingen in boekhandel en uitgeverij in de tweede helft van de twintigste eeuw.

Dat wij die periode grotendeels zelf hebben meegemaakt, wil nog niet zeggen dat we ons er ook altijd rekenschap van geven hoe stormachtig die ontwikkelingen zijn geweest. Het thema wordt dan ook op vaak verrassende wijze en vanuit diverse invalshoeken belicht. Zo geeft voormalig Meulenhoff-directeur Laurens van Krevelen een indringende analyse van vijftig jaar literaire uitgeverij, oud-NRC-recensent Bregje Boonstra schetst de ontwikkelingen op het gebied van het kinderboek en ECI-directeur Yvonne van Oort geeft, in samenwerking met Frank de Glas, een overzicht van de opkomst van boekenclubs in ons land. Maar ook onderwerpen als 'The Making of Hella S. Haasse' en de ontzuiling in het fonds van de toonaangevende kinder- en schoolboekenuitgevers Malmberg en Zwijsen komen in dit *Jaarboek* aan de orde. Het biedt, kortom, een panoramisch overzicht van ontwikkelingen en veranderingen in het boekenvak uit het recente verleden.

Het *Jaarboek* 2003 (248 pagina's, geïllustreerd) bevat een redac-

tionele inleiding, tien artikelen en twee reviews:

- Berry Dongelmans & Adriaan van der Weel, 'Bij de tijd. Boeken in Nederland 1950-2000'
- Laurens van Krevelen, 'Van liefhebberij tot cultureel ondernemerschap. Over de ontwikkeling van de literaire uitgeverij in Nederland'
- Bregje Boonstra, 'Is het fluitketeltje droog gekookt? Vijftig jaar kinderboeken in Nederland'
- Nel van Dijk, 'Kunst en kijkcijfers. Boekenprogramma's op de Nederlandse televisie'
- Karen Ghonem-Woets & Piet Mooren, 'Van een "roomsche" naar een "nieuwe kleur in 't werk"'. Over de veranderingen in het jeugdboekenfonds van Zwijssen en Malmberg na 1945'
- Frank de Glas, 'De materiële en symbolische productie van het werk van moderne literaire auteurs. Bouwstenen voor de reputatie van de jonge Hella Haasse'
- Wim Knulst & Andries van den Broek, 'Het lezerspubliek van boeken in tijden van ontleding'
- Lisa Kuitert, 'Literatuur in optima forma. Over de betekenis van marginaal drukwerk voor de literatuur'
- Erik Nijhof, 'Gekanaliseerde innovatiestromen. Het "grafisch systeem" in Nederland, 1950-2000'
- Yvonne van Oort & Frank de Glas, '65 jaar boekenclubs in Nederland'
- Sandra van Voorst, 'Van censuur naar gedeelde verantwoordelijkheid. Uitgeverij Het Spectrum en de Katholieke Boekenwet'
- Hannie van Goinga, 'Hoezo stiefkind? Bibliotheekgeschiedenis als cultuurgeschiedenis'
- David McKitterick, 'Bibliopolis. <http://www.bibliopolis.nl>'

Voor €25 kunt u lid worden van de NBV en ontvangt u het *Jaarboek* en uitnodigingen voor ledenvergaderingen en overige activiteiten. Het lidmaatschap staat open voor iedereen. Voor studenten geldt een contributie van €15. Instellingen en bibliotheken kunnen zich voor #x20AC; 35 op het *Jaarboek* abonneren. U kunt zich opgeven als lid door een berichtje te sturen naar de secretaris:

dr. J. Salman, Bronckhorststraat 57, 2201 KV Noordwijk;
email: jeroen.salman@let.uu.nl.

Nieuwsbrief DBNL

Vanaf maart 2003 beschikt de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL) over een elektronische nieuwsbrief. Ten minste één keer per maand zal de dbnl berichten over nieuwe titels in de bibliotheek en over alle andere ontwikkelingen op de website. Wie zich abonneert op de nieuwsbrief (dit kan eenvoudig via de startpagina www.dbnl.org) wordt, als het ware vanzelf, op gezette tijden op de hoogte gehouden.

[nummer 2]

Redactioneel

redactioneel (redaktioneel) (bn.), **1** van de redactie afkomstig: *een redactioneel artikel; het redactionele gedeelte van een krant*, de eigenlijke tekst tgv. de advertentiepagina's - *redactioneeltje*, stukje of bericht van de redactie; **2** de (wijze van) redactie (2) betreffende: *het redactionele gedeelte van deze wet*.

Weinig teksten kunnen zo ontmoedigend zijn als het ‘redactioneeltje’ van het *Nieuw Letterkundig Magazijn*. Gelukkig staat daar iedere keer weer een sprankelende inhoud tegenover, met verse verslagen en andere boeiende berichten van onze correspondenten in letterenland. Ook deze keer hoopt de redactie er weer in te zijn geslaagd om een rijk en afwisselend nummer voor de lezers van de Maatschappij samen te stellen.

De nieuwe hoogleraar Boekgeschiedenis Paul Hoftijzer presenteert zich in een interview. De overige bijdragen gaan over Lodewijk van Deysse, Everhardus Johannes Potgieter, Adriaan Heereboord, Louis Couperus en Arthur van Schendel. Het gedicht is van de hand van Michel van der Plas.

Aan het welslagen van uw lijfblad dragen veel recidivisten bij. Voor alle auteurs geldt dat zij geheel om niet hun spinsels hebben afgestaan, of zelfs kosteloos op verzoek van de redactie hebben geschreven. Zo doen wij dat al jaren, en zo blijven wij dat graag doen. Aan het percentage (oud-)redactieleden op de ‘play list’ kunt u zelf iets veranderen, bijvoorbeeld door ook eens wat kopij te leveren. Zo het redactioneel er niet in mocht slagen de muze in u te wekken, laat u dan inspireren door de inhoud van het *Magazijn* zelf.

De redactie wacht op antwoord - met dank ook aan de ‘Dikke Van Dale’.

Paul Hoftijzer over de Nederlandse boekwetenschap **‘Het is een trendy vak geworden’**

Klaas van der Hoek

Voor boekhistorisch Nederland was 2003 een jaar van zelfreflectie. Jubilea van de Tiele-Stichting en van de Nederlandse Boekhistorische Vereniging nodigden uit tot het opmaken van een tussentijdse balans. Tegelijkertijd kregen nieuwe, op de toekomst gerichte initiatieven vaster vorm. Dat resulteerde onder meer in een tweede door de Tiele-Stichting ingestelde leerstoel: naast Amsterdam heeft nu ook Leiden een bijzonder hoogleraar Boekgeschiedenis. Op 5 september aanvaardde dr. P.G. Hoftijzer (*1954) zijn benoeming in deze functie met het uitspreken van een oratie getiteld *Rijk van Pallas*. Als weinig anderen was Paul Hoftijzer het afgelopen decennium betrokken bij de ontwikkelingen binnen de wereld van de vaderlandse boekwetenschap. Tijd voor een gesprek met terug- en vooruitblikken.

Een koerswijziging

Dat gesprek vindt plaats in de Leidse Universiteitsbibliotheek, onder het toeziend oog van twee befaamde zestiende-eeuwse vorsers: portretten van de botanicus Carolus Clusius en de filoloog Josephus Justus Scaliger sieren de wand. Hun namen zullen nog vallen, maar de aandacht richt zich eerst op de Dr. P.A. Tiele-Stichting, die Hoftijzers aanstelling in Leiden mogelijk maakt. Deze stichting werd in 1953 opgericht om het boekhistorisch onderzoek aan de Universiteit van Amsterdam te bevorderen. Een middel daartoe was de instelling van een bijzondere leerstoel voor de geschiedenis van uitgeverij en boekhandel. Een halve eeuw later vormde de jubilerende stichting zich om tot een landelijk samenwerkingsverband met een breder streven: ‘een integrale bestudering van het boek als communicatiemedium in heden en verleden’. Er kwam een tweede Tiele-leerstoel te Leiden, er werden Tiele-lezingen gehouden en gepubliceerd (waaronder *De lof der boekdrukkunst* van Hoftijzer) en het nieuwe samenwerkingsverband presenteerde zich middels een mooie folder aan de buitenwacht.

‘De Tiele-Stichting is een van oorsprong Amsterdams initiatief, gericht op de bevordering van de boekgeschiedenis ter plaatse. Heel lang was de Universiteit van Amsterdam de enige waar onderwijs in de boekwetenschap werd gegeven. Dat trok mensen uit het hele land. Daarmee hebben de Tiele-Stichting en de UvA ervoor gezorgd dat die boekwetenschap zich landelijk heeft kunnen ontwikkelen, met Amsterdam als centrum. Gaandeweg zijn er ook aan andere universiteiten initiatieven ontplooid en kan men ook daar terecht voor colleges over codicologie, het gedrukte boek, grafische technieken. Dat heeft in de Tiele-Stichting geleid tot een herbezinning op de vraag wat nu eigenlijk haar taak is.’

‘Met name de toenmalige voorzitter, Chris Schriks, heeft die vraag aangezwengeld en binnen het toenmalige bestuur weerklank gevonden voor de idee de vleugels wat breder uit te slaan. Het waren soms lastige discussies, want het algemene belang

sloot niet altijd naadloos aan op het specifiek-Amsterdamse belang, maar uiteindelijk is iedereen con amore akkoord gegaan met een nieuwe opzet. Toen is ook een nieuw bestuur samengesteld, waar de oud-uitgever Laurens van Krevelen een stuwende rol in speelt. Verder is het goed dat de stichting verhuisd is van Amsterdam naar Den Haag en daar gastvrijheid geniet van de Koninklijke Bibliotheek; de KB heeft immers nationale taken op dit terrein.'

'In het verleden heeft de Tiele-Stichting zich vooral gericht op de studie van het oudere boek - daar ben ik zelf een representant van en het is mijn leeropdracht. Maar wat de stichting in haar nieuwe opzet erg interessant maakt, is haar intentie om ook te kijken naar nieuwe ontwikkelingen en methoden binnen het vak en naar de tegenwoordige praktijk van de boekenbranche. Er

Foto Adriaan van der Weel.

wordt bijvoorbeeld nog steeds te weinig onderzoek gedaan naar wat de digitale revolutie betekent voor de moderne uitgeverij en boekhandel. Of naar de consequenties ervan voor de typografie en de vormgeving van het boek. Daarbij probeert de Tiele-Stichting niet alleen boekhistorische verenigingen en culturele instellingen te betrekken, maar ook uitgevers, grafisch ontwerpers en boekverkopers, om zo het bewustzijn te vergroten dat men ook in de commerciële sfeer een zekere verantwoordelijkheid heeft voor het eigen vakgebied.’

Jonge honden

Een van de talrijke instellingen en organisaties die in de Tiele-Stichting participeren, is de Nederlandse Boekhistorische Vereniging. De NBV, opgericht onder auspiciën van de Maatschappij, staat open voor elk die het oude en het nieuwe boek in al zijn verschijningsvormen een warm hart toedraagt. Dit jaar vierde de NBV haar tweede lustrum. In die tien jaar heeft de NBV evenzovele *Jaarboeken voor Nederlandse Boekgeschiedenis* uitgegeven, de reeks *Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse boekhandel* nieuw leven ingeblazen en tal van congressen en excursies op touw gezet. Paul Hoftijzer was medeoprichter en trad de eerste zes jaar op als voorzitter.

‘Zo'n tien jaar geleden kwam er een generatie boekhistorici op die zich niet zozeer afzette tegen wat er daarvoor was gebeurd, maar wel vond dat de Nederlandse boekgeschiedenis zich internationaler moest bewegen en vooral dat er meer samenwerking moest komen. Het waren een beetje jonge honden, zonder te beseffen dat ze jonge honden waren. Een aantal van hen trof elkaar af en toe in een informeel discussieclubje, om te praten over de jongste trends binnen het vak. Daar is toen geopperd om dat in een groter verband te doen. Binnen de geijkte kringen lukte dat niet goed - in het Gezelschap Petrus Scriverius bijvoorbeeld, waar met name mensen uit de bibliotheekwereld in zitten, was de dominantie van de oudere garde tamelijk sterk. Het was tijdens zo'n praatsessie dat Berry Dongelmans riep: “Waarom richten we geen vereniging op?” Vervolgens is er

nog heel wat water naar de zee gestroomd voordat we het eens waren over de vorm die de vereniging moest krijgen. Er werd flink gedebatteerd over de vraag of we niet een vereniging van louter wetenschappers moesten zijn. Uiteindelijk is toch besloten om naar een breed draagvlak te zoeken. We hadden het gevoel dat er behoefte was aan wisselwerking tussen beoefenaren van boekwetenschap en belangstellenden in ruimere zin - liefhebbers, verzamelaars - en bovendien zou een breed gedragen vereniging betere overlevingskansen hebben.'

'Een sterke drijfveer bij de oprichters was niettemin het wegwerken van de achterstand die de Nederlandse boekwetenschap had ten opzichte van het buitenland. Daar plaatsten mensen als de Amerikaan Robert Darnton en de Fransman Roger Chartier het boek in een maatschappelijke context en waren takken van onderzoek opgekomen, zoals het leesonderzoek, waaraan in Nederland nauwelijks aandacht was besteed. Een belangrijk Nederlands boekhistoricus als Herman de la Fontaine Verwey en ook mensen als de Hellinga's liepen al wel in de voorhoede van Europa mee, maar de neerslag van hun werk was uiteindelijk traditioneel. Het ging De la Fontaine Verwey toch primair om het mooie, bijzondere of zeldzame boek. Wat hij bepleitte - de boekgeschiedenis moet een plek krijgen tussen alle andere historische wetenschappen - bleef in de praktijk vrijwel achterwege. De boekgeschiedenis is een zijnisje geweest, zonder te zijn ingebed binnen een bredere geschiedschrijving. Pas de afgelopen tien jaar is dat bijgetrokken. Het is nog steeds een vakgebied op zichzelf, maar de aansluiting met sociale en politieke geschiedenis is denk ik toch wel gemaakt.'

'Goed, we hebben in Nederland vooral dankzij de NBV en de Tiele-Stichting de boekwetenschap redelijk op de kaart weten te zetten, maar mijn indruk is toch dat de achterstand ten opzichte van het buitenland eerder groter dan kleiner wordt. De ontwikkelingen daar gaan ongelofelijk snel, en in allerlei richtingen; het is een trendy vak geworden. Je ziet dat bijvoorbeeld binnen SHARP, een van oorsprong Amerikaanse vereniging waar mensen uit de hele wereld zich bij kunnen aansluiten, een soort van internationale NBV. Belangrijke boekwetenschappers als Roger Chartier, Robert Darnton en Adrian Johns zijn voortdurend bezig hun bakens te verzetten. Ik ben bang dat wij dat in Nederland, met de beperkte mogelijkheden die we hebben, niet goed kunnen bijhouden. Het is bijna een paradox: terwijl je probeert de schade een beetje in te halen, zie je dat de kopgroep zich alleen maar verder verwijderd. Wij hobbelen er een beetje achteraan.'

'Zorgelijk is ook dat de opleidingen Boekwetenschap in Amsterdam en Leiden in de nieuwe onderwijsstructuur gereduceerd zijn tot een bovenbouwstudie van één jaar. Wat kan je daar in hemelsnaam mee doen? Dat is echt ongelofelijk weinig! Een vak met zo'n stormachtige ontwikkeling en met een heel behoorlijk draagvlak - de NBV telt ruim zeshonderd leden - verdient een volwaardige opleiding met een bachelor- en een master-programma. Dat het er aan de universiteiten zo bekaaid afkomt, zal op termijn ook gevolgen hebben voor de NBV. Tijdens de laatste jaarvergadering viel mij al het grote aantal oudere aanwezigen op, terwijl het aantal jongeren in vergelijking met de beginjaren geslonken was. Dat zal toch in elk geval ten dele verband houden met de steeds beperkter opleidings- en onderzoeksmogelijkheden in de boekwetenschap. Maar als jonge onderzoekers ontbreken, kun je als NBV niet meer goed volhouden dat je ook een spannende onderzoeksvereniging bent. Dan krijg je aderverkalking.'

Laat komen wat komt

Hoftijzer wordt geacht zich in zijn nieuwe baan bezig te houden met ‘de geschiedenis van het boek, in het bijzonder het Nederlandse boek in de vroegmoderne tijd’. Ook de Amsterdamse Tiele-professor - van 1993 tot 2002 was dat Hoftijzer, zijn opvolger daar is Marika Keblusek - heeft het voorbije boekwezen als leeropdracht. Niettemin beschouwt Hoftijzer de digitale revolutie als de grootste uitdaging voor de boekwetenschap en hoopt hij dat het zal lukken om in de toekomst ook al dan niet bijzondere leerstoelen te vestigen op het gebied van juist die moderne ontwikkelingen. Sceptici volgens wie het met die revolutie wel losloopt, vinden Hoftijzer niet aan hun zijde.

‘We maken echt een enorme omslag mee, mer vérstrekkende gevolgen, zoals eerder bij de overgang van het gesproken naar het geschreven woord en bij de overgang van het handschrift naar het gedrukte boek. Het

lezen van drukwerk en het gebruiken van digitale informatie verschillen zo wezenlijk van elkaar dat het iets moet doen in de hoofden van mensen. Ik ben ervan overtuigd dat dat diep ingrijpt in onze psyche, in ons hele maatschappelijk functioneren en in de ontwikkeling van wetenschap en literatuur. Je krijgt als het ware externe geheugencapaciteit en daar doe je, afhankelijk van de vorm die dat aanneemt, nieuwe dingen mee. Ik vind dat fascinerend en geloof niet dat we er bang voor moeten zijn.'

'Je kunt betreuren dat de rol van het gedrukte boek verkleind wordt en dat de daarmee samenhangende kennis en vaardigheden grotendeels zullen verdwijnen, maar ik zou het verkeerd vinden als we om die reden heel huiverig gaan doen en een soort van cultuurpessimisme gaan koesteren. In 1994 hield Sven Birkerts een klaagzang over de ondergang van geletterdheid in zijn boek *The Gutenberg elegies. The fate of reading in an electronic age*. Dat is te defensief, misschien zelfs reactionair; het leidt tot niets. Dat je het nieuwe omarmt, hoeft niet te betekenen dat je het oude volledig weggooit. Je moet ervoor zorgen dat je mensen houdt die nog in staat zijn om het voorbij te begrijpen en toegankelijk te maken. 't Is waar, op langere termijn staat dat dan niet meer in een levende traditie en wordt het steriel. De omgang met het oude boek zal tot op zekere hoogte kunstmatig worden, zoals de omgang met het Latijn vandaag de dag kunstmatig is. Zoals we er hard aan moeten werken dat het Latijn niet verdwijnt als taal die begrepen kan worden, zo zullen we ook moeten zorgen dat een aantal van ons als intermediair toegang houdt tot de wereld van het handgeschreven en gedrukte boek. Maar tegelijkertijd moeten we niet met de rug naar het nieuwe toe gaan staan. Laat maar komen wat komt, ik ben er niet bang voor.'

'Overigens ben ik er tegelijkertijd van overtuigd dat er voor het gedrukte boek nog heel lang een plaats zal zijn. Het is een medium dat zichzelf dubbel en dwars bewezen heeft. Verschillende communicatievormen blijven tot op zekere hoogte naast elkaar bestaan, ook al kan hun functie daarbij veranderen. Tegen studenten zeg ik wel: we hebben nog steeds onze gebarentaal, we grommen nog steeds als dat nodig is, en college-aantekeningen maken we nog steeds met een pen.'

De bronnen binnen handbereik

Een actieve bijdrage aan het verkleinen van de afstand tussen het traditionele boek en de (potentiële) moderne gebruiker levert Hoftijzer als directeur van het in juni 2000 opgerichte Scaliger Instituut. Het gaat om een voor Nederland uniek initiatief ter bevordering van het daadwerkelijke gebruik voor onderwijs- en onderzoeksdoeleinden van oud en kostbaar bibliotheekmateriaal, in dit geval de bijzondere collecties die de Universiteitsbibliotheek Leiden herbergt.

'De oprichting van het Scaliger Instituut is deels een reactie op de digitale revolutie. Door die veranderingen, maar ook door de noodzaak tot bezuinigen, zien bibliotheken zich geplaagd voor de vraag wat het bestaansrecht is van hun bijzondere collecties. Wat doe je vandaag de dag met die vaak omvangrijke bestanden aan oude boeken en manuscripten? Wil je ze een zinvolle functie laten houden, dan zul je die collecties in de eerste plaats nadrukkelijker moeten betrekken in het onderwijs. Zeker als je een klassieke universiteit wilt zijn en je studenten enigszins bewust wilt maken van

de ontwikkeling van het vakgebied, moet je de bronnen voor het daglicht te halen. En natuurlijk moet je ook het raadplegen ervan door onderzoekers stimuleren, of ze nu van de eigen universiteit komen of van elders.'

'Hier in Leiden is toen besloten een instituut in het leven te roepen dat het gebruik van de bijzondere collecties faciliteert. Wat wij doen, is wat de bibliotheek eigenlijk zelf zou moeten doen en wat in het verleden te weinig is gebeurd, namelijk obstakels wegnemen, drempels slechten, bemiddelen. Het Scaliger Instituut loopt naar het midden van de brug tussen bibliotheek en faculteiten en wenkt dan naar beide kanten in de hoop dat beide partijen elkaar tegemoetkomen. Het uiteindelijke doel is dat studenten, docenten en onderzoekers vrolijk de bibliotheek inwandelen en met dat bijzondere materiaal aan de slag gaan.'

'In een aantal opzichten werkt dat goed. We hebben een eigen Scaliger-professor in de persoon van Wim Gerritsen, die uiteenlopende groepen studenten - medicijnen, wiskunde, sociale wetenschappen - weet te enthousiasmeren voor belangrijke teksten uit de geschiedenis van hun vakgebied, van klassieke Oudheid tot nu. We hebben een fel-

lowship-programma, waarmee we gastonderzoekers binnenhalen en in contact brengen met de bibliotheekstaf. We organiseren lezingen en houden een “winterschool”: master-classes waarbij docenten hier in de bibliotheek eenmalig over een bepaald thema met studenten en andere belangstellenden van gedachten wisselen - steeds met het materiaal op tafel, zodat duidelijk wordt: “Je hoeft er niet voor naar Londen of Parijs, we hebben het hier!” Ik herinner mij nog goed de historische sensatie van m'n eigen eerste confrontaties met een middeleeuws handschrift, met een Italiaanse incunabel. Het is belangrijk om daar zo vroeg mogelijk studenten mee lastig te vallen. Dan worden ze betoverd, dan springt er iets over.’

‘Veel moeilijker is het docenten bewust te maken van de mogelijkheden om hier in huis periodiek werkcolleges te gaan geven met de bronnen binnen handbereik. Het vraagt van hen vaak een extra investering en die tijd is er niet altijd, en het is organisatorisch lastig om met groepen studenten dingen te doen. Ook de bibliotheekorganisatie moet zich er een beetje naar gaan plooiën. Het brengt extra werk mee voor de toch al drukbezette conservatoren; zij moeten de stukken selecteren en toezien op het gebruik ervan. Toch kan het. Bij Boekwetenschap organiseren wij vanaf een vroeg moment allerlei colleges rond stukken hier in huis of in een andere bibliotheek. Volgend semester ga ik een cursus *De boekhistoricus aan het werk* geven, waarbij ik iedere week in een andere bibliotheek studenten ter plekke bekend wil maken met onderzoek op uiteenlopend gebied. *Niet* in de collegezaal: ik wil dat de studenten hun docent met het materiaal zelf in de weer zien en dat ze daardoor misschien ook zelf verslingerd raken aan de wereld van het boek.’

‘Een van de projecten van het Scaliger Instituut betreft de digitalisering van de ruim duizend brieven die de Leidse universiteitsbibliotheek bezit van de botanicus Clusius. We hopen dat onderzoekers uit heel Europa die brieven via Internet gaan gebruiken vanaf hun eigen werkplek. Onder eindverantwoordelijkheid van het Scaliger Instituut wordt het hun mogelijk gemaakt om transcripties, vertalingen, annotaties en commentaren toe te voegen. Zodoende ontstaat een totaal nieuwe onderzoeksomgeving, die je in gedrukte vorm alleen al vanwege de kosten nooit zou kunnen realiseren. Eigenlijk maken we een virtueel Clusius Instituut. Het kosmopolitische netwerk van wetenschapsbeoefening uit de tijd van Clusius zelf, dat nadien verloren is gegaan en pas vanaf eind negentiende eeuw weer een beetje is teruggekomen, gaan we met digitale technologie opnieuw vormgeven. Dat verandert niks aan de waarde van de originele brieven: die blijven de ultieme bron en mensen zullen ervoor naar Leiden blijven komen. Wel krijgen ze op Internet een toegevoegde waarde, een voorheen onbekende dimensie.’

Door Hoftijzers eigen publicaties lopen twee rode draden. Een aantal publicaties, waaronder zijn proefschrift *Engelse boekverkopers bij de Beurs* uit 1987, heeft de culturele relaties tussen Engeland en Nederland tot onderwerp. Andere, vooral recentere publicaties behandelen aspecten uit de rijke historie van Leiden als bibliopolis, die ook onderwerp was van zijn oratie. Een eerste proeve op dit terrein legde Hoftijzer overigens al af in zijn doctoraalscriptie.

‘Die scriptie ging over patriottendrukkers in Leiden. Onrijp werk, maar dat geeft niet, omdat ik toen nog aan het zoeken was en me toch al wel een beetje bewust was van de nieuwe richting die de boekwetenschap op moest gaan. Ik wilde weten wat het medium van de drukpers betekende voor zo'n revolutiebeweging in Nederland. De ontwikkelingen in Leiden leenden zich prachtig voor een casestudy, vanwege de

wisselwerking tussen politieke veranderingen en de populariteit van opiniërende en satirische kranten, tijdschriften en pamfletten. De Leidse boekproductie heeft me niet meer losgelaten. Anders dan je misschien zou denken, is die over het algemeen slecht onderzocht, ook al was Leiden het wetenschappelijke centrum van het land. Er is weliswaar het nodige bekend over grote uitgevershuizen als Plantijn, Elzevier en Maire, maar de rest is grotendeels onontgonnen.'

'Mijn ambitie is nog eens een monografie te schrijven over de Leidse boekproductie tijdens haar "Gouden Eeuw": van eind zestiende tot begin achttiende eeuw. Sommige van mijn publicaties zijn voorschotjes daarop, bijvoorbeeld die over Pieter van der Aa, een geweldig interessante uitgever rond 1700. Die bijdragen zijn als het ware deelstudies die straks een plek moeten krijgen in dat grotere geheel. Mijn enige probleem is: tijd. Waar haal ik de tijd vandaan om zo'n boek te schrijven?'

Het wel en wee van Lodewijk van Deyszel als lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde

Harry G.M. Prick

Officieus sedert 1895, maar daadwerkelijk met ingang van 1919 is Lodewijk van Deyszel, tot zijn dood in 1952, lid van de Maatschappij geweest. Hij heeft dit lidmaatschap, na een wat aarzelend begin, hoogst serieus opgevat.

Zoals kan worden nagelezen in het eerste deel van mijn Van Deyszel-biografie¹ heeft het in december 1882 heel even er naar uitgezien dat Karel Joan Lodewijk Alberdingk Thijm, op 22 september achttien geworden en dus te groot voor servet en te klein voor tafellaken, niettemin tóch serieus kans leek te maken op het lidmaatschap van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.

In een niet bewaard gebleven brief, vanuit Amsterdam gericht aan zijn toen langdurig in Hilversum verblijvende moeder, moet haar jongste zoon hebben verteld dat Jan ten Brink, op geen andere gronden dan de tot dusver van Karels hand verschenen publicaties,² hem daartoe had voorgedragen. Mevrouw W.A.S. Alberdingk Thijm-Kerst (1824-1894) reageerde hierop uitvoerig in haar brief van 29 december 1882, waaruit op déze plaats alleen dit citaat: 'Ik feliciteer je, Karel, met de eer je te beurt gevallen, het is zeker iets buitengewoons.' Haar vreugde werd echter meteen niet weinig afgezwakt, 'want ik dacht: Vader heeft zich zoo veel moeite gegeven om Jan ten Brink een professoraat te bezorgen en nu heeft Jan ten Brink deze dienst en deze voorliefde willen erkennen door Karel voor te stellen tot lid der Maatschappij van letterkunde. Dit is zeer goed gehandeld van den Heer Ten Brink. Maar wat kan hem aanleiding hebben gegeven om te veronderstellen dat als hij Karel aangaf of voorstelde, hij aangenomen zou worden.'

Inderdaad ging op dit tijdstip aan Karel, die zich nog geen volle twee jaar als literator manifesteerde, een benoeming voorbij, terwijl zijn vader - anders dan diens vrouw dacht te weten - nog ruim twee jaar zou moeten voortgaan met voor Ten Brink te lobbyen, want pas in 1884 kon deze het zo hevig door hem begeerde hoogleraarschap in de Nederlandse letterkunde aan de universiteit van Leiden aanvaarden.

Dat iemand met de altoos nogal dubieus gebleven renomme van een Jan ten Brink in 1882 bereid bleek de jongste zoon van Jozef Alberdingk Thijm te pousseren als lid van de Maatschappij, krijgt intussen een pikant trekje voor wie bij Frans Erens heeft gelezen dat deze, gedurende diens Parijse jaren (1881-1883) haast schoksgewijs in eruditie toegenomen, Limburger de jeugdige Van Deyszel nog bepaald niet hoog had zitten, maar enkel en alleen in hem 'de jonge voortzetter en verbeteraar van het werk van Jan ten Brink' kon zien!³

Over de tot hoogleraar opgeklommen Ten Brink zou Van Deyszel zich overwegend denigrerend uitlaten. Dit gebeurde voor de eerste maal in het grotendeels van 1884 daterend opstel 'Nieuw Holland', dat echter eerst tien jaar later Van Deyszels (eerste bundel) *Verzamelde Opstellen* opende. Aan zijn provocerend sollen met Ten Brink die zich - tot Van Deyszels teleurstelling - daaronder muisstil bleef houden, zou

voorlopig geen einde komen. Als een climax mag worden beschouwd het van februari 1888 daterende, tot vijfmaal toe, nee-zeggen tegen Ten Brink: ‘neen, waarde Jan, neen, franschachtige Jean, neen, Johannes-bij-wien-Zolaas-wijn-uit-de-kan-is, neen, beste Jan-en-alle-man, neen,

Jantje-die-professor-werd-in-plaats-van-koffiehuisknecht.’⁴ Gerard Brom had schoon gelijk toen hij poneerde: ‘Wanneer we ons afvragen, waarom Van Deyszel de moeite nam een dikke nul als Jan ten Brink zo te mishandelen, schijnt er geen antwoord mogelijk dan dat hij wild werd van de complimentjes, die Thijm telkens weer tot 1888 toe aan de Leidse hoogleraar gaf.’⁵ Het typeert Brom dat hij algeheel zwijgt over de óók bij Van Deyszel aanwezige genegenheid voor de zozeer door hem gemaltraiteerde man, genegenheid die hij aldus motiveerde: ‘Zola is een van de grootste passies uit mijn leven en de Heer

Gedrukte kennisgeving van de benoeming tot lid van de Maatschappij. Van Deysselearchief.

ten Brink heeft een heel boek geschreven met verslagen van Zolaas romans. Daarvoor ben ik hem altijd dankbaar.’⁶

Wie ook Jan ten Brink dankbaar zou blijven, tot zijn laatste snik toe, was Emile Anton Hubert Seipgens, op 16 augustus 1837 geboren te Roermond, die vanaf 1857, het jaar van zijn debuut, binnen de kortste tijd omhoog zou klauteren ‘van brouwerszoon tot letterkundige’.⁷ Dat hij niet alleen in Roermond en naaste omgeving, maar ook ver daarbuiten met zijn pennenvruchten furore zou maken, was een voor hem even feitelijk als voldoening schenkend succes. Zijn uitermate mager debuut had niet de geringste aanleiding gegeven tot de gedachte dat het misschien toch nog ook iets met hem worden kon. Dat debuut had bestaan uit twee gedichten: ‘Miserere’ en ‘Onrust’, ver schenen in de door Jozef Alberdingk Thijm geredigeerde *Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken in het jaar des Heeren 1857*.

De plaatsing van deze gedichten had Seipgens ervaren als de verlening van een ridderslag en tevens als een openbare vriendschapsbetuiging aan zijn adres. Die buitensporig overdreven voorstelling van zaken zag Alberdingk Thijm gemakkelijk door de vingers nu ze de ‘dichter’ klaarblijkelijk hoogst gelukkig maakte. In latere jaren dreef hij er goedmoedig de spot mee door binnen de familie- en de vriendenkring, telkens als zich daartoe het ogenblik aandiende, Seipgens op te voeren als ‘mijn boe- boe- boezemvriend’,⁸ een niet uitgesproken subtiële zinspeling op het stamelen of stotteren waarmee Seipgens nogal eens te kampen had en dat hij bij zijn voordrachten wist te onderdrukken door zijn duimen vast op de tafel of kathedert te drukken.⁹ Aan vaders ‘boe- boe- boezemvriend’ had Van Deyssele als kind het nodige plezier beleefd. Op zijn beurt gaf hij het door aan zijn eigen kinderen en via hen aan mij.

Het was Seipgens die, sinds 1 september 1883 verbonden als leraar Duits aan de Rijks Hoogere Burgerschool te Leiden, in 1892 voorlopig secretaris werd van de Maatschappij die hem een jaar later in dit, tot aan zijn dood op 25 juni 1896 door hem waargenomen, ambt bevestigde. Bijgevolg was hij degene die op 14 juni 1895 ‘aan den Heer K. Alberdingk Thijm te Baarn’ deed weten: ‘Op last van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, heb ik de eer U kennis te geven, dat zij in hare jaarlijksche Algemeene Vergadering, gehouden den 13 den Juni l.l., U tot haar Medelid heeft verkozen. - De Maatschappij vertrouwt, dat Gij ook in haren kring zult willen medewerken tot haar doel, de bevordering der Nederlandsche Taal- en Letter-, Geschied- en Oudheidkunde. Zij wenscht zich geluk met de gedane keuze, en hoopt dat Gij het lidmaatschap wel zult willen aanvaarden. - U hiernevens een afdruk van de Wet onzer Maatschappij aanbiedend, neem ik de vrijheid U te verzoeken mij binnen den tijd van eene maand met Uw gunstig antwoord te willen vereeren.’ Was getekend: Emile Seipgens.¹⁰

Deze brief moest nog ten huize van Van Deyssele, de villa Villetta te Baarn, binnenkomen toen op donderdag 13 juni 1895 Van Deyssele Albert Verwey berichtte: ‘Ik zie zoo even in de courant dat wij benoemd zijn tot leden der Maatschappij van Letterkunde te Leiden, te gelijk met Edward B. Koster o.a.’¹¹ Wij hebben, meen ik,

eens te Noordwijk dit geval voorzien en toen afgesproken te bedanken. Hoe doet men dat? Waarschijnlijk door terugzending van het te verwachten diploma.

De eenigen van onze generatie, die benoemd zijn, - V. Eeden en Netscher - hebben voor zoo ver ik weet ook bedankt. - Ofschoon ik eigenlijk heelemaal niet gestemd ben om onschuldige lieden die mij een beleefdheid bewijzen te bruskeeren, moet ik het, dunkt mij, doen om trouw te blijven aan de traditie van '80.'¹² Op diezelfde datum vertrok er uit Amsterdam een brief van Van Deysse's intimus, de acteur Arnold Ising Jr. (1857-1904) naar Baarn. Ising vroeg zich daarin af: 'Ik weet niet of ik je geluk moet wenschen met je benoeming tot Lid van de Maatschappij der Ned. Letterkunde. Met belangstelling heb ik je naam gelezen, maar daar je er weinig aan hebt en het centen kost, vermoed ik dat je misschien bedanken zult.'¹³ Dit laatste is gebeurd, waarschijnlijk toch vooral door het overredende duwtje in de rug zoals dit vervat lag in Verwey's brief van 15 juni 1895: 'Ja, geluk met je opname in de officieele geletterdheid. Ik heb de Meester die er mij naar vroeg, gister geantwoord dat ik bedanken zal.'¹⁴ Zij zullen, denk ik, een gedrukt bericht sturen en dan zal het best zijn te antwoorden dat men gevoelig is voor de welwillendheid, maar de benoeming niet wenscht aan te nemen. Lieve God, we kunnen de letterkunde toch niet bevorderen in overleg met alle slechte novellisten en verzen-schrijvers van Nederland! Om niet te spreken van het ongetelde heer van kommiezen-chartermeester en adjunct-archivarissen van alle provincies. Bovendien is deze beleefdheid eene die hoofdzakelijk de kas van de Maatschappij ten goede komt.'¹⁵

Waarschijnlijk heeft dit laatste argument bij Van Deysse de doorslag gegeven en moet hij de 'boe-boe-boezemvriend' van zijn vader zaliger gedachtenis een schrijven hebben doen toekomen van de hem door Verwey gesouffleerde strekking.

Toen hij echter in de laatste week van mei 1917 zo goed als geen uitweg meer zag om het hoofd te kunnen bieden aan de grote financiële zorgen, die hem sedert het laatste kwart van 1914 dreigden de das om te doen,¹⁶ maakte de accountant mr. E.J. Korthals Altes hem attent op de Wet van de Maatschappij in het algemeen en op de statuten van haar 'Fonds' (art. 81-83) in het bijzonder. Spoorlags richtte hij zich tot Scato Gocko de Vries (1861-1937), sedert mei 1909 buitengewoon hoogleraar in de Middeleeuwse Handschriftenkunde te Leiden en op

Lodewijk van Deysse op zestigjarige leeftijd. Collectie Letterkundig Museum.

dit tijdstip secretaris van de Maatschappij. Op 28 mei 1917 zond De Vries onder kruisband een exemplaar van de Wet aan Van Deysse toe. Een met gelijke post verzonden briefkaart behelsde onder meer de mededeling: 'Uit art. 83 zal U blijken wat in aanmerking kan komen voor ondersteuning uit de renten van dat Fonds', een mededeling waarmee Van Deysse niets kon aanvangen omdat hij in plaats van *wat* het woord *wie* had verwacht!¹⁷

De Maatschappij leek hierna de Tachtiger niet meer te willen loslaten. Hoe precies een en ander gespeeld werd, vermag ik niet te reconstrueren. Maar in 1919 was Van Deysse, als bij toverslag, dan toch eindelijk officieel lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, zij het niet langer als inwoner van Baarn maar als gescheiden man op kamers te Haarlem.¹⁸

Voorlopig blijft het volslagen onverklaarbaar dat de Maatschappij het jaar van ingang van Van Deysse's lidmaatschap terugvoerde naar ... 1895 en, tot Van Deysse's levenseinde toe, in die terugvoering is blijven volharden! De start van het lidmaatschap

was overigens niet erg gelukkig. In zijn woning aan de Wasstraat 29 te Leiden had dr. Jacobus Heinsius (1872-1947), redacteur van het Woordenboek der Nederlandsche Taal en penningmeester van de Maatschappij, zijn handen vol met het schrijven van aanmaningen die Van Deyssel moesten bewegen zijn contributie over de jaren 1919, 1920 en

1921 te voldoen. De contributie bedroeg toen zes gulden per jaar. Dat het te lang leste met die betaling in orde kwam, valt indirect af te lezen uit het aan Van Deysse gericht schrijven d.d. 13 juni 1925, door dr. Cornelia Serrurier (1879-1962), waarin namens het Bestuur van de Maatschappij werd meegedeeld dat de op 10 juni 1925 gehouden jaarvergadering hem met algemene stemmen had benoemd tot lid van de Commissie voor Schoone Letteren.

Over de activiteiten van Van Deysse, in diens gedaante als ‘de heer K.J.L. Alberdingk Thijm’, binnen de jaren 1931 tot halverwege 1937, de periode van zijn voorzitterschap van de Commissie voor Schoone Letteren, heeft Nop Maas zich tamelijk recent gebogen.¹⁹ In 1981 stond ikzelf stil bij het onomstreden hoogtepunt: de vergadering van 11 maart 1937, door de voorzitter geopend met een herdenkingsrede, gewijd aan Albert Verwey die op deze zelfde datum naar het kerkhof van Noordwijk aan Zee ten grave werd gedragen.²⁰

Laat ik eindigen met de openbaarmaking van een door de voorzitter uitgesproken speech binnen de Commissie-vergadering van 31 maart 1933, aan het einde van welke vergadering werd besloten op de eerstvolgende samenkomst een voorstel van de heren M. Nijhoff en J.W.F. Werumeus Buning te behandelen: ofwel, volgens het voorstel van laatstgenoemde, aan Maurits Dekker (1896-1962) de aanmoedigingsprijs toe te kennen, ofwel, volgens beider voorstel, de Mei-prijs te laten delen door Anton van Duinkerken voor

Jo Otten op een brug in Brugge, april 1935. Collectie Letterkundig Museum.

diens *Dichters der contra-reformatie*. Een bloemlezing met inleiding en bibliografische aantekeningen, én het door M. Franken geschreven scenario voor de film *De trekschuit*, door Van Deysse abusievelijk, zij het consequent, aangeduid als *De Reddingsboot*.²¹

Zijn toespraak tot zijn mede-commissieleden handelde over de (samen met genoemde auteurs en met de bundel *Tuin van Eros*, door Jan Engelman) eveneens ernstig voor bekroning in aanmerking komende roman *Bed en wereld*, waarmee Johannes Franciscus Otten (1901-1940),²² onder zijn auteursnaam Jo Otten in 1932 veel opzien baarde, maar die ook met bewondering en opmerkelijk grote aandacht besproken werd door onder anderen, en in alfabetische volgorde: Anthonie Donker, Albert Helman, W.L.M.E. van Leeuwen, Garnt Stuiveling, Maurits Uyldert, Theun de Vries en Victor E. van Vriesland.

Van Deysse slaagde erin *Bed en wereld* van de lijst van potentiële genomineerden te doen schrappen en wel op grond van dit betoog: ‘Het boek *Bed en Wereld* door Jo Otten is een voortreflijk letterkundig kunstwerk. Toch kan het, naar mijne meening, niet voorgedragen worden voor een prijs van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Het is namelijk niet voldoende, dat iets een voortreflijk letterkundig kunstwerk zij om het overal in de wereld, waar een letterkundig kunstwerk gevraagd wordt, te kunnen plaatsen.

Het eene letterkundig kunstwerk is meer geschikt voor dít doel, het andere voor dát. Zoo lijkt mij het werk *Bed en Wereld* ongeschikt om onder de bescherming van de Maatschappij der Letterkunde zijn leven te leiden.

Indien men zich op het standpunt stelt van alleen naar de kunst-waarde te vragen en zoo wel zoo-genaamd zeer onvoegzame als zeer voegzame voortreffelijke kunstwerken te bewonderen, zal men toch, wanneer er met een kunstwerk iets moet geschieden, voor het éene geval aan een zeer zoo-genaamd onvoegzaam en voor het andere aan een zoogenaamd voegzaam de voorkeur geven.

Indien iemand aan een groot en fijn kunst-liefhebber en kunstkenner, met een bibliophielen-bibliotheek als een museum, een boek wil vereeren, zal bij de keuze de vraag naar voegzaamheid of onvoegzaamheid niet in aanmerking komen. Maar indien hij

Lodewijk van Deyssel aan het diner in het Carlton Hôtel, 7 oktober 1939. Geheel links staat Cornelis Veth, naast hem Jo Otten. Foto Jacobs' Fotobureau / Collectie Letterkundig Museum.

het aan zijn moeder of aan zijne jonge dochter moet geven, wèl. Ik wil hiermede alleen duidelijk maken, dat niet alleen de hoedánigheid, doch ook de bestémming, factoren zijn bij deze keuze-bepaling.

Aangezien ik niet geloof, dat het Bestuur der Maatschappij der Letterkunde, indien dat het werk *Bed en Wereld* kende, een advies, om aan dit boek een prijs te geven, zoude volgen; en aangezien de Commissie voor Schoone Letteren het er niet op kan toelleggen het Bestuur een boek te doen bekronen op goed vertrouwen, afgaande op den raad der Commissie, zonder dat het Bestuur zelf het werk kende, van welke bekroning dit Bestuur later eventueel spijt zoude hebben, - zoo komt mij voor, dat dit werk niet voor den prijs moet aanbevolen worden.'

Het bewijs dat uit deze Commissievergadering van 31 maart 1933 niets naar buiten is gelekt, respectievelijk dat niet op enigerlei wijze Jo Otten ter ore is gekomen dat diens potentiële nominatie in de kiem werd gesmoord, uitgerekend door Van Deyssel, is gelegen in de feitelijke bijzonderheid dat de auteur van *Bed en wereld* zes jaar later kon worden opgemerkt onder degenen die, bij intekening, deelnamen aan het diner waarmee Van Deyssel, bij gelegenheid van diens vijfenzeventigste verjaardag, op 7 oktober 1939 werd gehuldigd in het Carlton Hôtel te Amsterdam.²³

Intussen krijgt dit hele verhaal nog een uiterst wonderlijk staartje in de vorm van een schriftelijke uitval, door Van Deyssel, aan het adres van dr. J.F. Otten, Boschbesstraat 105 te Den Haag. Tot goed begrip van deze in concept bewaard gebleven tekst dient de lezer te weten dat Cornelis Veth (1880-1962) geëerd zou worden met een diner bij gelegenheid van zijn zestigste verjaardag op 3 maart 1940.²⁴ En voorts dat Van Deyssel met 'het eerste werk van uw collega Ott' zinspeelde op Gerrit Leopoldus Antonius Ott (1898-1987) en diens debuut *Muzikale confectie* (1930), geschreven onder de auteursnaam Leo Ott. Of Van Deyssel er nadien weet van heeft gekregen dat Jo Otten op 10 mei 1940 om het leven kwam door 'de *enige* bom die op die dag Den Haag zou treffen',²⁵ is mij niet bekend, zoals ik ook niet weet of Otten op Van Deyssels schrijven heeft gereageerd. Dit schrijven luidde:

Haarlem, Dreef 4. - 16.2.'40. -

Geächte Heer, Als U niet woonde in de Boschbesstraat, woonplaats genaamd naar ooft, waarvoor ik steeds een voorkeur had, en als ik niet vond, dat de Veth-circulaire leuk geschreven is, zoû ik nog veel boozer op U zijn dan ik nu reeds ben, om dat U mij, die altijd in heel goede verhouding met Cornelis geweest ben, en sedert 20 jaar Eere-Voorzitter der Vereeniging van Letterkundigen ben, - heeft weggelaten uit het Comité, een wijze van doen, of liever van nalaten, die overeenkomst heeft met uw houding gedurende mijn eigen jubileum-díner in het Carlton-hôtel te A'dam op 7 Oktr. l.l.

Ik heb nooit goed begrepen wáaróm U aan dien maaltijd verschenen is.

Als men iemand zoo absoluut niet mág, dan komt men niet in een gezelschap, dat ter zijner

eer ergens samen is. Ik heb mij afgevraagd of ik mij misschien ergens zeer lofprijzend had uitgelaten over het eerste werk van uw collega Ott,²⁶ dat in der daad zeer hoog in mijn achting staat.
K.J.L. Alberdingk Thijm (L. van Deysssel).

Eindnoten:

- 1 Harry G.M. Prick, *In de zekerheid van eigen heerlijkheid. Het leven van Lodewijk van Deysssel tot 1892*. Amsterdam 1997, p. 351.
- 2 Al met al een indrukwekkende hoeveelheid waarvan de beschrijving der afzonderlijk verschenen werken, tot en met 1882, door Dick Welsink en Prick in 1991 bijna tien kaarten vergde binnen de Mededelingen van de Documentatiedienst van het Letterkundig Museum in Den Haag.
- 3 Frans Erens, *Vervlogen jaren*. Met een woord vooraf door Sophie Erens-Bouvy bezorgd en van aantekeningen voorzien door Harry G.M. Prick. Amsterdam 1989, p. 225.
- 4 L. van Deysssel, *Verzamelde Opstellen*. Amsterdam 1894, p. 124. Bij de eerste publicatie in *De Nieuwe Gids* van februari 1888 schrapte Willem Kloos wat volgde na 'Jan-en-alle-man'. Voor nog heel andere, nooit door Van Deysssel herstelde, schrappingen in ditzelfde opstel over Emile Zola's roman *La Terre*, zie: *In de zekerheid van eigen heerlijkheid*, a.w., p. 730 en 732.
- 5 Gerard Brom, *Alberdingk Thijm*. Utrecht/Antwerpen 1956, p. 249.
- 6 *Verzamelde Opstellen*, a.w., p. 23. Van Deysssel bedoelde uiteraard Ten Brinks *Emile Zola. Letterkundige studie*. Nijmegen 1879. Een tweede bijgewerkte druk verscheen in 1884. In het in 1893, onder de letters A.J. geschreven boek over *J.A. Alberdingk Thijm*, in 1986 herdrukt als Lodewijk van Deysssel, *De wereld van mijn Vader*, werd (p. 195-197) Ten Brink op even objectieve als geestige wijze geportretteerd in zijn vriendschap met Van Deysssels vader.
- 7 Een boeiende schets van leven en werken van Emile Seipgens publiceerde Peter J.A. Nissen, bij gelegenheid van Seipgens' honderdvijftigste verjaardag, onder de titel *Van brouwerszoon tot letterkundige*. Roermond 1987. Ten Brink schreef het levensbericht van Seipgens in de *Levensberichten der afgestorven medeleden (Bijlage bij de Handelingen 1896-1897)*.
- 8 Zie Harry G.M. Prick, 'De beeldvorming van Mgr. Dr. W. Everts bij J.A. Alberdingk Thijm, Lodewijk van Deysssel en François Erens', in *Ontgonnen Verleden*. Opstellen over de geschiedenis van oostelijk Zuid-Limburg, aangeboden aan Louis Augustus bij gelegenheid van zijn vijfenzeventigste verjaardag. Maastricht 1996, p. 215-233; het gegeven over Seipgens a.w., p. 220-221.
- 9 Zie Peter Nissen, *De akkoorden van het gemoed. Het literaire leven in Roermond in de negentiende eeuw*. Roermond 1986, p. 41.
- 10 Het betrof hier een, op de dateringen na, voorgedrukte brief.
- 11 In *De Nieuwe Gids* van februari 1891 had Van Deysssel *Liefde's Dageraad en andere gedichten*, de debuutbundel van Edward B. Koster (1861-1937) buitengewoon onbarmhartig weggehoond. De bespreking werd eerst herdrukt in Van Deysssels *De scheldkritieken*. Amsterdam 1980, p. 178. Zie ook p. 334-337, die handelen over de commotie waaraan Koster ten prooi is geweest.
- 12 Geciteerd naar *De briefwisseling tussen Lodewijk van Deysssel en Albert Verwey*. Deel II: september 1894 - april 1898. 's-Gravenhage 1985, p. 115.
- 13 Geciteerd naar *De briefwisseling tussen Lodewijk van Deysssel en Arnold Ising Jr.* 's-Gravenhage 1968, p. 230.
- 14 Aan Verweys benoeming wijdde Johan de Meester aandacht in zijn vaste rubriek 'Briefjes van een nuchter mensch', in het weekblad *De Kroniek* van 30 juni en 28 juli 1895. In zijn eerste stuk noemde hij de Maatschappij een '129-jarige joffer [die] zich allermalst heeft aangesteld [...] door een jongen vent als Verwey na te loopen, iemand van dertig jaar, getrouwd vader - en die indertijd al op zijn ondubbelzinnigst heeft doen blijken hoe hij over het ouwe mensch dacht'.

- 15 Geciteerd naar de in noot 12 genoemde briefwisseling, a.w., p. 116.
- 16 Zie Harry G.M. Prick, *Een vreemdeling op de wegen. Het leven van Lodewijk van Deyssel vanaf 1890*. Amsterdam 2003, p. 831-833.
- 17 Van Deyssels teleurstelling was compleet toen S.G. de Vries hem enkele dagen later ongeraagd de uitnodiging voor de jaarvergadering op 13 juni 1917 deed toekomen. Onder punt IX van de agenda las hij toen dat een voorstel aan de orde zou komen om uit de beschikbare renten van het Fonds f 75 toe te kennen aan J.F.M. Sterck (1859-1941) 'ten einde hem in staat te stellen zijne uitgaaf der Werken van J.A. Alberdingk Thijm voort te zetten en te voltooien'.
- 18 Daarover verschaft kostelijke informatie Louis Ferron, Ed Leeftang, George Moormann, Jan Willem Post en Harry G.M. Prick, *Een Keizer op Kamers. Een pelgrimage langs de Haarlemse woonadressen en het graf van de sjieke kostganger Mijnheer Thijm, beter bekend als Lodewijk van Deyssel*. De Zingende Zaag. Haarlem 2002.
- 19 Nop Maas, 'De Mei-prijs van de Maatschappij', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, 1989-1990*. Leiden 1991, p. 47-65, en 'De Maatschappij en H. Marsman', in: *Nieuw Letterkundig Magazijn*, 8 (1990), nr. 1 en 2 (december), p. 8-16.
- 20 Zie het 'Woord vooraf' tot *De briefwisseling tussen Lodewijk van Deyssel en Albert Verwey*. Deel I: april 1884 - september 1894. 's-Gravenhage 1981, p. 5-9, en thans *Een vreemdeling op de wegen*, a.w., p. 1025-1026.
- 21 Deze gegevens conform door Van Deyssel op 31 maart 1933 gemaakte notities.
- 22 Zie Rob Groenewegen, 'De mobiliteit tussen bed en wereld. Het dynamisch individualisme van Jo Otten', in: *De Parelduiker*, 8 (2003), nr. 4 (september), p. 41-53.
- 23 Bijzonderheden over dit diner in *Een vreemdeling op de wegen*, a.w., p. 1052.
- 24 Meer daarover bij Harry G.M. Prick, 'Andermaal Cornelis Veth' (met daarin ook een opname van diens diner) en 'Nog éénmaal Cornelis Veth', in: *Juffrouw Ida*, 6 (1980), nr. 3 (oktober/november), p. 22-25, en ibidem, 7 (1981), nr. 1 (maart), p. 31-32. Voorts Harry G.M. Prick, 'Er is iets met mij aan het gebeuren. Bij het portret van Cornelis Veth door Ronald Lindgreen', in: Anton Korteweg (red.), *In zijn soort een mooi werk. Schrijversportretten in het Letterkundig Museum*. Den Haag 1993, p. 86-88.
- 25 Ontleend aan het in noot 22 genoemde artikel, p. 41.
- 26 Deze naam werd door Van Deyssel dubbel onderstreept. Jo Otten heeft nooit kunnen lezen wat Van Deyssel vastlegde over Leo Ott, aangezien dit eerst na Ottens dood gebeurde in *De Nieuwe Gids*, 55 (1940), nr. 6 (juni), p. 796-797, in een op 11 december 1938 geschreven notitie over Vestdijks roman *Else Böhler. Duitsch dienstmeisje*, door hem 'een zeer goed kunstwerk' genoemd. De derde alinea van deze notitie luidt: 'In 't algemeen behoort deze levensopvatting en stijl bij die van Ott van vóór *De Haven* (welke *Haven* even slecht is als Fallada's boek, dat gevolgd is op *Kleiner Mann, was nun?*), maar dat vroegere boek van Ott is, in sommige opzichten, beter nog dan Vestdijk's *Else*.' Dat vroegere boek van Ott was *Muzikale confectie* (1930). *Kleiner Mann, was nun?*, door Hans Fallada, pseudoniem voor Rudolf Ditzer (1893-1947), dateert van 1932. Met het daarop gevolgde boek had Van Deyssel op het oog het in 1934 verschenen *Wer einmal aus dem Blechnapf frisst* en niet de ook in 1934 uitgekomen roman *Wir hatten mal ein Kind*.

Potgieter, de schrik van schrijvers en zettters

Kees Thomassen

Wie kent nog J.E. Schut, schrijver van *Galama, of de Bevrijding van Vriesland*? Dat de man na een dodelijke recensie van Potgieter nog een pen op het papier durfde te zetten mag een wonder heten. Maar niet alleen letterkundigen vreesden het moment waarop Potgieter zich achter zijn schrijfkatheder posteerde, ook sommige zettters waren beducht voor zijn pennenvruchten.

Op mijn werkkamer hangt boven het bureau een grote foto van het postuum door H.A. van Trigt geschilderde portret van Everhardus Johannes Potgieter (1808-1875), de eerbiedwaardige negentiende-eeuwse schrijver wiens werk thans niet of nauwelijks meer wordt gelezen. Potgieter heeft de roep saai, moeilijk en behoorlijk moralistisch te zijn. En het is waar, integrale consumptie van de achttien delen *Verzamelde Werken* moet worden afgeraden gegeven het feit dat een mens gedurende zijn aards bestaan maar een beperkt aantal boeken tot zich kan nemen. De biografische gegevens spreken ook al niet erg tot de verbeelding. Heeft R.C. Bakhuizen van den Brink tenminste nog een spectaculaire liefdesrelatie en torenhoge drank- en speelschulden in de aanbieding, Potgieter is die ongetrouwde oerdegelijke zakenman die het grootste deel van zijn leven bij zijn tante op de Amsterdamse Leliegracht woonde. Dat Boudewijn Büch meende hem te moeten inlijven bij het gilde der pedofielen alleen omdat hij Busken Huets zoontje een hobbelpaard ten geschenke gaf, lijkt mij een voorbeeld van lasterlijke speculatie.

Als je het portret - waarop hij volgens Kees Fens met dat ringbaardje lijkt op een schipper zonder pet - goed bekijkt, dan is in de ogen onmiskenbaar een lichte twinkeling te zien die verraadt dat er naast ernst wel degelijk plaats was voor humor. En de bewijzen daarvan zijn niet moeilijk te vinden. Bijvoorbeeld in de brieven uitgewisseld met het vriendenclubje dat in de jaren 1833 en 1834 *De Vriend des Vaderlands*, het clubblaadje van de Maatschappij van Weldadigheid, op stelten zette. Maar ook in *De Vriend* zelf, waar Potgieter zijn eerste proeven van literaire kritiek leverde. Het fraaiste voorbeeld is te vinden in jaargang 1834, waarin hij *Galama, of de Bevrijding van Vriesland, Geschiedkundige Roman* van J.E. Schut (Amsterdam 1833) langs de lat legt. Aan het begin ervan wordt eerst nog even afgerekend met een eerbiedwaardig periodiek:

Foto Letterkundig Museum.

‘Het is waar, alles loopt niet even natuurlijk af; niet ieder tooneeltje hier ingebracht is even gelukkig gekozen, maar het geheel is toch van dien aard, dat men er tevreden mede kan zijn en zal zijn, wanneer men niet te veel vordert.’

Weet gij, gelukkige Lezer! die gemakkelijk in uwen leunstoel gedoken, in een ledig uur deze Recensie ter hand neemt, en wien het zeker niet meet dan mij, armen Criticus! genoeg zoude doen, zoo ons Vaderland een' bekwamen Romanschrijver te meet had; weet gij van wien deze woorden zijn? Honderd tegen één dat gij het niet raadt, al zijt gij ook een Proponent, die op een beroep wacht, of een Dorps-Dominé, die elken spleet in de muren uwer kleine kerk naauwkeurig kent, en verlangend naar bevordering uitziet; honderd tegen één dat gij het niet raadt, al zijt gij een getrouw inteekenaar op de *Boekzaal der Geleerde Wereld*. Ik zoude immers uwen smaak oneer aandoen, en uwe toekomstige of tegenwoordige gemeente moeten beklagen, zoo gij een oog in de Boekbeschouwing of het Mengelwerk van dat Tijdschrift sloegt. *L'un vaut l'autre*, en onze Scholen, Akademiën en Kerken, zouden verre achter staan bij die onzer naburen, zoo hunne Leraars even stationnair waren, als het Maandschrift, dat bij De Erven Onder de Linden, jaar uit jaar in, op hetzelfde graauwe papier, met dezelfde versletene letter, en denzelfden vermakelijken inhoud, zoo in rijm als onrijm, het licht ziet.

De *Boekzaal* exit!, en met dit blad de anonieme schrijver die daarin op anderhalve bladzijde een uiterst welwillende recensie van Schuts roman gaf. Tegelijkertijd doet dit weids opgezette begin het ergste voor Schut en de lezer van *De Vriend* vrezen. Potgieters bespreking begint op pagina 26 en sluit op pagina 39 af met de mededeling: ‘Het vervolg en Slot in het volgend Nummer’. Rijkelijk optimistisch, want eenzelfde mededeling moest de redactie in volgende afleveringen nog twee keer herhalen voordat na 39 bladzijden druks de laatste punt gezet kon worden. Intussen is de roman tot op het bot gefileerd en de lezer vergast op een hilarisch betoog dat doorspekt is met citaten in het Nederlands, Engels, Frans, Duits, en Italiaans uit werk van Onno Zwier van Haren, Byron, Victor Hugo, Huygens, Schiller, Hooft, Pope, Guarini en Tasso, om er maar een paar te noemen... Uiteraard was de eer die Potgieter hiermee de arme Schut bewees buiten alle proporties, maar het is een fascinerend stuk geworden waarin en passant de contouren van de ideale historische roman en de ideale schrijver daarvan op indringende wijze worden geschetst. Het is bekend dat het schrijven van deze recensie een lijdensweg is geweest, maar het rusteloze, exuberante, associatieve zoeken naar een voor dit letterkundige genre gepaste vorm was voor Potgieter wel heel leerzaam, zoals uit zijn latere verrichtingen blijkt. Vind ik anno 2003 deze, soms dodelijk ironische bespreking vooral vermakelijk, contemporaine lezers, Schut voorop!, zullen er toch iets gereserveerder tegenover hebben gestaan. En niet alleen lezers; als er één man is die de herhaalde ‘Vervolg en Slot’-opmerking met afgrijzen moet hebben gelezen, dan was dat een beklagenswaardige, naamloze zetter.

Foto Koninklijke Bibliotheek.

‘Zulk een onleesbaar brouillon’

Het handschrift van Potgieter is berucht. Men leze slechts wat Jacob Smit in zijn uitgave van *De volledige briefwisseling van E.J. Potgieter en Cd. Busken Huet* (Groningen 1972) hierover opmerkt: ‘Woorden zijn soms aan elkaar geschreven, soms in stukken gebroken, woord-einden met een haal afgedaan, soms versierd met een haal zonder functie; de a en de o; de e en de i; de u en de n; de m, w en v zijn dikwijls onderling verwisselbaar [...]. De lange s en de f veroorzaken verwarring [...]. De y en de g, de k en de h zijn dikwijls niet te onderscheiden.’

Hij had er nog aan kunnen toevoegen dat de frequentie waarmee Potgieter midden in een zin even op een andere taal overschakelt evenmin bijdraagt tot een snelle ontcijfering. Het merkwaardige echter is dat het schrift - zeker als Potgieter een verse, zeer fijn gesneden pen hanteert - op het eerste gezicht een redelijk verzorgde indruk maakt: de geringe x-hoogte van de gewone letters wordt afgewisseld met elegante halen van soms overdreven lange stok- en staartletters. Het spreekt voor zich dat Smit zijn betoog zonder veel moeite met een paar gruwelijke maar ook komische foutlezingen kan illustreren: dat ‘Beste vriend’ verandert in ‘Liefste vriend’, vooruit, maar ‘heen en weer zwierf als de vloot’ voor ‘heen en weer zwierf, ijelde, vloog’ is alweer stukken bedenkelijker.

Smit kon bij zijn brievenuitgave de tijd nemen om op het eerste gezicht onbegrijpelijke passages op te lossen. Maar hoe zat het met de zetter bij de drukkerij van Johannes van der Hey in Amsterdam die kopij van Potgieter voor zijn neus kreeg waarin de auteur al schrijvend de nodige doorhalingen, verbeteringen en toevoegingen zal hebben aangebracht? Die man was te beklagen, zoals een curieuze ontdekking in het archief van de Maatschappij van Weldadigheid bewijst. Op 31 juli 1835 schreef Van der Hey aan J.P. Ciriaci, die namens de Permanente Commissie toezicht hield op *De Vriend des Vaderlands*:

Wij hebben gezien op de terugontvangene proef van blad Qq dat de WelEerwHeer Sluiter zijn ongenoegen betuigt over de veelheid van fouten in die proef en daarin heeft zijnEerw volkomen gelijk, doch wij wenschten wel dat UEd den Hr. v.d. Chijs

Foto Rijksarchief Drenthe.

eens om het handschrift verzocht waarna die proef gezet is, en dan zult UEd zien dat het nog te verwonderen is dat er van zulk een onleesbaar brouillon nog zooveel is terecht gekomen; de zetter heeft meer dan het dubbele van den gewonen tijd besteed om dat blad te zetten en vervolgens nog eenige uren om de veranderingen door onzen corrector aangewezen te verbeteren, doch door de veelheid van fouten is het niet mogelijk geweest, alles aan te teekenen op de eerste proef. Wij voegen hierbij de revisie die door de Hr. Potgieter als schrijver van 't stuk nagezien is en waarop wij nog de verdere aangewezen fouten door Ds. Sluiter, Ds. Bergman, die het voor den Hr. v.d. Chijs heeft nagezien, en onzen corrector hebben bijgevoegd.

Die bijlage is gelukkig in het archief bewaard gebleven en wie de hierbij afgebeelde pagina bekijkt, zal diep mededogen hebben met de zetter: had deze op de drukkerij al uren besteed aan de correctie van een vuile proef, nu werd hij geacht van deze brij een drukklare revisie te bakken. Het zou natuurlijk mooi zijn als we ook konden beschikken over de oorspronkelijke kopij, maar helaas. Toch kan

men zich daar wel enigszins een voorstelling van maken, aan de hand van het hier eveneens afgebeelde fragment van het gedicht 'De jonge priester', dat anno 1832 de zetter van de *Nederlandsche Muzen-Almanak* voor ogen kreeg (Den Haag, KB, 133 C 11).

Wat hebben redactie en bureau Grafaria het met het *Nieuw Letterkundig Magazijn* toch gemakkelijk! Ze krijgen de tekst elektronisch aangeleverd, halen de onzin eruit en na conversie naar een opmaakprogramma komt er met één druk op de knop een voor de offsetdrukker bruikbare film uit de printer. Ze zouden voor de gein *mijn* handschrift eens moeten verwerken...

Een verstrooide brief van een verloren professor **Het eerewoord van Heereboord**

Ed van der Vlist

Honderdvijftig jaar geleden overleed Gerard Johannes Beeldsnijder van Voshol (1791-1853), lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde sinds 1831. Hoewel Beeldsnijder zijn best heeft gedaan om een stempel te drukken op de politiek in het prille koninkrijk der Nederlanden, staat hij tegenwoordig vooral bekend als een wat zonderlinge verzamelaar van prenten en handschriften. In 1922 kwam een deel van zijn omvangrijke autografenverzameling terecht in de Koninklijke Bibliotheek. De verzameling, die een periode bestrijkt van vier eeuwen, bevat vele bijzondere brieven en andere documenten. Eén daarvan roept een affaire in herinnering die in de zomer van 1648 menig Leidenaar het schaamrood op de kaken bracht.

Het gaat om een brief van de Leidse hoogleraar Adriaan Heereboord (1613-1661). Bij 's mans wetenschappelijke verdiensten hoeven we niet lang stil te staan. Nog zeer onlangs is de 'chaoot' Adriaan Heereboord gerekend tot de vroege cartesianen in de Republiek 'die vooral de indruk wekken niet te hebben begrepen wat de door hen vereerde Franse filosoof bedoelde'.¹ Het zij zo. Wat Adriaan Heereboord wel bijzonder maakt, is dat over zijn privé-leven veel meer bekend is dan over dat van de meeste van zijn collega-tijdgenoten.

Door de verspreiding van drukwerk zorgde Heereboord er zelf voor dat zijn gezinsleven op straat kwam te liggen. Zo voerde hij in het openbaar een uiterst heftige - om niet te zeggen wansmakelijke - pamflettenstrijd met zijn schoonfamilie, en bracht hij zelfs een aan zijn echtgenote gerichte brief naar de drukpers.² Van die brief is onlangs de autograaf teruggevonden.³ Dat is een mooie gelegenheid om de affaire-Heereboord weer eens op te rakelen.⁴

Afkomst en loopbaan

Adriaan Heereboord licht ons zelf in over zijn familie.⁵ Hij schrijft geboren te zijn in Leiden op 13 oktober 1613, als zoon van de Franse-schoolmeester Johannes Heereboord, die in 1625 in Zaltbommel overleed, en van Cornelia van Duyfhuysen.⁶ Ook zijn ouders waren beiden in Leiden geboren, in fatsoenlijke en gerespecteerde gezinnen, zo benadrukt Heereboord. Grootvader Adriaan Heereboord, afkomstig uit Loo in Vlaanderen, verdiende de kost als schoolhouder; hij stierf op 63-jarige leeftijd. Opa Heereboords eerste echtgenote was in 1584 in Norwich gestorven bij de geboorte van haar eerste kind; hij hertrouwde in 1588 met Jacomyna Beers uit Yperen, en in 1599 met de weduwe Jacobmijntgen Serjanssens uit Poperingen.⁷ Adriaans grootvader van moederskant, Adriaan Gerritsz. van Duyfhuysen, genoot als heer van de gebuurte Cellebroedersgracht enig gezag bij zijn buurtgenoten.

Elf jaar na zijn promotie in 1629 - en na

wat omzwervingen door Leiden, Amsterdam en Middelburg - werd Heereboord aangesteld tot buitengewoon hoogleraar redeneerkunde aan de Leidse universiteit, twee jaar daarna tot onderregent van het Staten-College in zijn geboortestad. In 1644 volgde zijn benoeming tot gewoon hoogleraar redeneerkunde en wijsbegeerte, wat een jaar later werd omgezet in een leerstoel in de redeneer- en zedekunde.⁸

Naast de fontein der wijsheid lijkt de fles Heereboords voornaamste inspiratiebron te zijn geweest. Adriaan communiceerde met beide vaten, en dat niet beurtelings, maar liefst tegelijkertijd. Die gewoonte zou hem herhaaldelijk in problemen brengen; zij kostte hem zijn geld, zijn huwelijk, zijn goede naam en uiteindelijk wellicht zijn leven.

Het begin van alle onheil: het huwelijk

Twee jaar na de aanvaarding van zijn hoogleraarschap, op 27 november 1646, trad professor Adrianus Heereboord, dan 33 jaar oud, in het huwelijk met de negen jaar jongere Johanna de la Court.⁹ Om de feestvreugde wat luister bij te zetten, vervaardigden vrienden van het echtpaar wat obligate dichtwerkjes.¹⁰ Zo werd de bruid het volgende voorgehouden:

U Oor' begreep dit woord:
Wilt gij tijds-krachten Wreken,
Leeft dan met Heereboord,
Wiens eer geen tijd zal breken.

Maar de tijd zou anders leren. Later erkende Heereboord zelf over zijn verbintenis dat hij op zoek was geweest naar een bruid met geld. Dom was dat hij zijn schulden verzweg, totdat het huwelijk was voltrokken. Zoiets maakt een mens niet geliefd bij zijn schoonfamilie. De contacten tussen de berooide hoogleraar en de rijke koopliedenfamilie stonden van meet af aan in het teken van de munt.

Het eerste halfjaar van het huwelijk leefde Adriaan naar eigen zeggen eerlijk, gematigd en zachtelijk met zijn huisvrouw. Hij was maar één keer, na een promotiefeestje, 'eenichsints verheught' - maar toch zeker niet beschonken - thuisgekomen. Johanna daarentegen gedroeg zich toen al 'doorgaens onbehoorlick' en was voortdurend in de contramine. Zij snuffelde steeds tussen zijn papieren, en was op zoek naar geld en naar in de boekenkast verborgen wijnflessen.

Binnen een jaar verschenen grotere barsten in het huwelijksbootje. Al in september 1647 gingen er geruchten over een op handen zijnde scheiding van het echtpaar. In november wisten de De la Courts een door Heereboord ondertekende verklaring te bemachtigen, waarin deze beloofde voortaan 'zich van dranck te sullen wachten'. Johanna had het briefje eigenhandig opgesteld, denkkelijk in overleg met haar familie, nadat ze eerst alle

Adriaan Heereboord in 1647. Gravure door Peter Aubry. Gemeentearchief Leiden.

Johanna de la Court (1622-1678) in 1675. Tekening door Pieter Cornelisz. van Slingelandt. Huidige verblijfplaats onbekend.

obligaties, rentebrieven, juwelen, zilverwerk, baar geld en andere kostbaarheden uit de echtelijke woning in veiligheid had gebracht. Zij en haar familie waren Adriaans loze beloftes meer dan zat.

In het jaar dat op alle Europese fronten onderhandelingen leidden tot vrede, brak in huize Heereboord de oorlog uit. Een vernederend voorval zou zich hebben voorgedaan op 20 februari. Na een dag stevig drinken kwam Heereboord thuis met een kameraad, een niet bij naam genoemde advocaat. Voor het geval de advocaat nog meer lust had, voegde Heereboord hem toe ‘gebruycyt mijn Vrou voor een hoer, ic geefse u over, doet er uwen wil mede’, waarna hij het vertrek verliet en de deur achter zich sloot. Natuurlijk ontkende Heereboord dat dit zo was gebeurd. De advocaat - Van Thienen heette hij - vertelde het verhaal echter in deze bewoording door aan iemand die hierover onder ede een verklaring heeft afgelegd voor de kerkenraad.¹¹

In het voorjaar van 1648 raakten de gebeurtenissen in een stroomversnelling. Op zondagochtend 19 april zou Adriaan zijn vrouw met een stok hebben geslagen, en van de trap af hebben geduwd, waaraan zij een gekneusde rib overhield. Later die maand, nadat Adriaan een week lang laveloos op bed had gelegen, verliet Johanna de la Court op aanraden van haar oudste broer Pieter de echtelijke woning en nam zij haar intrek bij haar ouders.

Heereboord begreep er niets van. Wat anderen aanzagen voor lichamelijk geweld waren niet meer dan grapjes geweest. Was hij een week lang dronken geweest? Welnee, hij was juist ziek geweest, ziek van droefheid, en zijn vrouw had al die tijd niet naar hem omgezien.

Tezelfdertijd zette broer Pieter de aanval in met zijn *Factum*; Heereboord pareerde op 15 augustus, met verve, maar zonder veel glans.¹² Dat ontaardde in een lichtelijk lachwekkend welles-nietes-spelletje over vragen als wanneer en hoe vaak Adriaan dronken was geweest, en of hij zijn vrouw had geslagen of geaaid.

Mr. Pieter de la Court junior (ca. 1618-1685), lag met wel meer mensen in zijn nabije omgeving overhoop. Als twintigjarige kreeg hij het al aan de stok met zijn buurman Jan Hubrecht.¹³ In hetzelfde jaar dat de problemen met zijn zwager begonnen, rezen

Mr. Pieter de la Court junior (1618-1685) in 1679. Lithografie uit 1855 door Johann Peter Berghaus, naar een schilderij door Godfried Schalcken.

moeilijkheden met een andere Leidenaar, de biersteker Pieter de Grient. De Grient was een jeugdviend van Adriaan Heereboord: zij kenden elkaar al vanaf 1626. Toeval of niet, de ergernissen die het gevolg waren van de ruzie tussen De la Court en De Grient kostten beiden de toegang tot het Avondmaal.¹⁴

Vandaag de dag halen we daar misschien onze schouders over op, maar in het intolerant gereformeerde Leiden van de zeventiende eeuw werd uitsluiting van de Tafel des Heren een ernstige zaak gevonden. In de controverse tussen Heereboord en zijn schoonfamilie werd de ontzegging van de toegang tot de gereformeerde eucharistie als serieus wapen gebruikt.

Lijmpogingen

Om van het huwelijk tussen Adriaan Heereboord en Johanna de la Court nog te redden wat ervan te redden viel, was inmiddels de kerkenraad te hulp gesnel. Voor de eerste keer kwam de 'swaricheyt' tussen de echtelieden daar ter sprake in een vergadering van 1 mei 1648. Besloten werd toen om twee predikanten af te vaardigen, die partijen zouden vermanen om 'tot voorkominge van alle scandalen' terug te keren van de ingeslagen weg die leidde tot scheiding, en om zich 'in't vriendelijcke met den anderen te versoenen'. Op 18 mei rapporteerde een van de predikanten dat hij en zijn collega op bezoek waren geweest bij zowel professor Heereboord als bij diens huisvrouw en haar ouders, 'omme de opgeheven ergerlijcke processen aff te snijden en vordere onheylen voor te comen, en tot onderlinge versoeninge en tsa-

menwoning te willen verstaen'. De hoogleraar had zich daartoe bereid getoond, en ook zijn schoonfamilie had in deze fase nog 'eenige hope gegeven van vereeninge'. Drie weken later bleek de bereidwilligheid toch van één kant te komen. In de vergadering van de kerkenraad van 12 juni werd gerapporteerd dat Heereboord 'wel voor sijn persoon hem tot sulcke reconciliatie niet ongenegen hadde getoont, maer dat sij, geassisteert met haer broeders, tot sodanige versoeninge ende weder bijeenwooninge geenssins en conste verstaen, noch haer wilde laeten disponeren'.

Heereboord ging helemaal op in zijn zielige rol. De heren predikanten togen nogmaals op weg. Van Johanna wilden zij vooral weten of zij van zins was om te verschijnen bij het Avondmaal, 'opdat de Gemeynte niet en worde geergert met dusdanig ontijdig toetreden'. Een week later was duidelijk geworden dat Johanna niet aan de Tafel des Heren zou aanschuiven zonder de kerkenraad daarvan op de hoogte te stellen of om advies te vragen; vol zelfmedelijden gaf Heereboord slechts te kennen dat hij 'seer deerlijck was geafligeert over sijnen droevigen staet', veroorzaakt door de onverzoenlijke houding van zijn weggelopen vrouw en haar vrienden. Johanna, haar ouders en haar broers werden nogmaals aangesproken 'ende wel serieuuslijck vermaent tot wechlegginge van alle swaerigheyt ende reparatie van den gebrooken vrede ende eenigheyt alle devoyren te doen'.

Pieter de la Court senior (ca. 1593-1657) in 1635. Schilderij toegeschreven aan Pieter Dubordieu, naar een schilderij in het Amsterdams Historisch Museum.

De volgende maand, op 10 juli, schonk Johanna de la Court het leven aan een zoon. Zij had toen reeds twee miskramen achter de rug. De kleine Isaac Heereboord werd gedoopt in de Hooglandse Kerk op 12 juli 1648, met als doopgetuigen zijn grootouders Pieter de la Court de Oude en Jeanne des Planque.¹⁵ Het kind werd ziek en stierf. Vier dagen later werd het in dezelfde Hooglandse Kerk begraven, vanuit huize De la Court op de Breestraat. Adriaan Heereboord was noch bij de geboorte, noch bij de doop, noch bij de dood van zijn zootje aanwezig; toen hij zich meldde voor de begrafenis, was het kindje al gekist. Hij heeft zijn kind dus nooit gezien.

Vlak na de begrafenis trof Adriaan zijn schoonvader in de Vrouwensteeg. Adriaan vroeg hem - niet zonder pathetiek en gezien het tijdstip ook niet erg tactvol - of het niet goed ware om met het kind ook alle wederzijdse onlusten en onenigheden te begraven. Hij moest de vraag twee keer stellen. Na de tweede keer antwoordde de oude De la Court: 'Wij sullen malcanderen daer na van spreken.' Dat volgende gesprek vond pas een maand later plaats.

Van kwaad tot erger

Het Leidse stadsbestuur bezag de gebeurtenissen ondertussen met bezorgdheid. Aan de verspreiding van drukwerk waarin niet alleen burgers in hun goede naam, eer en reputatie werden aangetast, maar waardoor ook de onderlinge rust tussen de burgers en daarmee de orde in de stad konden worden verstoord, moest ogenblikkelijk een einde komen. Op 30 juli liet het Gerecht van de pui van het stadhuis afkondigen dat het verboden was om:

eenige argerlijcke, injurieuse off seditieuse boucxkens, liedekens, schandeleuse gedichten off andere hoedanige die zoude mogen wesen, in geenderhande sprake off talen, binnen dese stadt te drucken, nochte in druck ofte geschrifte te laten uytgaen, te vercoopen, stroyen, ommedragen, nochte oock injurieuse off schandaleuse propoosten, refereynen off liedekens waer door yemant vande burgeren ende inwoonderen alhier in sijn eere off name mochte werden gequest, te voeren, opte strate te singen, off uytte spreecken.¹⁶

Weliswaar was het formeel al niet toegestaan om lasterlijke of opruiende taal te bezigen in woord of geschrift, maar de omstandigheden vereisten dat dit nog eens werd onderstreept door een officiële proclamatie. Meteen werden drukkers, boekbinders en -verkopers gewaarschuwd om vooral niet mee te werken aan de vervaardiging of verspreiding van dergelijke werkjes. Wie nog belastend materiaal had liggen, kreeg tot zonsondergang de tijd om dat bij de schout in te leveren. Daarna volgde onverbiddeijk een boete. Heel pragmatisch stelde het Leidse stadsbestuur verklikkers een derde deel van die boete in het vooruitzicht, plus een extra ‘verering’ als verrassing. Wie een verdachte aangaf, kon er bovendien op rekenen dat zijn of haar anonimiteit gehandhaafd bleef.

Niet dat het verbod iets hielp. Ondanks de dreigementen zetten beide kampen hun schotschriftenstrijd onverdroten voort; Heereboord met een tweede druk van zijn verdediging, en Pieter de la Court met een repliek daarop.¹⁷

Op 19 augustus boog een afvaardiging van het stadsbestuur zich over de zaak. Om beurten mochten de ruziemakers voor deze commissie hun zegje doen. Heereboord betoonde zich daarbij weer toeschietelijk, en uitte de bereidheid om zijn vrouw weer te ontvangen - ‘soo het haer geliefde weder te komen’ - en om met haar in vrede en vriendschap verder te leven. Maar Johanna vond het beter om voorlopig haar mond niet open te doen. Pieter de la Court senior - bij wie Johanna haar toevlucht had gezocht - vond dat zijn dochter oud en wijs genoeg was om zelf te beslissen,

Briefje van Adriaan Heereboord aan Pieter de la Court senior, 20 augustus 1648. Afbeelding in Driessen, Het welvaren van Leiden, naar het origineel in Brussel.

maar wilde wel kwijt wat hij er zelf van vond: ‘dat hem niet liever nochte aengenamer soude zijn’, dan dat zijn dochter naar haar echtgenoot terugkeerde en dat de kwestie in der minne kon worden geschikt.

Dat bood perspectieven voor Heereboord. De dag daarop stuurde hij zijn schoonvader een briefje:¹⁸

Mon Pere,

Mijn versoeck is, ofte u E. Weerde gelieve dese voormiddach te comen in uwen thuyne; ende dat u E. mij late weten met een besloten briefjen te wat uir: sal mij dan aldaer laten vinden: soude geern eens met u alleen spreken: ende sal dat doen sonder eenige hevicheyd, ende met die eerbiedingh, die gij verdient.

‘Mon père’ stemde in: het overleg vond nog diezelfde dag plaats, inderdaad in zijn tuin - want hij wilde zijn schoonzoon niet in huis ontvangen - en in het bijzijn van twee eerbiedwaardige getuigen. Heereboord wierp papa De la Court voor de voeten dat hij tegenstrijdige berichten rondstrooide: als hij echt zo graag wilde dat het weer goed kwam met het huwelijk van zijn dochter, zoals hij voor de commissie had beweerd, waarom had hij dan tegen anderen gezegd dat hij ‘nu noch inder eeuwichheit’ zou toelaten dat Johanna naar haar echtgenoot terugkeerde? De la Court senior wees erop dat Johanna hem had bezworen dat zij vooralsnog de dood verkoos boven terugkeer naar haar mans woning.

Volgens Adriaan was Johanna opgehitst door haar familie. Wat hem vooral dwarszat, was dat Johanna op aandringen van haar broers een journaal of dagboek had bijgehouden waarin zij alle woorden en daden van haar echtgenoot had opgetekend. Veel lovends zal zij daarover niet aan het papier hebben toevertrouwd. Heereboord had dan ook geen goed woord over voor zijn intrigante zwagers:¹⁹

sulcke raedtgevers zijn Pesten van Republijcq en de Kercke, Vyanden van den alghemeenen rust ende vrede, stoke branden ende instrumenten van den Satan, om de geheele Wereldt te brengen in verwerringe, en sullen haren loon te sijner tijdt, door Gods rechtveerdigh Oordeel vinden.

Wat kan de liefde en de vrede meer verstoren, de achterdocht meer versterken, de genegenheid meer blussen dan zo'n dagregister, vraagt Heereboord zich vertwijfeld af. Hoewel hij zich door haar verraden voelde, deed hij nog een uiterste poging om Johanna te bewegen op haar schreden terug te keren.

De brief

De volgende dag, vrijdag 21 augustus 1648, zette Adriaan Heereboord zich aan het schrijven van een brief aan zijn Johanna. Hij geeft haar daarin acht redenen om bij hem terug te keren. Teneinde de retorische gaven van de hoogleraar zo goed mogelijk tot hun recht te laten komen, en om de moderne minnaars van oude teksten ter wille te zijn, volgt hier een integrale transcriptie van de brief.

M'Amie,

Ik heb u aengesproken in druk voor de geheele wereld,²⁰ nu spreek ik u aen in schrift in het besonder: ontfang dit schrift van die rechterhand, dewelke gij eenmael voor God en zijne gemeente inde uwe hebt gevoecht, waer door gij, u aen mij, mij aen u hebt verbonden, beide voor ons leven: laet doch die verbintenis soo veel crachts op u vatten, dat gij eens nu een heilige resolutie neemt met een heilige couragie om weder te keeren tot mij, ende te stuiten alle verdere ongeneucht ende schande, ende droevige moeilijkheijd; Ik hadde sulcx verwacht op eergisteren den 19 Augusti, soo wanneer die 4 eerlikke mannen - twee Schepenen, den Griffier ende den Advocat N.N. uijt haere goede genegenheid tot den vrede ende rust van ons beijde - tot u zijn gegaen om u te bewegen: te meer om dat Mon Pere verclaerde voor haer, dat hem niet liever nochte aengenamer soude zijn, dan dat gij u weder bij mij vervoechde. Dan gij liet mij, tot mijn hertelik leetwesen, weten dat gij alsnoch niet conde resolveren. Laet mij nu toe, dat ik u (die ik in soo veel maenden niet gesproken hebbe) eenige redenen te gemoet voere, waerom gij behoordet, ook heden, dewijle het heden is, te resolveren; die ik u bidde, om Godes wille, in sijne vreesse wel te overwegen; ende en gaet hier in niet te rade met vleesch ende bloed, maer met uwen ende Godes geest, die u dan hier in bestiere ende geleijde.

Eerste zijde van de brief van Adriaan aan Johanna, 21 augustus 1648. Koninklijke Bibliotheek.

1. Uijststel van een goede saekke is quaet: en verlaet u niet op den dach van morgen; gij en weet niet wat den dach van heden baren can. Ende u, ende mijn leven, is onseker. Terwijle het heden is, en verhert u herte niet, op dat het God door een rechtveerdich oordeel niet meer en verherde.

2. Het Avondmael is aenstaende, tot het welke soo gij geerne sout toegaen (gelijk ik t'niet geerne versuimen sou) soo moet daer eerst versoeningh geschieden, ende onderlinghe vergevingh van offensien ende injurien, die wedersijds mochten gedaen ende geleden sijn: soo naesten met naesten, broeder met broeder, eerst moet versoent sijn, hoe veel te meer Man ende Vrou! al was het dat sij seventich mael seven op eenen dach tegen den anderen gesondicht hadden. Laet die teekenen ende segelen onser zalicheijd wat costelik zijn in uwe

oogen, ende en berooft u van het gebruik derselvigen niet om dese onlust, die gij met weder te comen sult wegnemen: ja sult daer mede alle ergernis ende ontstichtinge (die Godes kerke mochte ontfangen hebben uijt dese onse verwerringen) stuiten ende smooeren, als de gemeijnte ons beijde sal zien verschijnen aen de tafel des Heeren.

3. Soo gij uwe resolutie ende wedercomste uijtsteld tot na de Vacantie der Hontsdagen, soo wanneer de Academie weder vol word van Studenten (bij dewelke ik versekert ben de minste gunst niet verlooren te hebben door de pasquillen ende het fameus libel [het Factum] op mij gemaekt) soo de liefde van haer tot mij ende haren ijver voor mijne eer, haer ietwes doet bestaen (op wat manier het mochte wesen) tot meerder ongeneucht van u, ongemak ende onlust, van de uwe, protestere daer van alhier, voor God ende u - ende de geheele wereld - daer aen geen schult te sullen hebben, ende het onheil, dat daer van comt, sal in dit u uitstel van soo een heilige, gewichtige, ende noodwendige saek, sijn oorsaek vinden.

4. Overdenkt, dat de schaemte, die gij mocht hebben in het wederkeeren, nu bij dese vacantie minder voor u sal wesen als daer na: ende dewijle den brand nu op het hoogste is, ende wij wedersijds wandelen op de tongh van alle menschen (met schande aen beijde de canten) can het een met het ander plotselik gestuit werden door uwe resolutie: soude oock het wederkeeren nu met de selve ontsteltenis van saken ende gemoederen doorgaen, ende beijde wegnemen: daer het daer na sal baren een nieuwe veranderinge. Op dat ik nu niet en segge, dat bij dese vacantie u wederkeeren met meerder fatsoen can geschieden als daer na, te samen eens van huis trekkende ende so te samen weder thuys comende.

5. Waerom wilt gij u selven langer de moeijte aendoen van in huijs te blijven, daer gij wedercomende met eeren meugt daarna bij alle menschen ende in alle vergaderingen comen? waerom wilt gij dat de schande noch langer blijve ende de ongeneuchte ende oneenicheijde noch langer dure? wat vermaek is daer in voor u, dat dese straffen noch langer op onsen hals leggen? is het niet beter, dat wij de slaende hand des Heeren soekken te veranderen. dat cont gij doen, soo gij uwe resolutie ende hardicheijde verandert: daer toe help u God!

6. Is het niet beter, dat de ergernis ende ontstichtinge onses naestens, nu, als morgen, heden als daer na, geweert werde: ende die blijft, soo langh die verwerringh onder ons blijft: de verwerringh blijft, soo langh gij niet resolveert tot een vreedsame wedercomst. U ende mijne ruste is daer aengelegen, de opbouwingh onses naestens, ende de eere Godes: soo dese drie dingen u niet bewegen, t'is een teekken, dat God u heeft overgege[ve]n in een verkeerden sin: dat ik bidde, hij doch verandere, ofte verhoede.

7. Denkt dat ten regarde van u ende mij, onse huishoudinge uwe tegenwoordicheijde vereijst: soo gij nu wedercomt, can van dienstboden ende alles, beter ordre gestelt werden tegen den winter, nu als daer na: soo gij blijft bij uwe hertnekkicheid sal dan mijne huishoudinge moeten vastmaken soo als ik best can, die ik altijts hebbe gehoopt dat gij selfs sout vast maken, als gij uijt de craem ende van kinde verlost sout zijn, gelijk gij nu zijt.

8. Ten lesten, soo is u uijtstel maer tot gemeene schade van onser beijder middelen: want al het gene, door rechten ende pleijten, van uwes Vaders ende mijnent wegen, wort te coste gehangen, soude connen strekken om mij te redden, t'welk doch eenmael, nadat met dese pleijdoijen veel gelts sal te soekken gemaekt zijn, sal moeten geschieden.

Dit sijn de redenen, die ik meen dat wat behooren bij u te gelden, ende meer als den raed, die u mochte gegeven werden, doch verkeerdelik ende tot u nadeel, van u bloedvrienden ofte wie het mochten wesen. Dat gij bij de Heeren Schepenen, Griffier, ende Advocat N.N. hebt voorgewend, dat alles noch rauw is, ende mijne Verdedigingh (het boexken) soo onlanchs is uijtgecomen, voorwaer en can geen reden wesen om voor u als noch niet te resolveren tot wedercomste: ja in tegendeel (het boexken) mijne Verdedigingh en con niet beleefder van u gesproken hebben als het heeft gedaen; ik en con u niet meer gespaert hebben, als ik u heb gespaert: ik late dat oordeel aen de geheele wereld, die het mochte lesen, of ik tot u nadeel

daer in hebbe gesproken. Dae alles noch rauw is, behoord u te bewegen tot resolutie; want ongemakken ende etterbuijlen, hoe die rijper worden, hoe sij meer seer doen. Denckt, dat gij nu geweld op u selven moet doen. doet soo, ende overwint alle afkeerigheid, haet, vooroordeel, quade suspicien, verkeerde passien, ende wat u mochte wederhouwen. Denct, dat gij zijt een Christen, een lid van zijne gemeente; denct op de plichten, die gij God, u selven, mij, ende uwen even naesten schuldich bent. Ende om met een woord alles te seggen, denckt dat gij zijt, de Vrou,

van u eijgenselvs Man,
Adrianus Heereboord.

In Leiden .21. August. 1648.

Verlossing en vereniging

Het heeft allemaal niet mogen baten. Bemiddeling door derden, daadkracht van de kerkenraad, dreigementen van het stadsbestuur, en het echtelijke schrijven brachten Johanna niet terug bij Adriaan. In september bereikte Heereboord *in financialibus* overeenstemming met de De la Courts. Tot aan de Hoge Raad en het Hof van Holland had de zaak zich voortgesleept, maar vanaf dat moment werd het eindelijk rustiger.

In maart 1649 verzocht het Leidse stadsbestuur aan Pieter de la Court junior om een verklaring af te leggen waarin deze zou erkennen ‘den heere professor Heereboort te zyn een eerlyck man’. Zo ver wilde De la Court niet gaan; wel wilde hij kwijt dat hij Heereboord geen haat toedroeg, hoewel deze hem en de zijnen zeer had gekwetst. Zoals het een goed christen betaamt (‘hebt uwen vianden lief, segent se die u vervloecken, doet wel die geenen die u haeten, ende bid voor dengeenen die u geweld doen ende die u vervolgen’), schonk hij zijn zwager van harte vergeving.²¹

Johanna hield voet bij stuk en sleet haar verdere leven in haar ouderlijk huis op de Breestraat. En wat kwam er van de onbestorven weduwnaar terecht? Die volhardde eveneens, blijkens de acta van de kerkenraad van 12 september 1659:

Overmits D. professor Heereboort sich daegelickx in merckelicke dronckenschap

Adriaan Heereboord in 1659. Gravure door Jonas Suyderhoef. Gemeentearchief Leiden.

verloopt, ende vol ende droncken langs de straten loopt, tot groote ergernisse van andere, sal dat den predicant ende ouderlingen van dat quartier over dese sijne dronckenschap uut naem van dese vergaderinge bestraft ende hem het gebruyck des Avontmaels ontseyt worden tot nader ordre van dese vergaderinge.

Toen dominee Claes Balbian en een ouderling Heereboord het besluit van de kerkenraad gingen meedelen, troffen zij hem ‘sieckelijk van lichaem ende seer beswaert in sijn gemoet over sijne vergrijpinge’. Het speet hem, hoewel hij meteen te kennen gaf ‘dat hij meende dat die dingen grooter wierden gemaect dan nae waerheyte’. Voor de zoveelste keer beloofde hij beterschap.

Veel tijd om zijn leven te beteren was Adriaan Heereboord niet meer gegund. Hij stierf op 7 juli 1661, pas 47 jaar oud, en werd begraven in de Pieterskerk. Zijn weduwe, 'juffrouw La Court', werd daar op 22 oktober 1678 eveneens ter aarde besteld. Zo bracht de dood bijeen wie bij leven van elkaar waren gescheiden, en waren Adriaan en Johanna alsnog opnieuw onder een dak verenigd. Tot in alle eeuwigheid.

Noten

Zie voor de collectie van Beeldsnijder van Voshol: Kees Thomassen, 'De autografen- en albaverzameling van G.J. Beeldsnijder van Voshol', in: [P.A. Tichelaar e.a. (red.)], *Opstellen over de Koninklijke Bibliotheek en andere studies. Bundel samengesteld door medewerkers van dr. C. Reedijk ter gelegenheid van zijn aftreden als bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage*, Hilversum 1986, p. 283-297.

Eindnoten:

- 1 K. van Berkel in zijn recensie van Willem Otterspeer, *Groepsportret met dame I: Het bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit 1575-1672*, Amsterdam 2000, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 118 (2003), p. (377-379) 378.
- 2 *Brief van Adrianus Heereboord, ghesonden aen sijn vrouw Johanna de la Cour*, Leyden 1648 [W.P.C. Knuttel, *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek I-2*, (foto-mechanische herdruk) Utrecht 1978, nr. 5808; Gemeentearchief Leiden (GAL), BLO 7000/5p].
- 3 Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 121 E 4 nr. 33 (21 augustus 1648). C. Louise Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme*, [Utrecht 1989] verwijst voor de originele brief naar het Algemeen Rijksarchief, thans Nationaal Archief, zonder nadere opgave.
- 4 Eerder werd aandacht aan deze zaak besteed door Otto van Rees, *Verhandeling over de Aanwijzing der politieke gronden en maximen van de republike van Holland en West-Vriesland, van Pieter de la Court*, Utrecht 1851; Johannes van Vloten, 'Adriaan Heereboord', in: idem, *IJselkout. Mengelingen en bijdragen*, Deventer 1855, p. 65-102; Frank Gericke, 'Een dronken professor', *De Waag. Algemeen Nederlandsch Weekblad*, 25 januari 1940; Ferd. Sassen, 'Adriaan Heereboord (1614-1661). De opkomst van het Cartesianisme te Leiden', *Algemeen Nederlands tijdschrift voor wijsbegeerte en psychologie* 36 (1942), p. 12-22.
- 5 *Naackte ende nodige verdedighingh, vande eer ende het leven, van Adrianus Heereboord, professor philosophiæ, ende Subregens colegii Theologici, tot Leyden, door ende voor den selven*, Leyden 1648 [Knuttel nr. 5808a; GAL, BLO 7000/4p].
- 6 Zij trouwden eind 1612: GAL, Retroacta Burgerlijke Stand (RBS) inv.nr. 7, *Kerkelijk-ondertrouwregister G*, f. 225r (23 november 1612).
- 7 GAL, RBS inv.nr. 2, *Kerkelijk-ondertrouwregister B*, f. 57v (9 april 1588); ibidem, inv.nr. 4, *Kerkelijk-ondertrouwregister D*, f. 73r (20 augustus 1599).
- 8 A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden, bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen, die zich op eenigerlei wijze in ons vaderland hebben vermaard gemaakt VIII-1*, Haarlem 1867, p. 377-378; CA Siegenbeek van Heukelom-Lamme (ed.), *Album scholasticum academiae Lugduno-Batavae MDLXXV-MCMXL*, Leiden 1941, p. 65.
- 9 De ondertrouw vond plaats op 30 oktober 1646: GAL, RBS inv.nr. 13, *Kerkelijk-ondertrouwregister N*, f. 239r.
- 10 *Bloemkrans van verscheiden gedichten, door eenige liefhebbers der poëzij bij een verzamelt*, Amsterdam 1659, p. 194-197.
- 11 Marginale aantekening in het Leidse exemplaar van de *Naackte ende nodige verdedighingh*.
- 12 *Factum ofte gherechticheyt, van de huysvrouw van Adriaen Heereboord, voor ende door de selve*, 's Graven-Hage 1648 [Knuttel nr. 5808*]; *Naackte ende nodige verdedighingh, vande eer ende het leven, van Adrianus Heereboord, professor philosophiæ, ende Subregens colegii*

- Theologici, tot Leyden, door ende voor den selven*, Leyden 1648 [Knuttel nr. 5808a; GAL, BLO 7000/4p].
- 13 S.W.M.A. den Haan, ““Om Turxse boonen te leggen.” De Zoeterwoudse tuin van Jan Hubrecht’, *Leids Jaarboekje* 88 (1996), p. 206.
  - 14 GAL, Acta Nederlands Hervormde Kerkenraad, 11 december 1648.
  - 15 GAL, RBS inv.nr. 235, *Doopboek Hooglandse Kerk 1644-1652*, s.d.
  - 16 GAL, Stadsarchief 1574-1816 inv.nr. 21, *Aflezingsboek L*, f. 281r-282v.
  - 17 *Antwoordt op de verdediginghe van Adriaen Heereboord, hem ghegheven door zijnen swagher*, 's Graven-Hage 1648 [Knuttel 5808aa].
  - 18 [Felix Driessen], *Het welvaren van Leiden. Handschrift uit het jaar 1659*, 's-Gravenhage 1911, ‘Bibliographie’, nr. 49; met facsimile achterin.
  - 19 *Brief van Adrianus Heereboord, ghesonden aen sijn vrouw Johanna de la Cour*, Leyden 1648 [Knuttel nr. 5808; GAL, BLO 7000/5p], ‘Aen den leser’.
  - 20 Heereboord doelt hier op de publicatie van de ‘Aenspraeck’ in zijn *Naackte ende nodige verdedigingh* van 15 augustus 1648.
  - 21 Van Rees, *Verhandeling*, bijlage D, p. 163-167; Driessen, *Het welvaren van Leiden*, ‘Bibliographie’, nr. 48 (met het jaar 1648).

Engelbewaarder

Michel van der Plas

1

Je hebt, denk ik, een overvol bestaan:
alle dagen meezingen in het koor
voor de almachtige, en ertussendoor
hier op de aarde mijn gangen nagaan,

mijn onverbeterlijke eigenwaan
en levensangst gedurig op het spoor,
volgend als zijn getrouwe oog en oor
en tussenbeide komend met vermaan.

Ik overweeg aan 't eind van elke dag,
jouw zorgenkind, huiverend van ontzag,
dat dansen tussen tijd en eeuwigheid,
dat dubbelleven dat je vlakbij leidt
en dat ik toch niet met je delen mag,
engel van God die mijn bewaarder zijt.

2

Vannacht was ik je kwijt, want opgenomen
in reuzenwolken, op en neer spiralend
en met miljoenen 't zelfde lied herhalend,
rondom een licht te fel voor mensendromen,
gezing dat een oneindig aantal malen
uiteen viel en weer als een zee ging stromen,
en jij daarin, voorgoed, leek het, ontkomen:
wat zou je nu nog naar mijn leven talen.

Kom terug, kom terug, riep ik je na.
Kon ik jou uit mijn duister nog bezweren?
Maar uit de zwermen hoorde ik geen ja,
alleen het ruisen van de atmosferen
rondom het zwijgen van de Heer der heren
ver in den hoge, in jouw gloria.

3

Jij bent mijn liefste heilige, mijn naaste
in het gelid dat ik heb aangebracht
als slagorde tegen de wrede nacht,
de best bewapende en voorop geplaatste.

Jij bent mijn eerste heilige en mijn laatste,
en zo heb ik altijd aan jou gedacht:
de nooit aflatende en vaste macht
die mij moet redden in dit ondermaanse.

Jij bent mijn eigen heilige, de ene
die ik aan niemand anders hoef te lenen;

jij komt mijn leven steeds weer in en uit,
liefdevol licht dat mijn gebed omsluit.
En ook al ben je mij nog nooit verschenen,
je bent me na als adem op mijn huid.

4

Maar nu kom ik je op mijn knieën vragen
(alsof ik nog een gunst van je verdien),
de honderd boze geesten te verjagen
naar de afgrond die ze mij laten zien,

of het zou moeten zijn dat ik misschien
de gesel van mijn late levensdagen,
de noctium phantasmata als plagen
verdien, - als uiterste vernedering.

Jij bent gelukkig met je lof en prijs
in de verrukking van het paradijs,
maar kom me dan, bode van God, berichten
dat hij aan 't einde voor mij op zal lichten
wanneer ik uit mijn nacht, tastenderwijs,
de zin zal zien van mijn moeilijke reis.

Couperus, Van Schendel en de Florentijnse overlevering

P. Kralt

In december 1912 en januari 1913 publiceerde Louis Couperus in *Het Vaderland* vier feuilletons waarin hij een Florentijnse geschiedenis of legende navertelde. Zestien jaar later, in 1929, verschenen in *De Hollandsche Revue* acht Florentijnse verhalen, geschreven door Arthur van Schendel. Twee keer vertellen Couperus en Van Schendel eenzelfde geschiedenis: de eerste is de legende van de verdwenen meisjes, de tweede is het verhaal over Ippolito en Dianora. Beide keren wijken de auteurs sterk van elkaar af. Die verschillen zijn interessant, want ze doen de aard van het schrijverschap van zowel de een als de ander scherp uitkomen.

De verdwenen meisjes

Couperus' feuilleton 'De meisjes, die verdwenen...' en Van Schendels verhaal 'Verloren maagden' gaan alle twee terug op een legende die verbonden is met een smal straatje in het centrum van Florence dat vroeger de Via delle Serve Smarrite heette.

Er stond daar een huis waarvan de luiken dag en nacht gesloten bleven. Een oude vrouw lokte met verleidelijke praatjes dienstmeisjes naar binnen die er een goed leven leidden maar nooit meer vrij kwamen. Tot op een dag de vriend van een van hen een zoektocht naar haar ondernam. Hij kende de oude vrouw, wist haar te bewerken zodat zij hem binnenliet en bevrijdde alle gevangenen.

Couperus heeft zijn verhaal strak gecomponeerd. De lakenkoopman Ezzo dei Ezzi stuurt zijn dienstmeisje Tecla (die hem 'méer dan dienstmaagd alleen' is) erop uit om wijn voor hem te halen. Als zij niet terugkomt, gaat hij naar het beruchte huis waarvan hij de reputatie kent. Voor een beurs met goudstukken laat de oude vrouw hem binnen. Daar ziet hij al de meisjes, ook de pas gearriveerde Tecla. Ze vertellen hem dat de Meester nu en dan twee meisjes meeneemt naar het ingewand van de aarde waar hij ze tot heksen herschept. Ze vinden dat niet erg, want in dit huis is het al heerlijk, dus zal het in de hel nog veel heerlijker zijn. Ezzo viert de hele nacht feest met de meisjes, maar tegen de morgen ontsnapt hij samen met Tecla. De volgende dag bevrijdt hij met hulp van zijn biechtvader, hellebaardiers en onderschouten de anderen. De Meester en zijn demonische dienaren verdwijnen in een damp van stank dwars door de zoldering.

Ook in een simpel verhaaltje als dit herkennen we Couperus' neiging tot decadentisme. Allereerst in de aanduiding van de pracht. De feestzaal heeft 'Moorsche bogen van ingelegd chryzoliet en parelmoêr', Tecla gaat gekleed 'in louter goud- en zilvergaaas met lange franje van parelen' en Ezzo drinkt uit een 'camee-omzetten beker'. Maar ook in de suggestie van wreedheid en orgie komt de decadentistische tendens tot uiting. De meisjes moeten 's morgens zalven bereiden 'uit slangebloed en vet van ongedoopte kindertjes' en als het nachtelijk feest ten einde loopt, liggen de 'liefdeparen als bezwijmeld over de kussens'.

Tegenover de strakke overzichtelijkheid van Couperus' verhaal staat de veel lossere compositie van dat van Van Schendel. Het begint met een uitgebreide beschrijving van de buurt waarin het huis staat. Wat daarin verteld wordt, heeft bovendien weinig met het eigenlijke gebeuren te maken. Een jongeman van wie men zegt dat hij Gelsomino heet, is verdwenen. Er verdwijnen ook voortdurend dienstmeisjes: een oude vrouw spreekt ze op de markt aan en lokt ze naar het huis. Daar krijgen ze mooie kleren en hebben ze goed te eten. Te middernacht verschijnt Gelsomino en viert men feest tot de dageraad. Soms verschijnt de dwerg Folletto, die de eigenlijke meester van het huis is. Hij haalt uit de diepte der aarde goud op dat hij aan Gelsomino geeft, omdat hij voor de knaap een onverklaarbare genegenheid heeft opgevat. Dan komt aan Gelsomino's mooie leventje een einde. Folletto ergert zich aan zijn lichtzinnigheid en laat hem in de steek. Bovendien wordt het meisje van de schoutsknecht Pandolfo ontvoerd. Die laat het er

niet bij zitten. Met hulp van de oude vrouw dringt hij het huis binnen. Hij eet en drinkt met de meisjes. Als Gelsomino arriveert, geven zij hem een flink pak slaag. Pandolfo spreekt het vonnis over hem uit. Zodra hij daarmee klaar is, verandert de zaal van aanzien: alle weelde en rijkdom is als bij toverslag verdwenen.

Karakteristiek voor Van Schendel is allereerst het brede inleidende begin. Ook komen in zijn verhaal naar verhouding veel personen voor. In tegenstelling tot Couperus worden de meisjes bij name genoemd. Er is niet één oude vrouw, er zijn er waarschijnlijk drie. Er is ook niet één meisjesverleider, zoals bij Couperus, er zijn er twee: de dwerg Folletto en de lichtmis Gelsomino. In de derde plaats blijven verschillende zaken in Van Schendels versie onduidelijk. Er zijn twee oude vrouwen die voor het eten in het huis zorgen, er is er één die de meisjes meelokt, maar het is niet duidelijk of deze verleidster een van de twee is, of een andere, een derde. Gelsomino's achternaam wordt niet vermeld, zogenaamd omdat niemand die ooit heeft durven noemen. Dat hij Gelsomino heet, is bovendien een veronderstelling; de auteur weet het niet zeker. Al die vaagheden zijn natuurlijk niet anders dan een literair spel: Van Schendel wilde zijn verhaal een zekere onbestemdheid geven.

Louis Couperus, vermoedelijk najaar 1906 in Bagni di Lucca. Foto C.J.L. Vermeulen / Collectie Letterkundig Museum.

Couperus' decadentisme ontbreekt bij Van Schendel geheel. De feestzaal beschrijft hij niet. Bij hem gaat het niet om de duivel, maar om een dwerg die bovendien 'zeer gesteld op strenge zeden' is. Het feest is bij hem geen orgie met de dienaren van de satan, maar slechts een vrolijke maaltijd van Gelsomino met de meisjes, waarbij geen ergere feiten plaatsvinden dan lachen en lonken.

Van Schendels verhaal is door dit alles minder logisch dan dat van Couperus. Bij Couperus verleidt de duivel meisjes om hen - via het tussenstadium van het lusthuis - tot heksen te transformeren. Bij Van Schendel zorgt een dwerg voor het goud waarmee Gelsomino meisjes kan versieren. Maar het blijft de vraag waarom die meisjes per se in een huis gevangen moeten zitten. Wie over veel geld beschikt, kan op een meer voor de hand liggende manier een feest organiseren. Ook het wonderbaarlijke eind van beide verhalen is bij Couperus vanzelfsprekender: van de duivel kun je verwachten dat hij in een damp van stank opstijgt; maar dat in het huis van een versierder na diens veroordeling opeens alles verdwijnt, is even onverwacht als willekeurig.

Samengevat komt het hierop neer: Couperus vertelt een logisch en overzichtelijk verhaal, geconcentreerd op de hoofdzaak en met decadentistische trekken; Van Schendel houdt sommige zaken met opzet onduidelijk, hij heeft bovendien de neiging zijn verhaal te doen uitwaaiëren (een lange inleiding, veel personen) en hij is zo kuis als in een verleidersverhaal maar mogelijk is. Anders en korter gezegd: Couperus streeft naar helderheid, Van Schendel wil suggereren.

Nog twee opmerkingen hierbij. Van Schendel zegt van Gelsomino dat niemand 'ooit den naam van zijn geslacht [heeft] durven noemen'. Die opmerking suggereert iets demonisch; Gelsomino is misschien niet de eenvoudige versierder die hij lijkt. Dat plaatst het hele gebeuren opeens in een ander licht. Die mogelijkheid wordt echter door de auteur niet uitgesproken, ze blijft een suggestie. Je kunt met het verhaal

van Van Schendel verschillende kanten op, - en dat was nu precies wat de schrijver wilde.

De tweede opmerking geldt de bron van beide verhalen. Die ken ik helaas niet. We zouden hem echter moeten kennen om te zien wie van de twee auteurs zich de meeste

Arthur van Schendel.

vrijheden heeft veroorloofd. Ik vermoed dat het Couperus is. Zijn verhaal lijkt meer doordacht dan dat van Van Schendel, het mist de primitiviteit van een volkse overlevering. Maar hoe dit zij, de geconstateerde verschillen geven precies het onderscheid tussen beide schrijvers aan.

Ippolito en Dianora

Couperus' 'Ippolito en Dianora' en Van Schendels 'Welf en Ghibellijn' gaan op eenzelfde overlevering terug. Ippolito Buondelmonti en Dianora de' Bardi beminnen elkaar, maar de vijandschap tussen hun families verhindert hun vereniging. Ze besluiten te vluchten. Als Ippolito 's nachts Dianora wil schaken, wordt hij echter betrapt en gevangengenomen. Hij wil zijn geliefde natuurlijk niet te schande brengen en verklaart dat hij bij de Bardi's wilde inbreken. De Bargello veroordeelt hem daarop ter dood. Op weg naar het schavot komt de stoet langs het paleis der Bardi's, Dianora, die haar minnaar ziet, stort naar buiten, bekent haar liefde en verklaart dat Ippolito haar met haar toestemming had willen schaken. Iedereen ontroerd en eind goed al goed.

Van Schendels versie van het verhaal wijkt op talrijke punten van die van Couperus af, maar niet alle verschillen zijn relevant. De verschillen die ertoe doen, bevestigen het beeld dat we door de vergelijking van de twee vorige verhalen kregen. Ik noem er een paar.

Bij Couperus ontmoeten de beide gelieven elkaar de eerste keer tijdens een feest ter ere van San Giovanni en de tweede keer - vier maanden later - op een feest dat een rijk familielid van Ippolito geeft. Die tweede keer spreken ze af de volgende nacht te vluchten, waarop de mislukking en de uiteindelijke redding volgen. Couperus concentreert het verhaal dus in enkele essentiële gebeurtenissen. Het feest bij het rijke familielid biedt hem bovendien de mogelijkheid iets te zeggen over de pracht van de tuinen: 'met pavillioenen van mozaïek, met twee giraffen in een park, met herten en hinden over rotspartijen dwalend en vele pauwen, die de staarten sleepten langs de zuilen der *loggia*'. Van decadentisme kan men in dit geval moeilijk spreken. Wel getuigt zo'n passage van Couperus' behoefte aan luister en luxe.

Van Schendel laat de twee elkaar voor het eerst in een kerk tegenkomen. Net als bij Couperus is de tweede ontmoeting het gevolg van de bemoeienis van twee vrouwen die zich het lot van de gelieven aantrekken. Alleen: deze tweede ontmoeting vindt bij Van Schendel plaats in een nederig huisje waaraan hij verder geen woord besteedt. Er volgen meer ontmoetingen, er komt een Franciscaan langs die hen huwt, daarna ontvangt Dianora haar echtgenoot herhaaldelijk in haar slaapkamer en de twee besluiten pas tot de schaking als Dianora's vader haar wil laten trouwen met een man van een bevriend geslacht.

Hoewel niet zo sterk als in beide vorige vertellingen, treffen we ook hier het onderscheid tussen de twee schrijvers: Couperus neigt naar het extravagante, Van Schendel naar het burgerlijke; Couperus reduceert de geschiedenis tot zo weinig

mogelijk feiten (hij is wat men noemt een scenisch schrijver), Van Schendel spint het verhaal uit (hij schrijft panoramisch).

Maar het belangrijkste verschil tussen beide versies schuilt in de *opzet* van de verhalen. Die komt al uit in de twee titels. Couperus noemt zijn verhaal naar de hoofdpersonen, Van Schendel naar de strijdende partijen. De vijandschap tussen Welfen en Ghibellijnen wordt bij Couperus heel kort - in een halve zin - aangeduid; Van Schendel wijdt aan de partijtwist zeseneenhalve bladzijde (op een totaal van twintig pagina's): een

Het 'palazzo-Bardi' in Florence. Uit: De Hollandsche Revue 34 (1929), nr. 1, p. 71.

inleiding waarin hij de namen van de gelieven niet eens noemt. Ook het eind van het verhaal heeft met die tegenstrijdige opzet te maken. Bij Couperus trekt de stoet langs het huis van de Bardi's op verzoek van Ippolito: hij hoopt zijn geliefde nog één keer te zien; bij Van Schendel kiest men die omweg op initiatief van de Bargello ('een man zoo wijs als Salomo'), die vermoedt wat er aan de hand is en de verzoeningsscène wil uitlokken om zo de partijen tot elkaar te brengen. Het onderscheid komt hierop neer: Couperus concentreert zich op zijn personages, het gaat hem om het persoonlijke drama tegen de achtergrond van een partijstrijd; Van Schendels aandacht gaat in de eerste plaats naar de historische situatie, hij wil met het drama dat hij vertelt die toestand illustreren. Couperus is op het individu gericht, Van Schendel op de maatschappij. De laatste zinnen van hun vertellingen bevestigen die verschil eens te meer: Couperus spreekt over de vele kinderen en kleinkinderen van Ippolito en Dianora; Van Schendel veralgemeent de lotgevallen van de twee Florentijnse gelieven: 'Waren er altijd jongelieden van huizen die elkander haatten geweest, om dezen weg tot verzoening en vriendschap te vinden.'

Conclusie

Couperus en Van Schendel zijn min of meer verwante schrijvers. Ze hadden alle twee grote historische belangstelling en waren ook uitstekende sprookjesvertellers; het noodlot speelt in het werk van beiden een belangrijke rol; en de feuilletons van zowel de een als de ander (Van Schendel begon in 1934 aan een lange reeks van dergelijke columns in *Het Vaderland*) kenmerken zich door speelsheid en getemperde humor. Bij alle overeenkomsten zijn er echter ook wezenlijke verschillen. De manier waarop de twee met de Florentijnse overlevering omgingen getuigt daarvan.

Het geconstateerde onderscheid is niet toevallig. Couperus heeft een voorliefde voor het buitensporige: zijn beroemdste tragische heldin is de gepassioneerde Eline Vere; Van Schendel is op zijn best in de beschrijving van de burgerlijke soberheid: zijn vermaardste dramatische held is de aan fatsoen gehechte winkelier Gerbrand Werendonk. Couperus is gespist op individu en persoonlijk drama: *Iskander*, dat de strijd tussen de Grieken en de Perzen beschrijft, gaat het hem vooral om de ondergang van Alexander de Grote; Van Schendel denkt doorgaans vanuit maatschappelijk perspectief: in de roman *Jan Compagnie*, over de kolonisatie van Indië, komt het leven van de hoofdpersoon eigenlijk op de tweede plaats.

Maar het belangrijkste verschil tussen de twee schuilt in de manier van schrijven. Couperus is de meester van de evocatie, Van Schendel van de suggestie. Couperus wil zo helder mogelijk zijn, Van Schendel versluiert altijd. Eén voorbeeld uit vele. In *Van oude mensen, de dingen, die voorbijgaan...* komen veel personen voor. De lezer heeft geen enkele moeite die uit elkaar te houden doordat Couperus steeds namen herhaalt, vooral in het begin, zodat hij de familieverhoudingen als het ware bij de lezer inprent. In *De zeven tuinen* beschrijft Van Schendel de lotgevallen van een aantal jongelui die opgroeien in en nabij zeven landgoederen. Hoe die bezittingen

heten, wie de eigenaars ervan zijn, hoe de vriendschaps- en familieverhoudingen tussen de jongens en meisjes liggen, - dat alles kan de lezer alleen vaststellen door terug te bladeren en gegevens te combineren.

Wie zich ook maar enigszins met het oeuvre van de twee schrijvers heeft beziggehouden, zal deze verschillen hebben geconstateerd. In het grote verband van het totale werk vallen ze op. Het is beslist boeiend te kunnen vaststellen dat ze zelfs doorwerken tot in kleine, voor dagblad of tijdschrift en om den brode geschreven verhaaltjes.

Titelprent van Janus, 1788.

Stokebrand *Janus*

Dat satire op Oranje van alle tijden is, blijkt bijvoorbeeld uit achttiende-eeuwse tijdschriften als *Janus*. Als op 1 januari 1787 het eerste nummer van dat weekblad uitkomt, blijkt al snel hoe vernieuwend het is. Het verschijnt op het moment dat de politieke strijd tussen oranjegezinden, die de gevestigde orde vertegenwoordigen, en patriotten, die meer invloed op het lokale en provinciale bestuur willen, op zijn hoogtepunt is. Platte partijzucht wordt in het blad afgewezen, maar daarom is *Janus* niet minder patriots.

Politieke keuzen en vermaak

In een voortdurend wisselend perspectief biedt de redactie lezers politieke keuzen en vermaak aan. Deze politiek-literaire polemische *Janus* is het resultaat van een nieuwe vorm van de tientallen politieke tijdschriften die in de jaren '80 van de achttiende eeuw verschijnen. Het blad is volstrekt uniek en komt uit op een moment waarop de lezersmarkt aan periodieke innovatie en politiek-verlichte impulsen toe is.

De redactie wil andere politieke schrijvers beïnvloeden en de publieke opinie bespelen. *Janus* richt zich daarbij niet op het politieke middenkader of de lagere sociale klassen, maar mikt vanaf het begin van zijn verschijning met een superieure penvoering op het intellectuele deel van de Verlichte burgerij. De lezers van *Janus* moeten over een behoorlijke algemene kennis hebben beschikt om het politieksatirische blad te begrijpen.

Satire tegen verveling

Maar het gaat bij *Janus* niet alleen om satire. Het is deze literaire vorm die de redactie heeft gekozen om haar bezorgdheid over de teloorgang van het land aan de kaak te stellen. In het vermolmd stadhouderlijk bestel ziet de redactie vooral de oorzaak van alle ellende.

Janus is een mooi en interessant voorbeeld van een literair-politiek experiment uit de jaren '80 van de achttiende eeuw, dat tot na 1800 een voorbeeldfunctie voor andere gelijksoortige bladen is geweest. Een blad als *Janus* kon alleen maar verschijnen na een periode van radicalisering en inhoudelijke vernieuwing, een fase waarin de Republiek zich vanaf 1785 bevond. De patriotse redeneertrant verschuift van historisch naar natuurrechtelijk en wordt in feite 'revolutionair', gericht op

volkssoevereiniteit. *Janus* rekt definitief af met de historische argumentatie, die anno 1787 nog in bladen als *De Post* en *De Kruyer* voorkomt, en ontpopt zich als een duidelijk voorbeeld van het ‘nieuwe denken’. Na de radicalisering in 1785 en de burgeroorlog in 1786 bezinnen vele patriotten zich op de vraag hoe het nu verder moet met hun beweging: is dit allemaal wel de bedoeling? Loopt de zaak niet uit de hand? Sommigen lopen over naar het andere kamp, anderen manen tot matiging. Waar de een deëscaleert probeert de ander, zoals *Janus*, de aandacht en politieke belangstelling van de verlichte, politiek bewuste en overwegend patriotse burgerij vast te houden en tegelijkertijd de doelstellingen van de patriotse beweging overeind te houden. De redactie experimenteert met een spannende manier: de nieuwe *Janus*-formule. Daarin wordt de radicaliteit van het revolutionaire patriottisme overeind gehouden, maar wordt de kracht van die revolutionaire boodschap wat ‘verzacht’, beter: acceptabel gemaakt door de gekozen literaire vormtaal van satire en ironie. Tegelijkertijd wordt daarmee de verveling van de almaar herhaalde en inmiddels fors ingeramde patriotse boodschap ontweken. Waar andere bladen in het licht van de crisis een stap terug doen, zet *Janus* op ingenieuze wijze een stap vooruit. De *Janus*-formule is daarmee een superieure vorm van patriottisme. Het succes van die stap vooruit wordt in zekere zin bewezen door de reeks navolgers tussen 1787 en 1802.

Stadhouder Willem V: kop van Jut

Stokebrand *Janus* is om uiteenlopende redenen opgericht: het blad wil de oppositionele krachten tegen het stadhouderlijk stelsel, verpersoonlijkt in prins Willem V, bundelen door het politieke debat nieuwe impulsen en argumenten te geven, patriotten bewegen in gewapende actie tegen de stadhouder en zijn gunstelingen te komen, en het wil de dreigende ontmanteling van het patriotse bolwerk Utrecht voorkomen. Daar is de democratie het verst doorgevoerd. Het zijn evenwel patriotse uitgangspunten en wensen, die tot 1786-1787 tot vervelens toe zijn herhaald en hun werking dreigen te verliezen. De redactie onderkent het gevaar van de onmachtige patriotse verdediging blijkend bij het leggen van de garnizoenen te Hattum en Elburg in september 1786; zij is ervan overtuigd dat de patriotse beweging een sterke landelijk opererende leider ontbeert. Maar die blijkt niet te vinden, en zodra iemand zich als zodanig opwerpt, maar in *Janus*' ogen ongeschikt is, wordt hij gena-

deloos neergesabeld. Als daarenboven de typische bureaucratische structuur van de Republiek de patriottenbeweging infecteert, waardoor gewapende acties almaar niet op gang komen, lijkt een politieke verandering niet meer te verwezenlijken. De redactie profeteert de overwinning van de zittende machthebbers en hoopt dat het 'Nakomelingschap' wel de gewenste democratische veranderingen teweeg zal brengen. De redactie regisseert dan een dramatisch afscheid. Bij de keuze om het weekblad te beëindigen zal kritiek uit eigen kring mede een rol hebben gespeeld. Tot het afscheid heeft de redactie in venijnige satires de stadhouder en diens bestel aangevallen. Zij ging daarbij niet zachtzinnig te werk, Willem V, zijn familie en zijn voorouders worden als een gewelddadig, geldverslindend, zuipend en verkrachtend geslacht te kijk gezet.

Pieter van Wissing, *Stokebrand Janus 1787. Opkomst en ondergang van een achttiende-eeuws satirisch politiek-literair weekblad*. ISBN 90-75697-99-6, gebonden, rijk geïllustreerd, 600 pagina's, €34,90.

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde

Binnenkort verschijnt de vierde aflevering van jaardeel 119 van het vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde uitgegeven *Tijdschrift voor Nederlandse Taalen Letterkunde (TNTL)*. Werner Waterschoot schrijft hierin over Jan van den Dale, 'eenen vermaerden Retoricien'. Kris Steyaert geeft een analyse van de westerse poëzie van G.J. Resink onder het motto 'Aangewaaid uit een vreemd land'. Hoe de Maatschappij tot Nut van 't algemeen zich heeft ingezet voor het oprichten van een school voor de opleiding van toneelspelers wordt verteld door Paul Post. Over Multatuli en het ontstaan van Duizenden-eeuige hoofdstukken over Specialiteiten lezen we in de bijdrage van Hidde R.J. van der Veen, 'Ik schryf als de bliksem!' Alex de Voogt besteedt aandacht aan opkomst en gebruik van het woord *helicopter* en zijn synoniemen.

Deze aflevering is de laatste die is gedrukt door de Stichting Internationaal Forum. De redactie van *TNTL* wil Jan Biezen (Stichting Internationaal Forum) en Jan Jonker van harte danken voor de prettige samenwerking gedurende de afgelopen tien jaar. Met ingang van jaardeel 120 (2004) is het *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* opgenomen in het fonds van Uitgeverij Verloren.

De eerste aflevering van *TNTL* 120 (2004) bevat onder andere artikelen van Luc De Grauwe en Maarten Klein. De Grauwe gaat na of 'het oudste Nederlandse zinnetje' *Hebban olla vogala* wel met zekerheid Oudnederlands genoemd kan worden. In het artikel van Klein wordt de roman *De verwondering* van Hugo Claus aan een verrassende analyse onderworpen. De tweede aflevering van jaargang 120 zal een themanummer zijn, gewijd aan toneel.

Een aflevering bevat gewoonlijk artikelen uit elk van de volgende rubrieken: taalkunde inclusief de lexicografie, letterkunde van de Middeleeuwen, letterkunde van de 16e-17e eeuw, letterkunde van de 18e-19e eeuw, en sinds 2000 ook letterkunde van de 20e eeuw. Naast artikelen bevat het tijdschrift bijdragen aan de essayrubriek 'Interdisciplinair', waarin studies uit andere vakgebieden besproken worden die

methodisch of anderszins voor de neerlandistiek van belang zijn, en een lijst met ontvangen boeken. *TNTL* kent daarnaast boekbeoordelingen en signalementen. Een overzicht van de inhoud en de volledige tekst van een deel ervan is beschikbaar op <http://www.leidenuniv.nl/host/mnl/tntl/>. Het tijdschrift verschijnt viermaal per jaar: maart, juni, september en december.

Voor informatie over abonnementen verwijzen we u graag naar de website. Ook kunt u voor vragen en opmerkingen terecht bij de redactiesecretaris, Karina van Dalen-Oskam, NIWI-KNAW, Postbus 95110, NL-1090 HC Amsterdam, karina.van.dalen@niwi.knaw.nl.

Bestuur Maatschappij der Nederlandse Letterkunde

Voor het lopende verenigingsjaar is het bestuur van de Maatschappij als volgt samengesteld:

Mr. F.W. Kist, voorzitter

Luc Devoldere, ondervoorzitter

Dr. L.L. van Maris, secretaris

F.A. van de Roer, penningmeester

P.W.J.L. Gerretsen, bibliothecaris

Chantal Keijsper,

Nelleke Noordervliet,

Carla van der Poel, leden

tel. secretaris 071-5144962, tijdens kantooruren soms 071-5272327 email: mnl@library.leidenuniv.nl post: p/a Universiteitsbibliotheek Postbus 9501, 2300 RA Leiden